

2006

HEFTET RINGERIKE

Ringerike

Arvid Vibe

Årets hefte

Årets hefte er nr. 78 i rekken. Tradisjonen tro spenner artiklene over store sprang i tid og emner. Redaksjonen har i år lagt vekt på å få inn artikler med stoff fra innvandring, utvandring, valfart og reiser.

I den senere tid er det gitt ut flere bøker med stoff knyttet til Krokskogen. Finneinvandringen var en spennende del av Krokskogens historie og årets hefte bringer en meget utfyllende historie om årsakene til denne innvandringen, og om hvordan livet kunne arte seg for disse skogens menn og kvinner.

De gamle tingbøkene er viktige kilder for lokal historie. Thorleif Solberg har gjort et meget verdifullt arbeid i systematisk utgivelse av de gamle tingbøkene. I årets hefte skriver han om noe av det man kan finne i disse tingbøkene.

Tradisjonelt har vi også med noen oppveksthistorier, og noe vi kan karakterisere som overraskelser, både på godt og vondt.

I nærmiljøet finnes det en rekke lag og foreninger som har eksistert lenge og hvor mer eller mindre runde års-jubileer kan feires. Noen slike kommer med i årets hefte. Vi har også hendelser i distriktet som det er verdt å ta et tilbakeblikk på.

I forhold til det utseende heftet fikk i fjor, har vi bare gjort ubetydelige endringer.

Også til årets hefte har redaksjonen hatt et luksusproblem i og med at flere artikler er mottatt enn vi hadde plass til. Så noen av dem ligger klar til neste års utgave.

Liv Skretteberg har sluttet i redaksjonen etter seks års trofast innsats, og Else Marie Abelgård har overtatt for henne. For øvrig er redaksjonen den samme som i fjor.

Redaksjonen benytter igjen anledningen til å takke de mange trofaste bidragsyterne og alle de nye som har gjort det mulig å utgi Heftet Ringerike som nok et interessant bidrag til lokalhistorien. Vi retter også en spesiell takk til alle de skoler og elever og andre frivillige som bidrar i salget av Heftet Ringerike, og som gjør at vi fortsatt har kunnet holde en lav utsalgspris.

Redaktøren

Redaksjonelle adresser:

Bjørn Geirr Harsson

E-post: bjorn.geirr.harsson@statkart.no

Tlf/Faks: 91 56 30 03 / 32 11 81 01

Torbjørn Paule

E-post: torbjorn@geoforum.no

Tlf/Faks: 92 85 61 50 / 32 12 06 16

Sigurd Huseby

E-post: hussig@frisursf.no

Tlf/Faks: 97 70 80 20 / 32 13 52 46

Else Marie Abelgård

E-post: toreabe@online.no

Tlf: 32 14 52 03

Kristoffer J. Kristiansen

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no

Tlf/Faks: 91 58 20 52 / 32 11 81 01

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no

Tlf/Faks: 97 59 55 20 / 32 13 18 02

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike v/B. G. Harsson, Nedre Grøndokkvei 17, 3531 Krokkleiva.

Hefkets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.org

Forsidebilde:

Finnefamilie på vandring. Illustrasjon fra Trygve Christensens bok "Skogfinner og finnskoger". Tegner: Pål Sundhell.

Finnenes eksistens på Krokskogen har vært beheftet med myter og historier. Her får vi bakgrunnen for at de kom og litt om deres virkelige liv.

Oversiktskart som i grove trekk viser hvor finnene utvandret.
Fra "Skogfinner og finnskoger".

Vestover med håp om et bedre liv *Finnene på Krokskogen*

Trygve Christensen

Man regner 1570-tallet som starten på skog-, rug- eller svedjefinnenes vandringer fra Finland til Sverige – og derfra til Norge. De kom i hovedsak fra de sørøstre og midtre deler av Finland, fra storsognet Rautalampi og landskapet Savolaks, samt deler av Tavastland og Karelen. Sverige var på 1600- og 1700-tallet en utpreget erobrerstat. Krigene foregikk over store deler av Europa, fra Praha og Poltava i sør og sørøst til Ishavet i nord, fra Moskva i øst, til Strassburg i vest. Finland var før, under og etter denne perioden en del av Sverige. Mange tusen finner, også utvandrede svedjefinner, sloss for svenske konger og adelige feltherrers ære og berømmelse. Andelen finner i de svenske styrker varierte sikkert noe fra krig til krig, men cirka en tredel finner og to tredeler svensker er en sannsynlig fordeling.

Svedjebruk – hva er det?

Mange årsaker kan anføres for finnenes vestovervandring, i hovedsak på 1600-

tallet. Viktigst var svedjebrukets arealkrav. Kort fortalt er svedjebruk, eller svedjing, å hogge ned skog, la trærne tørke vanligvis ett, sjeldnere to eller tre år, for så å brennes med påfølgende såing av rug som kan høstes året etter. En areal- og arbeidskrevende prosess, vanligvis over tre eller fire år, men ikke på langt nær så arbeidskrevende som åkerbruket med all steinplukkinga og pløyinga.

Svedjebrukerne måtte ha god innsikt i hva som brant, når og hvordan. Tre hovedfaktorer avgjorde om en svedjebrann ble vellykket eller ikke: skogbunnen, været og påtenninga. Den mest brukte svedjeformen var huuhta, svedjing av barskog, mest gran og noe furu, på morenemark, områder som det meste av det sørøstre Finland består av. Morenemark med granskog finner vi igjen i store deler av Sverige og på Østlandet i Norge. Svedjing av blandingsskog, med både løv- og nåletrær, kalles kaski. Avkastningen fra svedjebruket er langt høyere enn ved

annen korndyrking. Årsaken er frigjøring av næringsstoffer ved avbrenningen. Fra Savolaks meldes på 1600-tallet om store svedje-avlinger, hver på over hundre tønner rug. Men medaljen hadde sin bakside. Dyrkningsmåten krevde stadig nye store arealer da de fleste svedjene ble nyttet bare én gang, eventuelt om igjen etter flere tiår. De enorme arealene, ødemarkene, "erämaat", strakk ikke til lenger.

Historisk går svedjing tilbake til ca 3000 år før Kristi fødsel, omtrent like lenge som det har vært drevet jordbruk i en eller annen form. De første århundrene etter Kristi fødsel regnes som starten på den type svedjebruk vi kjenner til. Gjennom århundrene har klimaendringer, særlig klimaforverring, spilt en viktig rolle for svedjebrukets utvikling. Vesentlige klimaforverring inntraff i følgende perioder: 3000 fKr (neolittisk tid), 450–550 eKr (folkevandringstid), 750–850 eKr (vikingtid) – og endelig "den lille istid" fra 1550

til 1650, nokså sammenfallende med tidsrommet for det meste av finnevandringene vestover.

Andre viktige årsaker for å vandre vestover var:

- nødsår og farsotter
- stadige krigerske innfall fra øst
- Klubbekrigen, borgerkrigen over tre måneder rundt årsskiftet 1596–97.

Svedjebruket, byggeskikken med røykovner og språket er de tre hovedfaktorene som gjør finnekulturen mest interessant og spennende. For alle tre faktorenes del var det den østfinske tradisjonen de tok med seg vestover.

Vestover

For noen, særlig ungdommen, kan eventyrlysten ha vært et av motivene for å vandre vestover, kanskje kombinert med frykten for knekt- eller soldatutskrivningen; militærtjeneste og krigsdeltakelse krevde mange unge liv. For de fleste var det et valg mellom å bli, og kanskje sulte i hjel, eller friste lykken i Sverige. Men valget kostet. De som dro, visste at de neppe kom tilbake. Det var ingen liten marsj de la ut på. Fra områdene rundt innsjøen Konnevesi er det nærmere 350 km til kysten ved Åbo, eller lenger nord, ved Vasa. Apostlenes hester var løsningen for de fleste, iallfall det meste av veien. Alt de skulle ha med seg, måtte de bære.

Bottenhavet var en viktig etappe på ferden vestover. Brorparten av utvandrerne tok seg over Bottenhavet med båt, store og mindre seilskuter. Den vanligste skipsleia var under den første utvandrertrida fra Åbo-traktene, eller noe lenger nord, over til Stockholm. Senere ble Gävle ei minst like viktig mottakshavn for vestovervandrerne. Bønder på begge sider av Bottenhavet sto for det meste av skipstrafikken med små seilskuter, som i ettertid har fått navnet “bondeseglasyonen”.

Et fåtall løste transportproblemet med å gå rundt Bottenvika, særlig utvandrere fra nordligere deler av Finland som slo seg ned i Nord-Sverige for kortere eller lengre tid.

En vanlig misforståelse er at de første svedjefinnene tok seg direkte fra Finland til Finnskogen. Dette stemmer dårlig med de faktiske forhold. De første tiårene etter 1570 bosatte svedjebrukerne seg sørvestover fra Stockholm til traktene rundt Norrköping

og Linköping i Östergötland, videre vestover til området mellom Hjälmaren, Vättern og Vänern i grenseland mellom Västergötland og Närke – og nordover mot Bergslagen.

De første bosetningene kalles for oppmarsjområder, en plattform for etableringen av nye finnegårder og finneplasser. Noen av viderevandrerne hadde som barn eller ungdommer kommet fra Finland, kryssa Bottenhavet og vokst opp på et finnetorp et sted i Midt-Sverige. Men flertallet av de som dro videre vestover, var nestegenerasjonen. Å tallfeste vandringene vestover til store deler av Sverige, og senere til Østlandet i Norge, er ikke lett. Overslagene varierer fra 5–10 000 opptil 40 000, avhengig av kriteriene for tallfestingen. Skal man for eksempel bare ta med pionerbosetningene, eller også annen og senere generasjoners viderevandring vestover? Et overslag på 20–25 000 personer gir trolig et brukbart bilde av omfanget.

Husvære – bygninger

Et middelstort finnebruk kunne bestå av disse bygningene:

- badstua, saunaen, av mange finner sett på som den viktigste bygningen
- ria, til å tørke kornet i
- røykstua, pørtet, der de spiste, sov og drev med ulike håndarbeid
- kok- eller kokkhuset (kokko = bål/ildsted)
- boden, jordkjelleren, fjøset og stallen
- kverna, gjerne i samarbeid med en eller flere naboer

Svedjefinnenes første husvære var barskuten eller gapahuken, et enkelt skråtak foran bålet, nyingen. Et annet pionerhusvære var kåta, som besto av fire-fem meter lange stokker satt i en sirkel med rotenden ned og med et røykhull i toppen, en slags lavvo. Det første ildstedet var et bål på bakken, midt i kåta. For å komme inn og ut måtte de nærmest kripe gjennom ei lav og enkel dør. Neppe noe godt vinterhusvære, men tilstrekkelig til å overleve i, inntil de fikk lafta opp det første huset, som oftest ria, tørkehuset. Til takteking brukte finnene mest never som de la stokker og steiner over, som holdt mot vær og vind. Senere tok de også i bruk spon, trefjører av rettvokste trær, helst furu. Andre typiske kulturspor som eksisterer, er i

tillegg til finske stedsnavn, redskaper som finnplogen, neverkonten og andre nevergjenstander. De fleste gjenstander og bygninger som er å se i dag, stammer fra nyere tid.

Neveren

“Kniven var finnens dräng, näver og vidjor den egendom, vilken hans trogna dräng hjälpte honom att bruka”, sier et gammelt svensk ord. Der finnene slo seg til, ga bjerketrærne de fleste steder god tilgang på never, et gratis råmateriale, egnet til utallige formål. I noen bygder var det lite bjerk og neveren derfor en sær ettertraktet vare. Never solgtes i store mengder på markedene i Sverige og Norge. Never og neverprodukter ble også brukt av mange andre i samfunnet.

Det hendte at bøndene mente finnene eller andre tok seg til rette på deres nevermarker. Et fattiglem, som ble tatt for ulovlig nevereskjæring, svarte slik: “Jag var icke med når skogarna deltes, och därför har jag del i dem alla”. Et vidsomsord i samme leia har vi fra Nitaho-Jussi, Finnskogens siste vandringsmann: “Detta är mina skogar. Fast jag äger dom inte.”

Finnskogkosten

Historien bærer preg av å være skrevet av menn og om menn. Kvinnehistorien er ofte nærmest uteglemt, særlig den som knytter seg til mat og klær, men også den mer sosiale kvinne- og morsrollen. Svenskene snakker om “de osynliga kvinnorna”.

De senere år har tilfanget på stoff om finnekvinnes rolle økt. Et viktig bidrag er avhandlingen “Tranebær og furuknopp”, Marte Torp Leikanruds hovedfagsoppgave i ernæring, helse og miljøfag ved Høyskolen i Akershus i 1997.

Aske- eller svedjenepa, “kaskinauris”, som skogfinnene dyrka innimellom rugtuvene, var sannsynligvis den viktigste c-vitaminkilden. Kaskinauris betyr direkte oversatt lauv-svedjenepa. Nepa, som utvandrerne hadde hatt med seg, i likhet med det første såkornet, holder langt bedre på c-vitamin enn poteter. Skogsbærene spilte også en viktig rolle, særlig tranebær, tyttebær og molter, som alle har et høyt innhold av c-vitamin. Disse bærslagene kan forekomme i store mengder og inneholder selvkonserverende stoffer.

Foto: Åse Irene Haugseggen

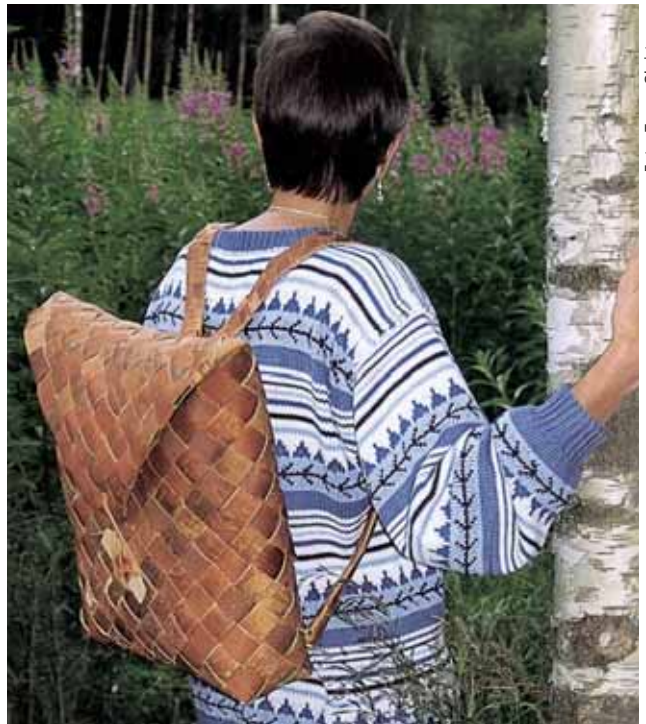

Foto: Trygve Christensen

Mannen til v. arbeider med en neversko. Legg merke til eske, lue og kurv som alt er laget av never. Damen til h. bærer en neverkont.

Foto fra "Skogfinner og finnskoger".

Tranebær, tildels også tyttebær, beholder næringsverdien på rot vinteren gjennom og kan plukkes om våren, når de fleste andre c-vitaminskilder var oppspist eller gått tapt ved lagring. Andre ville vekster, som knopper og deler av barken, hørte også med i kostholdet. Som kosterstatning er innerbarken på furua, som bruktes til barkemel, mest kjent. Andre "råvarer" er frø av rumex (syreplanter) og tyttebærlyng. Viktig innmat er nyrer, lever, hjerne og hjerte. Av drikkevarer nevnes særskilt einerbærdrikke, et slags lettøl, melk fra ku og geit, urtdrikker laget av nåler eller nye bladskudd. C-vitaminrike blader inngikk i mange matretter som kjøttmat, supper, grøter, men ble også spist rå. Blader ble sanket inn om høsten og tørka, men tapte mye av næringsverdien ved lagring. Det samme gjelder tørkede bær. Om våren, da faren for skjørbuk og andre mangelsjukdommer var størst, spiste mange ferske skudd fra gran- og furutrær og blader fra rumex-familien.

Aktuelle skogsbær er blokkebær (skinstryte), blåbær, bringebær, einerbær, molter, tyttebær, tranebær og rognebær – og endelig rotvekstene nepe og kålrot. Kålrota, som trolig kom til Finnskogen før poteta, er kalt "Nordens appelsin" på grunn av sitt høye c-vitamininnhold. Oppbevaringen av matvarene var like

viktig som innhøstingen. Matvarer som måtte lagres frostfritt, la finnekona i neverkledde groper i bakken, ruispurnoia. Kålrot og nepe holder godt på c-vitaminet under vinterlagring, både i jordkjellere og under snøen.

Hillo var en mye brukt finnerett. Tyttebæra koktes opp med litt vann og sattes i tredunker. Utover vinteren tok de fram bæra som rørtet ut kald med havremel. Hillo spistes hver kveld, "så lenge det rakte". Resk var en ovnstekt blanding av råreven potet og mel. Med sitt store innhold av stivelse var poteta en viktig energikilde – og råstoff for brennevinproduksjon.

Skogbønder

Finnene gikk, mer og mindre motvillig, over til mer tradisjonelt åkerbruk, ofte kalt hakkebruk, da hakka var deres viktigste redskap, sammen med den mye omtalte finneplogen. Den enkle plogen ligner på arden, som bruktes over det meste av Østlandet. Plogen og harva dro de ofte selv, andre trekkdyr hadde bare de færreste av dem.

Utover på 17- og 1800-tallet kom februket til å bli hovednæringen på mange finnegårder. Husdyra skaffet seg fôret selv sommerstid ved å beite, men vinteren igjennom måtte de fôres. Høyet var viktig, selv den minste grasdott ble tatt vare på, i utmarka og

på myrer langt av lei. Myrslåtten kunne også skje på bar-frosten vinterstid om fôrmangelen ble for ille. Opptegnelser fra Nord-Värmland fra 1720-tallet viser at myrslåttene kunne stå for rundt to tredeler av vinterfôret.

Viktig som tilleggsfôr var også beit, ris, lauv og skav. Skav er bark skavet av lauvtrær. Beit er i "Norsk historisk leksikon" definert som "krøtterfôr, ungtrær helst av bjerk eller furu, som ble tatt hjem om vinteren og lagt i tunet slik at krøtter (mest sau og geit) kunne ete kvister og knopper og gnage i seg barken". Ris er bjerkekviser uten lauv, som ble gitt krøttera på båsen, eller lagt på tallen (sammentrampa gjødse) i geite- og sauefjøsset.

Jakt og fiske

Skogfinnene var flinke jegere, naturlig nok, og jaktmetodene deres skilte seg lite fra den norske jegerens. Særlig i etableringsfasen må jakt og fiske ha spilt en vesentlig rolle. Funn av uthulte stokkebåter, ofte kalt eiker, er noen steder brukt som "bevis" på finnebosetning. Det samme gjelder fiskeinnretningen kattissa, fra det finske katiska som betyr ruse, et slags gjerde med nedsatte pinner i bunnen. Gjerdet ledet fisken inn i en labyrinth, som den ikke fant ut av. Stokkebåt- og kattissfunnene kan stamme fra finneboseretninger, men

Foto: Thyge Christensen

Finneflag på Krokskogen med Bålsteinen i forgrunnen

ikke nødvendigvis, da stokkebåter og kattisser var i bruk lenge før finneinnvandringen til store deler av Mellom-Sverige og Østlandet.

Natur- og erfaringstro

Bygdefolket trodde at finnene hadde naturnære evner. Ord og uttrykk frem-sagt på et uforståelig språk og med et uvant tonefall har sterkere virkning enn trolldomsord og -uttrykk på ens eget språk. Vi har tradisjon for å kalle natur-folks levesett primitive, vel å merke målt med vår tids målestokk. Finnene måtte slite for det daglige brød, under forhold vi i dag knapt kan tenke oss, og neppe ville mestre om vi forsøkte. En annen feil vi lett begår, er å betegne naturfolks tro på det overnaturlige, eller uforståelige, som overtro. Natur- eller erfaringstro ville være et riktigere uttrykk, da mye av det de trodde på bygde på erfaringer. For dem var selv-opplevde hendelser og tegn i naturen like gode bevis som de resultater vi i vår tid fremskaffer gjennom forskning og undersøkelser. De levde ikke bare med og i naturen; de var en del av den. For finnene og andre naturfolk var det viktig å skille mellom hvit og svart magi. Den hvite skulle hjelpe deg og dine nærmeste i hverdagen, til fest og høytider og på ulike merkedager, og dem var det mange av.

Den svarte magien bruktes til å utøve makt over mennesker og andre skapninger, som med trolldomsord og ved å stemme bjørn på noen. Trolldomsord, eller finnskott, kunne være å skyte på en utskåren trefigur, "mieskuva" på

finsk, mannebilde direkte oversatt. Figuren lignet en person som en ønsket livet av. Trolldomsord kunne også skytes over dyr og hus for å holde mørke-maktene unna.

Rogna var og er finnenes hellige tre, mange steder brukt som tuntre. Når treet begynte å skranke av alder eller andre grunner, planta finnen alltid et nytt rognetre. Trevirket var et godt botemiddel om du fikk tannverk. Da kunne du først stikke en spiss pinne i tannkjøttet og etterpå slå pinnen inn i ei rogn som overtok smertene. Å trekke sjuke barn tre ganger gjennom ei kløyvd rogn var også et kjent knep.

Vestover fra Finnskogen

Skogfinnene slo seg ned over store deler av Østlandet. Det er registrert ulike spor etter finnebosetninger i disse større skog-områdene. Finske bosetninger, trolig etter svedjefinner, er registrert så langt vest som mellom Sigdal og Krøderen, og Kviteseid i Telemark. En grunn til at skogfinnenes vandring vestover stoppet opp på Østlandet, var at de møtte terreng, skog og mark som var mindre egnet til svedjing. En like viktig årsak var at bøndene og myndighetene satte stopper for svedje-bruket som driftsform. Bergverkene og de mange sagbrukene hadde gitt skogen og tømmeret en helt annen verdi enn tidligere. Svedjebrenninga "gikk ut på dato", iallfall i sin opprinnelige form.

Vandringen vestover fra Finnskogen er mindre kjent enn vandringen fram til de svenske og norske finnskoger.

Foto: Thyge Christensen

Ski brukt av finner. De har vidjebindinger med dekorerte tupper både foran og bak.

En årsak er at viderevandringen var av mindre omfang enn vandringen fra Finland gjennom Sverige til grense-traktene mot Norge. I tillegg tilpassa trolig de finnene som vandra vestover seg raskere det norske samfunnet enn finnene ved riksgrensa. Lenger vest på Østlandet var de for få til å etablere sterke finske miljøer, i samme grad og varighet som det finnemiljøet som holdt seg lenge på finnskogene i Värmland og Solør. Bare finnemiljøene i Hurdal og i fellesområdet Eidskog-Aurskog-Nes og Sør-Odal holdt stand over en viss tid. Årsaken til finnenes vestoversøken er flere. Håpet om et bedre liv var drivkraften for de aller fleste, særlig bedre tilgang på mat, altså samme hovedgrunn som for deres forgjengere, de som dro vestover fra Finland. Svedjebruket, med brenning av bråter og såing av rugkorn i aska, ga gode avlinger, men krevde stadig nye arealer. Det er forståelig at bygdefolket reagerte når finnene kom og tok i bruk områder der bøndene før hadde hatt enerett, eller allmenningsrett, til setring, vedfang, jakt og fiske. Mystikken rundt finnene, med trolldomskunnskap og et uforståelig språk, gjorde det ikke lettere for bøndene å akseptere inntrengene på sine enemerker. Bøndenenes klager over finnene til myndighetene førte til en viss grad fram; finnemantallet i 1686 er ett av flere eksempler på det.

Finnene kunne sine steder stå på god fot med bønder og bygdefolk. I kirkebøker er det nedtegnet at bønder sto faddere for finnebarn som skulle døpes. Ekte-

Kartet viser finneplasser på Krokskogen.
Fra "Skogfinner og finnskoger"

skap mellom finner og nordmenn var heller ingen stor sjeldenhet. Det finnes også dokumentasjon på at skogfinner og nordmenn gikk sammen om å rydde og brenne svedjer. Dette positive samholdet var likevel heller unntaket enn regelen. De spor etter skogfinnene som finnes i dag, er i første rekke finske stedsnavn. Det er ofte vanskelig å fastslå om et navn er av finsk opprinnelse eller ikke. Navn med ukjent opprinnelse kan lett bli tatt for å være finske uten å være det – og omvendt kan finske navn være forvansket til det ugjenkjennelige og tatt for å være norske.

Naturgitt interessekonflikt

I finnelitteraturen kommer vi stadig borti ulike navn knyttet til setring og seterliv. For finnene var setring og seterliv noe nytt, med sitt opprinnelige levesett settet de på en måte året rundt. Finnene møtte på 1600-tallet en bondestand i fremgang og vekst, og trolig med økt tru på seg sjøl. Samtidig skulle innvandrerne, eller inntrengerne, finne seg boplasser i utmarka, i den utmarka bøndene regnet som sin – og som de trengte for å sikre sitt levebrød. Folketallet i innvandringstida, særlig befolkningsveksten, er en viktig faktor. Folketallet i Norge sist på 1500-tallet anslås til snau 400 000, i 1665

rundt 450 000 (medregnet Jämtland, Härjedalen og Bohuslän) og i 1701 til nær 504 000, altså en ganske kraftig befolkningsøkning på drøye hundre år, det seklet finneinnvandringen grovt sett kan regnes til. Finnene bidro til økningen med ca 2000. Resten kan i hovedsak tilskrives bondestanden, i det aktuelle østlandsområdet til rundt 25–30 000 – og like mange flere munner å mette. Selv om skogområdene finnene bosatte seg i var store, var det nærmest naturgitt at det måtte føre til kontroverser og konflikter mellom dem og bøndene.

Finner på Krokskogen

Sognepresten i Hole tok allerede i 1664 og 1666 opp et særskilt manntall over finnene. Holepresten kaller 1664-mann-tallet for "opptegnelse på de finner eller svensker som rydder rugbråter på Krokskogen". Han, og sikkert mange med ham, så på finner og svensker som ett folkeslag, noe de for så vidt hadde rett i, da Finland dengang hørte under Sverige, Danmark-Norges erkefiende. Antall voksne finner på Krokskogen rundt 1665 er ut fra manntallene anslått til ca femti, med barn noe over hundre.

Finnes rettslige stilling

Hvordan forholdet finner kontra nord-

Kartet viser finneplasser i nordlige og vestlige del av Oslomarka.
Fra "Skogfinner og finnskoger"

menn på Krokskogen var for drøye tre hundre år siden, er i dag vanskelig å fastslå med sikkerhet. Tvistespørsmål og andre kontroverser kan leses ut av tingbøker og andre dokumenter. Men mye av det som er fortalt gjennom generasjoner, bygger på myter, det samme gjelder det meste av det som er nedtegnet i markalitteraturen og andre steder. Seriøs forskning på dette viktige feltet finnes det sørgelig lite av. Markas historie har, iallfall så langt, med få unntak, hatt lavstatus innen historiefaget og andre aktuelle fagkretser, til eksempel landbruksforskningen. Arkivkonsulent Gunnar Tank, som i 1924 kom med sin utredning "Skogfinners rettslige stilling i det 17. århundrede", er et hederlig unntak. Han har gått til kilden, særlige tingbøkene. Vi skal følge hans utredning om saker som gjelder Krokskogen fra 1672 til 1684. I denne perioden sto trolig finner og nordmenn sterkest mot hverandre i striden om bruken av marka og dens "herligheter", eller "lunnende" som det heter i deler av lovverket.

1672

Holeværingen Oluf Næs klager om våren til stattholderen over fogd Christen Christensen, "fordi han lod

finner og andre indfalde i Olufs skog paa et skogstykke, som han af Jacob Luth til sin gaards forbedring hadde bygset". Saken mot fogden og Anders By kommer opp på tinget sommeren 1678, der de innstevnede påstår: "... at de havde sine rette sæter på Flagsætervold, som deres formænd hadde brukt. Oluf Næs mente derimot, at By hadde sin rætte sæter Bysæter, medens Flagsæter var dem bevilget av beborne på Næs." 19. august samme år stevner ringeriksfogden flere finner og fire bønder fra Norderhov og Hole for retten. Foranledningen er "en ulovlig skogshugst i kongelig Majestæts almenning på Krokskogen". Saken kommer opp på tinget en drøy måned senere der dommeren sier at "almuen paa dette sted (...) altid af Arilds tid havde havt og nydt dere fælles almenningsbrug paa forne Krokskogen til hugst, beite og fæhavn". Dommen innskjerper overfor alle med allmenningsrett plikten til å holde veiene over skogen i orden og viser til en lagmannsdom fra 1666 om bøndernes rett til mindreverdig trevirke i allmenningen. Denne rett tilkjennes ikke finnene, "som ej bruger gaarder at skatte og skylde til kongelig Majestæt".

Senhøstes, fortsatt i 1672, anlegger fogden sak mot flere lausfinner, "disse løse finner", de mest forhatte av de forhatte, "der opholdt sig hos de finner, der hadde bygslet pladser paa Krokskogen. Blandt disse pladser var ogsaa Stuvdal. Disse løse finner hadde ikke faaet nogen bygsel, men paastodes at ha brukt braater med rugsæd i kongens almenning, høster der m.v., hvorfor fogden paastod, at de skulle ha det aavirkede forbrudt efter loven. De finner, som hadde huset og herberget de løse folk, skulde efter loven bøte 1 mark sølv."

1674-75

Finnene på Krokskogen påfører fogd Christen Christensen mange problemer. Vinteren 1674 tilskriver han stattholderen og spør: "... hvorledes der skulde forholdes med de Krokskogsfinner på Ringerike. Disse hadde besiddet sine paaboende pladser i lang tid, ja endel over 16 aars tid. Pladsene var lagt i land-skyld og indført i kongens jordebok." Fogden vil vite om finnene etter forordningen fra året før skal fravike plassene sine eller forbli mot betaling

av kongelige rettigheter. Kort etter "resolverer" stattholderen at de finner som har oppført seg skikkelig den tid de har oppholdt seg i riket, som ikke har befattet seg med jakt, fiske eller ulovlig bråtehogst, eller huset lausfinner, og har overholdt kongens forordning, "skulde tillates å forbli paa sine pladse, saafremt de hadde tat dem i førstebygssel og aarlig betalt skatter til kongen".

På senhøsten året etter, i 1675, behandler tinget i Hole en sak mot tre finner: Henrik Henriksen, Henrik Eskildsen og Anders Skomager. En tjuv skal ha hatt tilhold hos finnene. De to Henrik'er hadde da bodd lenge på sine plasser og betalt sine skatter og avgifter. Verre var det med Anders som hadde oppholdt seg ulovlig ett års tid på Krokskogen – og for det havnet i kasjotten.

1681

Henrik Petersen overtar dette året som fogd etter Christen Christensen. Nyfogden lar samme år bønder og finner innstevne for ulovlig bråtehogst og vanlig tømmerhogst. Resultatet blir: "... alle de finnebraater og den avgrøde, som fandtes i Krokskogens almenning enten at være høstet eller uhøstet, skulde være konfiskeret og forbrudt overensstemmende med forordningene av 30. august 1648 og 20. juli 1673." Saken mot bøndene utsettes "i paavente av tilkjendegivelse av den høie øvrighets vilje".

1684

Bøndene i Norderhov klager til stattholderen over de skogfinner "som hadde ruineret almuens skog og eiendele med braatehogst og aavirke". Særskilt klages det over at finner hadde "et stykke mark og braate" ved Spålen. Skogeieren, Paul Torstensen i Christiania, tar finnene i forsvar og sier at det var hugget på hans eiendom med hans tilatelse. Bøndene mener at han ikke har bevist eller kan bevise dette. Stattholderen bestemmer at Paul Torstensen skal stille nøyaktig kausjon for rugen. Samme år refereres det fra en viktig rettsak: "... menige bønder og almue i Norderhov og Haug, som av Arilds tid hadde hatt sin sæter og almenning paa Østmarken anla sak mot samtlige finner, der hadde nedsat sig i disse

skoge med paastand om, at de maatte straffes efter kongens forordninger, saa at almuen kunde nyde sin sædvanlige sætermark og skog som av gammelt." 21. oktober 1684 avsier sorenskriver Jens Tygesen dommen: "... hvorved finnene i henhold til de kgl. forordninger av 1648 og 1673 og fordi de hadde tilføiet bønderne skade paa deres utmarker, blev dømt til at forføie sig væk og begi sig ned i bygderne og der ernære sig ved redlig haandtering og arbeide. Finnernes huse og vaaninger skulde nedrives." Arkivkonsulent Tank skriver at dommeren i domspremissene ikke innlater seg på å drøfte og avgjøre hvem som eide skogen der finnene hadde slått seg ned. Men sorenskriveren uttaler at områdene hadde hatt og hadde navn av allmenning, og han gikk ut fra at bøndene hadde setre og setervoller i nærheten av finneplassene. Tank mener at det heller ikke var nødvendig å avklare eierspørsmålet til allmenningene. Han sier at det var bevist at bøndene hadde disse seterrettigheter

Finnefamilie på vandring. Illustrasjon fra "Skogfinner og finnskoger". Tegner: Pål Sundhell

– og sier videre: "... finnerne hadde hindret almuen i dens fra gammel tid i utmarken utøvede bruk med sæter, fæbeite, fiskeri og jagt, men denne sorenskriverens uttalelse er kun bygget paa almuens egne paastande og paa den foretagne besigtigelse av sæterboderne." Tank berører et viktig punkt, før han konkluderer: "De mænd, der i 1663 og 1668 hadde faat skjøter fra kongen paa skogen, var heller ikke stevnet. Deres eiendommer kunde derfor ikke berøres av dommen. (...) Bønderne brukte under processen i 1684 sine paastaaende almenningsrettigheter som et vaaben like overfor finnerne, men dette førte ikke til maalet. Kongeskjøterne av 1663 og 1668 paa den eiendom, i hvilke finnerne hadde nedsat sig, har sorenskriveren overhodet ikke omtalt i sin dom av 1684 og endnu mindre har han gjort dem til gjenstand for fortolkning. Man kan derfor ikke si, at det under saken i 1684 var retslig erkjendt, at den omprocederte strækning dengang var en almenning."

Lars Reinton, som taler setringas og bøndernes sak og interesser, omtaler også den viktige "Finnesaken" på 1680-tallet i sitt verk "Sæterbruket i Noreg": "Verst synest det likevel å ha gått føre seg på sætrane i Hole og Norderhov på Krokskogen på Ringerike på 1600-talet. Finnane hadde fått bygsla seg nokre plassar der; men dei sette seg ned på og like ved sjølve sætrane. Den 15. november 1681 vart det lagt sak mot ei rad finnar som hadde busett seg i sæterstroka der, og som hadde hogge ned skogen og rudt seg skogbråtar midt i beste beita. Sume av dei hadde vore der i 18 år, vart det sagt. Dei hadde rudt seg plassar ved Fjellsæter, Flagsæter og fleire sætrar, kvar finne hadde 3-5-7-10 rugbråtar. Då saka kom opp, stod kornet endå delvis i hesjar i bråtane, delvis hadde dei treskt. Futen viste til Forordningane av 30/8 1648 og 20/7 1673, "som strengeligen forbiuder sliig schougfinder sig saaledes paa Schougen at opholde Ko. Ma. (kongelig majestet) och undersaatterne til schade". Finnane vart då mjuke og

"forschiød sig till Guds og øfrighedens Mischund".

Nokre år seinare, den 15. august 1684, la Peder Hønen o.fl. som "aff Arilds tid" hadde hatt sæter og ålmenningsbruk i "Østmarka", sak mot 8 finnar som hadde slegi seg til "paa øst Settermarchen som ligger til Norderhaug och Houghsbøigden paa Ringerige", og som hadde ruinert skogen og "deris settervolde och fæbeed indheigned -- och almuen deris sedvanlige Settermarcher och schouge som aff gammelt av hindret at nyde."

De nevnte rettsaker og avsagte dommer forteller mye om de spente forholdene på Krokskogen for drøye tre hundre år siden. Rettsavgjørelsene gjorde kanskje sitt til å "normalisere" forholdet mellom partene. Finnene forsto at dersom de skulle bli boende "på skauen", måtte de tilpasse seg norsk lov og rett, iallfall til en viss grad. Bøndene på sin side oppfattet trolig domsslutningene slik at innvandrerne fra øst også hadde visse rettigheter, og at konge

Finneplassen Monsebråtan på Krokskogen en gang på 1970-tallet

Finneplassen Finnstad i Nes. Den er en av få finneplasser som ligger nordvendt.

og stattholder, med fogden som sin forlengede arm, så på finnene og deres virksomhet ikke bare med negative øyne. For bønder og finner ble det over tid et spørsmål om å kunne leve mer med enn mot hverandre.

Finnemantallet

Finnemantallet i 1686 var en kartlegging av “alle slags Finner” i hvert fogderi “i vort Riige Norge”. Det skulle tas opp av fogd, sorenskriver og seks utvalgte menn, i henhold til kongelig reskript av 5. desember 1685 til vise-stattholder Just Høegh. Registreringen omfatter, medregnet familiemedlemmer og andre tilhørende huslyden, i alt 1225 finner, 1065 der begge foreldrene er oppgitt å være finske, 160 den ene av foreldrene. Parforhold mellom finske kvinner og norske menn er ikke, eller bare unntaksvis, registrert. Mann-tallet omfatter også områder som har lite eller intet med svedje- eller skog-finner å gjøre.

I nordisk sammenheng er finnemantallet unikt, Finland og Sverige har ingen tilsvarende registrering om ut- eller innvandrerne. Og manntallet inneholder, selv med sine feil og mangler, et vell av opplysninger som har kommet, og stadig kommer, historikere og forskere av ulike slag til gode. Registreringen ble gjennomført på tingene, nærmest som som et rettsforhør, der finnene måtte svare på ulike forutbestemte spørsmål om:

- hvor de bodde og deres familieforhold
- hvor de stammet fra eller var født
- de drev med (ulovlig) jakt og fiske
- de fortsatt brente svedjer (bråter), eller hadde gjort det før.

- de betalte bygselavgift, landskyld og andre skatter
- de gikk regelmessig i kirke og betalte sin prestetiende.

Innkallingen med opplysning om tingets tid og sted ble kunngjort på kirkebakken. En del finner unnlot å møte på tinget; av ulike grunner fant de det klokest å utebli, særlig lausfinnene, som ikke hadde noe hjem og derved unndro seg skattlegging. Blant lausfinnene kunne det nok forekomme en og annen kriminell, men for finnesamfunnet var de til stor nytte som sesongarbeidere, særlig på svedjene og senere i onnene i åkerbrukets tid, og som kull- eller kølabrennere. Lausfinnene gjorde også nytte for seg som håndverkere, som skomakere og skreddere, smeder, snekkere og murere. Noen livnærte seg som gjørtlere med produksjon av små metallting og husgeråd, mest i messing.

I Norderhov ble manntallet i 1686 tatt opp “paa Trøgstad tingstue i Nordre houghs prestegjeld” 9. mars – i Hole dagen etter “paa gomnes tingstue”. Begge steder var “fouget ofver Ringerige og Hallingdalen, Henrich Petersen, Sambt kongl. Maj. Sorenschriuer der sammesteds Jens tygessen Lund” tilstede. I tillegg møtte begge dagene bygdensmannen og seks lagrettemenn fra hvert prestegjeld. De fremmøtte finner er nummerert, seks i Norderhov og seks i Hole. Til mennenes familier er det protokollert 9 kvinner og 38 barn. Etter omtalen av de enkelte er det gitt en felles beskrivelse, her gjengitt i en noe omskrevet og forenklet form: “Over alle de før omtalte finner, og deres forgjengere, klaget særlig den ganske allmue av begge prestegjeld, som ikke har annen utrust (marka lengst fra gården) eller setermarker til sine gårder,

over at de (finnene) ikke bare skogene helt har ruinert, til bråter nedhugget og oppbrent – samt at de (finnene) uti deres (bøndenes) setre, fehavner, fiskevann og skoger alldeles sitter til fortred og skade, med megen til føyelig bemerkelsesverdig fortrang, så også deres (bøndenes) setervoller, seterbuer, og de skogstykker hvor deres fe og kreatur om sommeren skulle ha sin beste næring, er tatt fra dem, og av finnene til utslåtter og deslike innhegnet, med mere og vidløftigere var allmuens innstendige klagemål derover. Likeledes forega allmuen at aldri har noen vitterligt de nevnte finneplasser ved noens rettens middel eller noen sikre grensedeler eller grensemerker utvist, men således alene etter eget forgodtbefinnende og til for handlende latt innføre for anførtes skyld.”

For Norderhavs del finner vi innført i manntallet Mattis Heggelie, Lars flotteren (Storflåtan), Michell agudslie (Ågårdslia/Langlia), videre: “Stubdall hidtill beboede af en finde ved Nafn Mattis (...), Spaalen en findeplatz tilforn beboed aff Pofuall anderssen finde (...), Jngebor Setter, en husmands Sæde beboes af en finde Enche, ...”. Holeanntallet omhandler disse finnene, skrevet slik manntallet gjengir dem: Henrik Eschildssen som trolig holdt til på Kneika (Rudsødegården), Peder Henrichssen på Langen (Dammersplass), Seffri Jacobssen på Mattis-plassen, Jørgen Hendrichssen på Toresplassen (det gamle Svartkiend/tjern), Simen flagsetter (Finneflakseter), og Mogens (Mons) Madtzen på Monsebråtan; plassene med visse forbehold. Andre mulige finneplasser i Hole som nevnes i andre kilder enn finnemantallet, er Soterud, Fjellseter, Tårje (Torget eller Torgeseter), Attogframbråtan ved Monsebråtan, Kjella nær Midtskogen, Hiran (Benteplassen), Berntsegård og

Foto: Trygve Christensen

Hiran- eller Benteplassen på Krokskogen. Den opprinnelige finneplassen skal ha ligget lenger vest.

Niskinn, som kan være “Holmewandet”, manntallsført under Vestre Bærum. Kjeldeskriftfondet ved Riksarkivet utga i 1990 “Finnemanntallet 1686” i “oversatt” form ved faghistorikerne Erik Opsahl og Harald Winge.

Myteskaping

Sagnet om Anne på Flagseter, senere Finneflagseter, hører med til de mange holdnings- og myteskapende sagnene om finnene. Hun skulle i barnedåp og kjørte på ski med ungen på ryggen ned Manaskaret. Da hun kom ned kleiva og kikket etter, var hodet på ungen borte. – Å, jeg veit hvor det ligger hen, sa Anne. Samme Anne er også kjent som “pioner” for aktiv dødshjelp. For å få en slutt på døds kampen til mannen sin, “salig Samuel”, satte hun kneet i brystkassa og fingrene i halsgropa på’n.

Livet på Krokskogen og i andre finne marker var ingen dans på roser, og mors beste barn var neppe alle finner. Historiene om Anne og andre markerte finner, omtalt i markalitteraturen gjentatte ganger, har bidratt til å skape bilder av finnene som et tøft folkeslag,

som raskere enn andre trakk kniven – og heller ikke unnlot å rydde sjuke ektemenn og andre av veien. Ettertida har gitt et nokså feilaktig inntrykk av finnene som et nærmest usivilisert folkeferd ved å overfokusere på visse dramatiske hendelser. De fleste av finnene var vel som folk flest, som jobba og sleit seint og tidlig for å brødfø seg og sine, da en ting var viktigere enn noe annet: maten! I dag snakker vi om primær-, sekundær- og tertiærbehov. For våre forfedre og formødre var maten, føda, det de levde av og for. Den gang inneholdt bønneren “Gi oss i dag vårt daglige brød” hard virkelighet, beinhard virkelighet. Alt annet var av mindre betydning; det har senere generasjoner også fått erfare i krisetider.

Fra tappaa til tapa

Navnet Tapatjern nord for Toresplassen trekkes ofte fram når emnet er finner på Krokskogen. Det idylliske tjernet kan skjule en kriminell handling. De finske ordene tappaa og tappo betyr drepe og drap, mens tapa betyr sed, skikk eller vane. På Finnehaugen, en snau kilometer

vest for Toresplassen ligger Finnegrotta, der sagnet forteller at finnene bodde den første tida.

Niskinn nord for Sollihøgda er et av mange spennende stedsnavn på Krokskogen, trolig omtalt som plassen “Holmewandet” i finne-manntallet. Finnen Henrik Larsen skal ha ryddet plassen rundt 1660. Broren Lars står oppført som kølabrenner for Bærums-verket noen år senere, et yrke mange finner og finneætlinger hadde i deler av året. Manntallet forteller at Henrik flytta herfra til Sverige igjen, “oc efter hans bortrejse hafver Lars Larsøn Faaed Samme Plads igjen, som Anna Kreftings tilhører”. Lars og kona hans har begge finske foreldre; han er født i Sverige, i Filipstad prestegjeld, hun i Sørkedalen. Navnet Niskinn kan være av finsk opprinnelse, men også en forvanskning av Neskiend e.l. Endelsen -kiend eller -kind er trolig avledet fra kjenn/tjern. En tredje teori er at plassen var skyldsatt til ni skinn. Borghild Niskinn, den første kvinnelige innehaver av Holmenkoll-medaljen, kommer herfra, med slektsrøtter til flere av plassene på Krokskogen.

KILDE/LITTERATURHENVISNINGER

- Christensens, Trygve 2002: “Skogfinner og finnskoger”. Eget forlag, 198 s.

FORFATTEROMTALE

Trygve Christensen (1940) er forfatter bosatt i Sørkedalen. Han har skrevet en rekke artikler og bøker med lokalhistoriske emner, og han har utgitt bøker om krigen. Hans bok om skogfinner og finnskoger dekker hele historien om finnenes vandring mot vest.

Tingbøkene er en unik kilde for å forstå mennesker i eldre tider og deres tankemønstre. I tingbøkene møter vi mennesker i alle samfunnslag. Vi kan her lese om lett komiske stridigheter og bagatellmessige ærekrenkelser uten relevans for dagens rettssystem, og vi ser at folk ble dømt for forhold som ikke lenger er straffbare. Størst inntrykk gjør kanskje voldshandlinger med døden som følge, saker der den dømte oftest endte sitt liv på skafottet. Tingbøkene forteller detaljert hva som skjedde i slike saker. Vi leser hvordan de tiltalte forklarte seg i retten, og får ordrett gjengitt deres tidligere utsagn slik vitnene husket dem.

Foto: ukjent

Maleri av kong Christian V

“Gud hielp ham som gaar i skoug og skiul”

En familietragedie på Sørums i Norderhov i 1704

Sten Høyendahl

Natten til annen påskedag 1704 ble Syver Olsen Hovi fra Tyrstrand stukket ned med kniv under et drikkelag på Sørums i Heradsbygda, og han døde noen dager senere. Syvers stefar Halvor Eilevsen, som bodde på Sørums, rømte umiddelbart til skogs, og ingen hørte noe mer fra ham. I oktober samme år ble det holdt ting på Tandberg i Norderhov, der fogden Lars Tønder hadde innstevnet Halvor Sørums for drap på stesønnen. Fogden fungerte som anklager i retten, mens Anders Christensen stilte som fullmektig for Halvor.

Lovens bokstav

I kong Christian den femtes Norske Lov av 1687 heter det:

Hvo som dræber anden, og det ikke skeer af Vaade, eller Nødværge, bøde Liv for Liv, og enten hand udstaar sin Straf, eller rømmer, saa hand ej kand opspørgis og betrædis, og dømmis fredløs, da skal hans Hovedlod, undtagen Jord, være forbrut, halvdeelen til den Dræbtis næste Arvinger og halvdeelen til hans Herskab.

Halvors flukt skyldtes selvsagt at han som drapsmann risikerte å miste sitt hode under bøddelens øks.

Fortidens mørke skygger

Halvor Sørums var gift med Syver Hovis mor, Berte Syversdatter. Syver var gift med Kirsti Henriksdatter, og de hadde tre barn sammen, den trettenårige Ole, åtteåringen Johannes og datteren

Kari. Syver var Kirstis tredje ekte-mann, og drev gården Hovi i likhet med hans to forgjengere i ekteskapet som var gått bort i ung alder. Kirsti var nå rundt de femti, og Syver trolig noe yngre. I de dager var det ikke uvanlig å gifte seg med en eldre enke for å komme til en gård.

Det var ikke første gangen at liv var gått tapt på Sørums. Kirsti Henriksdatter Hovi var en hardt prøvet kvinne som hadde opplevd rikelig dramatikk i sitt liv. Hun var i 1661 bare rundt seks år gammel da hennes far, Henrik finne på Sørums, ble drept i sitt eget hus av to karer fra Modum. I april 1692 hadde hun og Syver mistet det meste av det de eide, da gården Hovi brant ned til grunnen. Forsikring ble ikke tegnet i de dager.

"Fader har gjort mig skade"

Fogden hadde innstevnet tre vitner. Jørn Oppen forklarte at han var kommet til Sørums dagen etter at Syver Hovi var blitt knivstukket. Syver lå da forbundet inne i stua i Halvors seng, og hostet stygt. Jørgen hadde spurt hvordan det sto til med ham, men Syver hadde bare svart at han *havde faaet skade*.

Johannes Sørums bodde på gården og hadde vært til stede under drikkegildet, men ikke sett med egne øyne det som skjedde. Syver hadde imidlertid vist ham blodet på skjorten, og sagt: *Fader har gjort mig skade*. Syver hadde kort etter i sterkt beruset tilstand gått utendørs og satt seg på en jordbenk. Johannes fant ham senere liggende i snøen, og så da at tarmene var falt ut gjennom et knivsår i magen, omtrent to fingre bredt. Syver måtte bæres inn i sengen.

Også Johannes Sørums hustru Guro Trulsdatter var blitt innstevnet som vitne, men hun møtte ikke på tinget. Johannes erklærte at hun ikke hadde annet å fortelle enn det han selv hadde vitnet om.

"Op af sengen din hund"

Anders Christensen avhørte nå forsvarers vitner. Den trettenårige Ole Syversen Hovi fortalte at Halvor hadde ligget i sengen mens Syver sto på golvet og ropte: *op af sengen din Hund eller Fanden skal Regiere dig, Vil du ej komme til mig skal ieg komme til dig*. Halvor reiste seg da, og Syver gikk mot ham mens de tok hverandre i armene. Ole hadde ikke sett at noen av dem hadde kniv, ettersom han straks hadde gått sin vei, og senere fant han Syver liggende i snøen. Den jevngamle tjenestegutten Søren Trondsen og sekstenåringen Ole Eriksen forklarte det samme som Ole Syversen. Ole Syversen var sønn av Syver Hovi, men dette oppgis ikke i rettsreferatet. De tre guttene var for unge til å avlegge ed på å fortelle den hele og fulle sannhet, slik alle de voksne vitnene måtte.

Randi Persdatter og Mari Syversdatter hadde dagen etter kommet til Sørums, og gått til Syvers seng: *Gud bædre hvad er Eder kommen imellem*. Syver hadde sagt at han fortsatt håpet å bli bra igjen av knivsåret, men at han

egentlig hadde større problemer med andre smerter i brystet: *ieg har hold og sting igiennem mine Axle og mit bryst, de tvinger mig langt haardere*. Ingen hadde hørt noe fra Halvor, som hadde vært ute i skogen hele natten, og Syver var oppriktig bekymret for ham: *Gud hielp ham som i Skoug og Skiul gaar*.

Påskegildet på Sørums hadde nok startet tidlig med øldrikk og svir, ettersom det før på kvelden var oppstått klamperi mellom Halvor og Gudbrand Heieren. Johannes Sørums hadde tatt Halvor med seg inn og stengt døren, men Gudbrand hadde snart kommet etter og høylydt forlangt å få komme inn. *Luk ham ind den skarven, hand gjør os ingen skade*, hadde Halvor sagt, og slik ble det.

Trettenåringen Ole Syversen fortalte nå at han hadde hørt Halvor bebreide Syver da han lå i sengen: *maa ieg ei være tilfreds i mit eget Huus og min egen Seng?* Gudbrand Heieren kunne fortelle at Halvor og Syver lenge hadde sittet og trettet om en pike der i huset. Syver hadde påstått at om han ville, kunne han kysse henne hundre ganger på rad, men det trodde ikke Halvor noe på. De ble gode venner igjen, og Syver hadde tatt Halvor i fanget og kysset ham. Etter dette hadde Gudbrand og Johannes Sørums sittet og drikket for seg selv helt til tumultene begynte.

Berte Syversdatter Sørums, Halvors hustru og Syvers mor, hevdet at ekte-mannen ikke hadde hatt noen kniv med seg i sengen. Til tross for at hun var tunghørt, hadde hun oppfattet at de to var begynt å trette. Hun hadde derfor gått til Halvors seng for å se om han hadde kniv i sliren, men hadde bare funnet en syl som hun tok med seg. Hun måtte innrømme at sønnen Syver alltid hadde vært vanskelig og urolig når han var drukken, og *agt-ede ikke hindis Formaninger til ham*. Ofte hadde både hun og Halvor måttet rømme huset når det gikk over styr for Syver. Halvor hadde alltid prøvd å unngå stesønnen, *thi hand var bange for Fortræd og Ulycke*.

Sorg og forsoningsvilje

Syvers enke Kirsti Henriksdatter framla nå i retten sitt skriftlige innlegg, hvor hun ga ektefellens stefar og bane-mann det aller beste skussmål:

Gud Størcke Retten!

Til Halvor Sørums Stevnemaal er mit korte Svar som følger, Da ieg nestabvigte 3die Paaskedag /: effter at den ulyckelige hendelse afftenen tilforn min Mand Siver Olsen Hovind var vederfare / kom op til Sørums og fant hannem liggende paa een Seng, tilspurde ieg hannem hvorleedis denne Hændelse sig var tildragen, svarede min Mand dito Siver Hovind mig disse ord: Det maa Gud viide. Dernest tilspurde ieg hannem med videre, hvem skaden havde gjort, sagde hand Halvor Sørums, og Gud hielp hannem som gaar i Skoug og Skiul; Derpaa befalede min Mand ieg skulle forføye mig hiem og vel passe paa eendeel tylfter last hand havde til drifft og var udj veje, og at ieg Fredagen eller Løverdagen dereffter skulle saa komme op til hannem igjen; Reiste ieg hiem til mit Huus, og om anden Dagen fick de Sørgelige tidende, berørte min Mand ved Døden var afgang; Viidere er mig herom i Sandhed icke vitterligt. Og formedelst Halvor Sørums siden des har været fraværende, og Sagen i øvrige icke videre blev mig bekienet, med disse min Salige Mands ord ut supra melt, har ieg des aarsage skyld, icke herforinden kundet paatale Sagen, hvilked mig /: som een eenfoldig Qvinde /: er berættet Lovens 6 bogs 6 Capit: 3 Art: skal tilholde. Ellers effter den kundskab ieg siden haver erholdet, sigis der, at Halvor Sørums skal have i sin Druckenskab og fast som i Søvn sig u-afviidende, tilføyed min Mand skaden, hvilked vel beroer paa Sagens examination. I øvrige, dersom den stackels højtbedrøvede og vildfarende Mand kunde komme til Rette igjen, skal det icke være mig og mine Børn ukjærdt, mens af Hierted ønsker hannem Syndernis forladelse hos den allerhøyeste Gud; Dernest een Naadig og gunstig øvrighed saasom ieg med god Sandheds skiæl kand sige, hand haver været een from Stefader imod mig og mine Børn; Hvorover og til Slutning Jeg ej alleene besørger min Mands Død mens og drager medynk over Halvor Sørums fald og befindende Daarlighed. Forblivende Rettens Allerydmygste Tienerjnde Kiersten hindrichsdaatter, afgangne Siver Olsen Hovinds bedrøvede effterleverske.

Tandberg Tingstue d: 14 Novembr 1704

Margrete Andersdatter, som åpenbart holdt vertshus ved Hønefossen, fortalte at Syver en aften samme vinter var kommet til henne i beskjenket tilstand. Etter en stund ville han dra opp til Sørums, men Margrete mente at han heller burde overnatte i hennes hus. Det ville ikke Syver: *i denne Nat vil ieg til Sørums til Halvor, den Skielm og den Hund hand er, ieg skal see hans Hierteblod førend ieg Sover for hand har min Faders gods borte.* Før Syver gikk, hadde han tatt Henrik møller i håret og slått ham.

Engebret Veien hadde morgenen etter truffet Halvor Sørums, som beklaget seg over at Syver samme natt med kniv i hånden hadde tatt seg inn *da hand laae Nøgen i sin Seng*, og tvunget ham til å be for sitt liv. Flere andre vitner kunne fortelle at Syver også ved andre anledninger hadde truet og mishandlet stefaren.

Anders Christensen spurte Berte Sørums om det var noe jordegods eller andre formuesgjensstander etter hennes forrige mann, Syvers far. Det benektet hun på det sterkeste. Syvers far hadde bare etterlatt seg gjeld.

En barberer utøver sin profesjon

Neste morgen fortsatte vitneavhørene. Bernhard Henrik Uhden ved Hønefossen, som hadde lært *Barbier Konsten* hos stadsbarbereren på Kongsberg, hadde inngitt en lang skriftlig redegjørelse i retten. Han var blitt kalt opp til Sørums for å forbinde Syver og stoppe hans *Tarmer ind igjen, fordj de vare udrundne og laae i hans skiorte.* Tarmene var allerede da stive og kalde, ettersom Syver hadde ligget ute i snøen i to timer. Kniven var gått inn under navlen på venstre side av magen.

Barbereren måtte tine opp Syvers tarmer før de kunne legges på plass, og han hadde holdt på fra klokken ti om aftenen til femtiden om morgenen. Da han ville vite hva som var skjedd, hadde Syver svart: *Det maa Gud viide. Ellers maa Halvor Sørums det have giort, dog er hand uskyldig kommen dertil, efftersom ingen trætte var imellem hannem og mig.* Syver hadde vært svært opptatt av om han kunne bli frisk igjen, og beklaget at Halvor hadde rømt. Han ville ikke beskyldte stefaren for noe, *og derfor veed ieg icke hvoraf dette er kommen, thj der var intet clamerie imellom os denne*

tid. Han ville imidlertid ikke nekte for at han *altid haver baared nogen Had* til Halvor. Syver hadde avgått ved døden onsdag middag ved elleve- eller tolv-tiden, mens han var oppe på golvet for å gjøre sitt fornødne. Helt til det siste hadde han vært lei seg for at Halvor frygtsom havde bortrejst.

Jørn Veien hadde holdt lyset for barbereren mens Syver ble forbundet, og hadde lagt merke til at tarmene var stive og oppblåst av vind. Noen hull på tarmene hadde han imidlertid ikke sett. Anders Christensen opplyste at Syver i januar samme år hadde vært utsatt for en ulykke. Han hadde kjørt ut i Storelva i Tyrifjorden, og Knut Berggarden fra Tyrstrand hadde ved samme anledning satt livet til. Rettsmøtet ble deretter avsluttet.

Offentlig og privat påtale

I eldre tid var norsk rettsliv i langt større utstrekning preget av at den skadelidende måtte fremme privat påtale. Norske Lov hadde ingen klare regler for hvilke saker som skulle påtales offentlig eller privat, men det framgikk at drapssaker skulle fremmes av øvrigheten dersom den dreptes etterlatte ikke ville føre privat sak. Alt konfiskert gods skulle i slike tilfelle gå til det offentlige. Det var denne lovbestemmelsen som Kirsti Hovi hadde vist til i sitt brev til retten.

Kirsti Hovi hadde mistet sin forsørger, og satt igjen med tre mindreårige barn og to ugifte døtre fra tidligere ekteskap. Hun hadde en voksen sønn fra første ekteskap som bodde på gården, men hun ville åpenbart snart få økonomiske problemer. Ved å ta ut privat påtale mot Halvor, kunne hun kreve erstatning ved at han ble dømt for drap. Hun hadde likevel valgt ikke å gjøre dette, ettersom hun hadde sterk sympati for Halvor, og anså det som hadde skjedd som et ulykkestilfelle.

Syver husket trolig lite eller ingenting av det som var hendt. Hans oppførsel på sengeleiet er likevel påfallende, ettersom han ikke ville utpeke Halvor som gjerningsmann, men derimot gjentatte ganger uttrykte bekymring for stefaren som nå måtte vandre rundt i snøen under åpen himmel. Syver ville trolig forhindre at Halvor ble henrettet som drapsmann, dersom han selv skulle dø av skadene. Han kan nok

også ha innsett at han selv hadde mest skyld i det som var hendt, og at han derfor ønsket forsoning med stefaren, selv om han åpenbart hadde et ambivalent forhold til ham. Det var avgitt mange vitneprov om hvor brutal Syver var under påvirkning av alkohol, men han kan selvsagt ha vært et helt annet menneske i hverdagen.

"Diævelen skal besætte dig"

Ingen hadde hørt noe mer fra Halvor da saken i januar 1705 ble gjenopptatt på Tandberg med nye vitneavhør. Torger Engebretsen forklarte at han ett år tidligere hadde vært ute på Tyrifjorden med Syver Hovi for å ta opp tøy som hadde ligget i vannet, og da hadde Syver sagt: *de stinger og hold ieg har for mit bryst som ieg fick i Gaar paa Iisbroen, da Knud Berggarden blev og ieg var i Fare for mit Liv, følger mig til min Dødedag.*

Karl Kauserud og hans hustru Mari Gulsdatter fortalte det samme som Torger. Syver hadde sagt at det svartnet for øynene når disse stingene kom over ham, og de hadde selv sett at han var blitt helt mørk i ansiktet. Det ble også framlagt et skriftlig innlegg fra Gudbrand Olsen i Skjerdalen, der han bekreftet at han hadde vært til stede da Syver sammen med Knut Berggarden kjørte i fjorden. Han hadde klart å få Syver opp av isvannet, men Knut druknet. Syver hadde den gang sagt: *Gud hand velsigne dig, mens ieg lever dog icke lenge.*

Anders Christensen la nå fram sitt skriftlige forsvarsinnlegg. Han viste til at Syver gjentatte ganger hadde sagt at han ikke hadde hatt en god dag etter ulykken i Tyrifjorden, og at det var disse smertene som han først og fremst hadde beklaget seg over, selv etter at han var blitt stukket ned. Anders la vekt på at Syver selv ikke visste hvordan han hadde fått knivsåret, og at han hadde sagt at Halvor måtte være uskyldig. Syver hadde dessuten oppført seg truende mot stefaren, som hadde måttet trygle om fred i sitt eget hus, og selv hadde ikke Halvor hatt noen kniv. Anders mente derfor at Syver i sin *overflødige Druckenskab* selv kunne ha stukket seg, ettersom de to hadde forsonet seg etter krangelen, og Syver hadde til og med i andres nærvær kysset Halvor som *een venlig deprecation*. Det hadde dessuten vært uaktsomt av Syver å gå ut og sette seg på jordbenken, der han etter en stund falt ned i snøen og

ble liggende. Anders mente derfor at det måtte *findis Naade for een fattig Mand der bestædiges i een Vaade gierning, og nedla påstand om frifinnelse.*

Fogden ville nå utsette saken til neste dag, ettersom Guro Trulsdatter Sørums fortsatt ikke hadde avlagt sitt vitnemål, og det ville derfor bli nødvendig å hente henne. Nå kom Guro likevel på tinget før retten ble hevet. Hun fortalte at Berte Syversdatter hadde bedt henne gå inn og høre hva Syver og Halvor trettet om, ettersom hun selv var så tunghørt. Da hun kom inn i det mørke rommet, sto Syver og holdt seg for magen, mens han stønnet: *Gud trøste mig Moder, Fader stack mig.* Guro hadde vendt seg mot Halvor, som sto med en kniv i hånden: *Gud bevare dig Halvor, hvad gjør du?* Og den sterkt opphissede Halvor hadde svart: *hvad siger du, Diævelen skal besætte dig; rømmer de ej ud, skal ieg skiære Eder saa mange i er.* Deretter hadde han i raseri begynt å hogge med kniven i stuetaket. Også de to trettenåringene Ole Syversen og Søren Trondsen hadde vært vitne til dette.

Guro hadde løpt ut etter lys, men da hun kom tilbake var Syver gått ut på gårdsplassen, der han ble liggende en eller to timer på snøen. Han hadde bedt om å få være i fred, og de hadde ikke klart å få ham inn før de fikk tilkalt hjelp fra andre gårder. Guro var også til stede da barbereren fra Hønefossen kom, og hadde vært med på å varme opp Syvers tarmar i tynt øl.

Ingen andre av vitnene hadde nevnt noe om aggressiv oppførsel fra Halvors side, eller at han hadde trukket kniv. Anders Christensen tok ordet, og minnet om at de to guttene ved tidligere forhold verken hadde hørt eller sett noe av det som Guro berettet om. Han viste også til at Johannes Sørums hadde sagt at Guro ikke hadde mer å vitne om i denne saken enn han selv. Anders ville nå ha rettens bekreftelse på at det forholdt seg slik, og framstilte Guro som et partisk vitne. Han tillot seg ellers å betvile at Halvor hadde uttalt seg slik som hun hevdet; i motsatt fall måtte han *i sin druckenskab upaatvilelig have fantaseret nogen vilde Fange eller gribe ham efterdj hand fornåm Siver Hove klagede sig at have faaet skade.*

Vitne mot vitne

Guro Trulsdatter hadde åpenbart

forsøkt å unndra seg for å vitne om at hun hadde sett Halvor med kniv i hånden. Hun var trolig preget av vissheten av om at den som hadde avlagt ed i retten, risikerte sin sjels fortapelse dersom den hele og fulle sannhet ikke kom fram. Også ektefellen Johannes Sørums kom nå i et merkelig lys, ettersom han hadde forsikret om at Guro ikke visste noe mer enn ham selv. Begge må ha vært klar over at Guros vitnemål kunne gjøre det verre for Halvor å påberope seg nødverge.

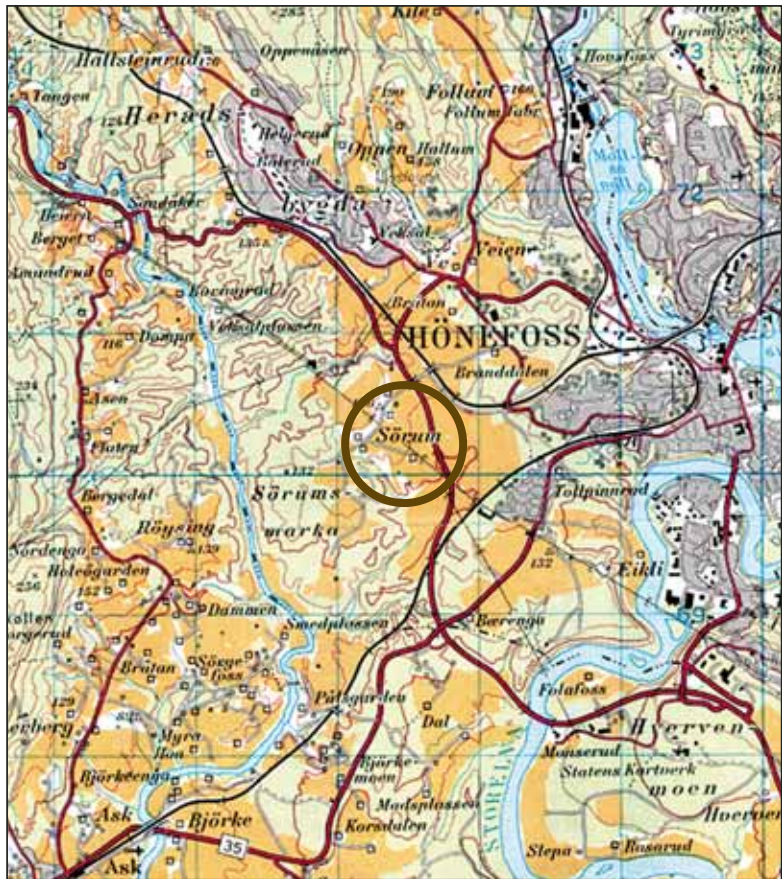
I Norske Lov heter det: *Vidne er ej mindre end to Personer, over eens stemmende, og udi een Ting.* Guro var den eneste som hadde fortalt at Halvor hadde opptrådt aggressivt med kniven, men to vitner måtte til for at dette skulle anses bevist. Som anklager burde fogden nå ha gått de andre vitnene inn på klingen, men ifølge rettsreferatet skjedde ikke dette. Ingen av vitnene ser ut til å ha blitt kalt fram på nytt. De to trettenåringene kunne ikke avlegge ed, og ble neppe ansett som fullgode vitner. Johannes Sørums hadde derimot avlagt ed på sine utsagn.

Det burde også gått klarere fram av tingbokreferatet at Ole Syversen var sønn av Syver Hovi. Den dreptes

sønn kunne ikke forventes å være et nøytralt vitne. Ifølge Norske Lov kunne likevel vitner som var i slekt med en av partene, også barn, under visse omstendigheter framføre prov på tinget. De skulle imidlertid ikke anses som nøytrale *med mindre ingen anden Vidne kand havis, fornemmelig i Drabs, Volds, eller dislige Sager: Ti da skulle de vidne, som af veed.*

Dommen faller

Fogden måtte erkjenne at Syver ved den uChristelige adferd og mange undsigelser samt Trudzlers ord paa sin Stefaders Liv selv hadde vært opphavsmann til skaden, og han hadde også på egne ben gått ut i kulden og falt om slik at tarmene ble nedkjølt. Fogden hevdet likevel at Halvor måtte anses som Syvers banemann. Halvor kunne ikke påberope seg nødverge ettersom han kunne ha avverget ulykken ved å skyve Syver overende, eller springe på dør. Fogdens påstand var derfor at Halvor burde lide lovens strengeste straff. Retten la vekt på at Syver hadde oppført seg svært aggressivt mot Halvor den skjebnesvangre kvelden, og fått sine skader under tumultene ved Halvors seng. Barbereren hadde dessuten påvist at knivsåret ikke i seg selv var dødelig, men at det var nedkjølingen av tarmene

Utsnitt fra Norge 1:50 000 - kartblad 1815 - 3 Hønefoss

i tillegg til hoste, *trang brøstighed* og forkjølelse som hadde vært dødsårsaken. Retten fant å måtte legge til grunn at Syver *da ej har æred sin Moders Huus eller den som er sat ham i Faders stæd, men ublueligen trued at see hans Stefaders Hjerteblood, titulered han for een Hund, ej forundt ham Fred og Rolighed i sit eget Huus end sige i sin egen Seng; som een rasende forsømt sin Cur og derover saa got som selv forkortet sine dager.*

Ut fra dette ble det avsagt kjennelse for at Halvor burde beholde sin Fred, men han måtte bøte 40 lodd sølv til Syvers arvinger for drap i nødverge.

Forbrytelse og straff

I sitt sluttinnlegg hadde fogden Lars Tønder gått langt i å peke på sakens formildende omstendigheter, men han var likevel ikke i tvil om at Halvor hadde vært opphavsmann til knivstikket. Han nedla naturlig nok påstand om lovens strengeste straff, og kunne som anklager neppe gjøre annet. Imidlertid hadde han bare ett vitne som hevdet at Halvor hadde opptrådt aggressivt med kniven. Om nok et vitne hadde bekreftet dette, kunne det ha blitt mer problematisk for retten å komme til at drapet var skjedd i nødverge.

Mye tyder på at Lars Tønder var en rettskaffen mann som også tenkte utover jussens trange rammer. Etnologen Kari Telste har sett på to saker som han i 1704 og 1705 førte på bygdetinget mot to jenter fra Hallingdal, som ble dømt til døden for fødsel i dølgsmaal. Begge sakene kom for lagtinget i Christiania, og etter Telstes oppfatning skjedde dette på fogdens initiativ ettersom jentene ikke hadde hatt råd til å koste på seg forsvarer. Tønder opptrådte også ved lagretten som anklager. Ved å reise til Christiania med jentene for å føre disse sakene for lagretten pådro han seg betydelige utgifter, som han hadde store problemer med å få refundert. For den ene av jentenes vedkommende ble saken vist tilbake til bygdetinget, hvor hun ble frikjent. Dødsdommen ble opprettholdt for den andre jenta, som likevel senere ble frikjent i høyesterett. Telste antyder at Tønder til tross for dødsdommene på bygdetinget ikke var overbevist om jentenes skyld, og at han nærmest gikk utover sin rolle som anklager for å få sannheten fram. Tønder hadde vært fogd siden 1695, og kjente Syver Hovi som et uromoment i bygda. Det

kan være at han ikke ønsket å legge stein til byrden ved å bidra til at nok en mann i den hardt prøvede familien måtte late livet. Likevel er det vanskelig å avgjøre hvorvidt han unnlot å anstrenge seg for å skaffe flere vitner på Halvors aggressive oppførsel, eller om det var formelle grunner som hindret ham: de to guttenes unge alder, og at mann og hustru under ed hadde avgitt ulike vitneprov.

Retten valgte å se bort fra Guro Trulsdatters vitnesbyrd, og lot alle formildende omstendigheter komme Halvor til gode: knivsåret var tilføyd i nødverge, og det hadde ikke vært dødelig. Det ble også lagt stor vekt på at Syver grovt hadde forsyndet seg mot ett av de sentrale Guds bud, et bud som virkelig ble tillagt vekt på den tid: hedre din far og din mor. Det kan se ut som om alle i lokalsamfunnet, kanskje også anklageren, ønsket at Halvor skulle frifinnes.

Etterspill

Frifinnelsen førte likevel ikke til noe godt for Halvor, som ble funnet død i marka i april 1705, tre måneder etter domsavsigelsen. Noen dager senere ble retten satt på Sørums med åtte lagrettemenn for å avgjøre om dødsfallet skyldtes naturlige årsaker, eller om Halvor hadde tatt livet av seg *af fri villie*. En mann som hadde tatt livet av seg selv, hadde begått en gjerning som det ikke fantes tilgivelse for. Han kunne ikke legges i vigslet jord, og måtte graves ned utenfor kirke-muren. For de etterlatte var en slik skjebne tung å bære. En selvmorder fikk i tillegg konfiskert hele sin formue. Dette skjedde ved at alt løst og fast gods ble registrert, og dersom boet gikk i pluss ble den avdødes del inndratt til fordel for den kongelige kasse.

Amund Semmen sto nå fram på enken Berte Sørums vegne, og talte for at Halvor måtte bli gravlagt på kirkegården. Besiktelsesmennene fant ikke noe som tydet på at Halvor hadde begått selvmord, og retten kom til at *Halvor Sørums venner bør ej negtes at begrave hans legeme i herrens agger eller Kierchegaard.*

Gamle Berte Syversdatter på Sørums hadde mistet dem som sto henne nærmest her i livet, men hun slapp i hvert fall ydmykelsen ved å oppleve at ektemannen ble nektet kirkegårdens fred.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Erichsen, Bodil 1994: Privat påtale i norske straffesaker på 1600- og 1700-tallet. Rettspraksis 1:94, s. 53-76. Tingbokprosjektet. Oslo.
- Kong Christian den femtes Norske Lov. 15de April 1687. Universitetsforlaget 1982. Oslo.
- Ringerike og Hallingdal sorenskriveri: Aktsprotokoll 4, tingbok I-24 (42). Statsarkivet i Kongsberg
- Telste, Kari 1993: Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710. Tingbokprosjektet. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, født 1947 i Oslo. Seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Han har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker.

Litt om og fra *tingbøkene for Ringerike*

Ved kongelig forordning av 15.mars 1633 ble det påbudt å føre tingbøker ved underretten i Norge (Norsk historisk leksikon). Den eldste bevarte tingboka for Ringerike og Hallingdal er fra 1652. Ringerike og Hallingdal hadde felles sorenskriver til 1826. Ringerike omfattet bygdene i nordenden av Tyrifjorden, dvs. Hole med Tyristrand og Norderhov inkludert anneksene Haug, Viker og Lunder. Kommunen, som heter Ringerike i dag, burde derfor etter min mening hete Norderhov. Den omfatter nettopp det gamle Norderhov med sine annekser (med Tyristrand i tillegg). Da hadde det ikke kunnet herske tvil om at Ringerike, som i gammel tid, også i dag er betegnelsen på hele det gamle området Hole og Norderhov.

Thorleif Solberg

Tingbøkene er en av de rikeste kildene å øse av når det gjelder gammel lokallhistorie. Det var vi fullt klar over da Ringerike Slekts-historielag ble stiftet i 1984, først som en underavdeling av Ringerike Historie-lag. Tingbøkene førte oss lengre bakover i tid enn de fleste andre kildene vi hadde til rådighet. Vi kunne følge våre aner i hverdagen og ikle dem kjøtt og blod. Noen brøt pålagte lover og forordninger, og da fikk de ekstra omtale. Både leg og lærd var også den gang på jakt etter gods og gull. Vi har eksempel på at enkelte futer på uærlig vis prøvde å snike til seg verdifulle skogarealer den gang tømmeret begynte å bli verdifullt. Det førte til avskjed, bøndene i Soknedalen vant den saken.

Møtet med tingbøkene virket til å begynne med hardt og brutalt. Vi møtte to barrierer:

1. Innholdet så uuttømmelig ut og den gotiske håndskriften syntes helt uforståelig.
2. Bøkene var oppbevart langt unna, på Riksarkivet i Oslo. Vi måtte få dem "hemmat" for å kunne dra nytte av dem. Da kom mormonerne oss til hjelp. De hadde avfotografert bøkene på mikrofilm som var å få kjøpt. Filmer ble innkjøpt og leseapparater til å lese dem på. Det ble satt i gang kurs i å lese gotisk håndskrift, og

så kunne arbeidet med å transkribere eller oversette tingbøkene til et forståelig språk settes i gang. Til de første tingbøkene fikk vi hjelp av nåværende redaktør av Norsk Slektshistorisk Tidsskrift, arkiv-konsulent, mag.art. Terje Gudbrand-son. Slektsforskeren Jens Petter Nielsen i Drammen har også transkribert noen. Til nå har vi transkribert de fleste tingbøkene mellom 1652 og 1700, men det er jo noen som ikke finnes lenger.

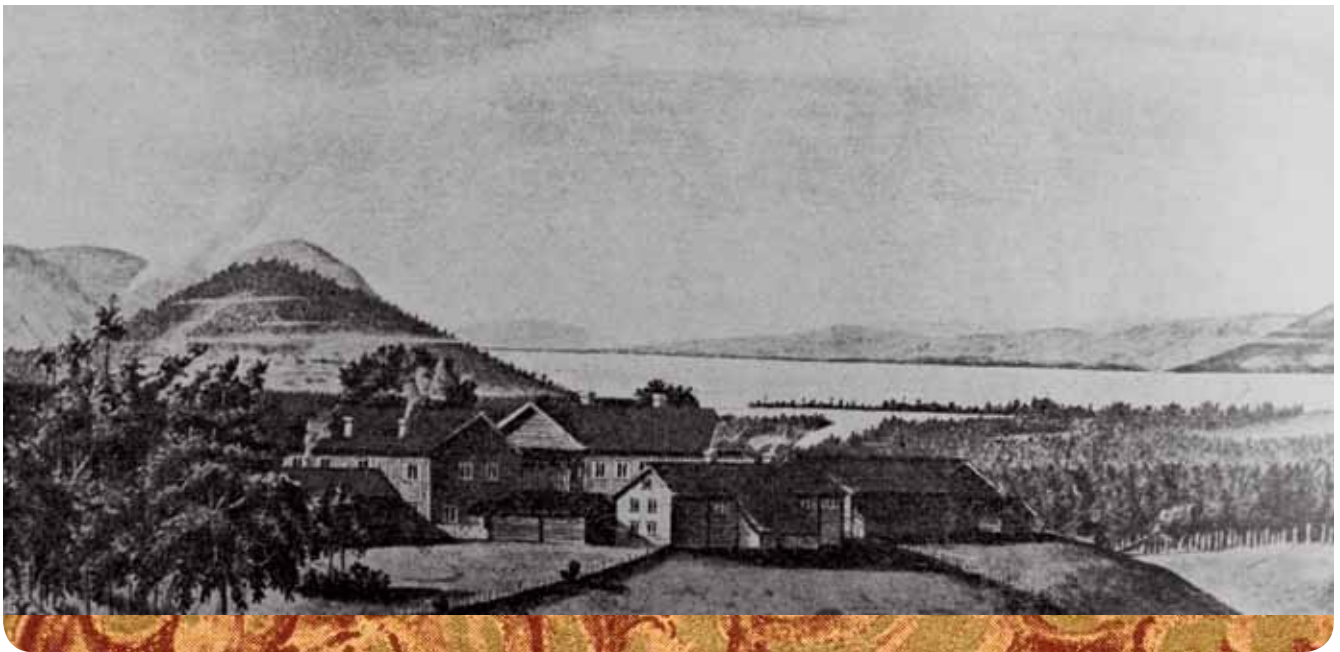
Tingboka er først og fremst en retts-protokoll. Tinget ble holdt på utvalgte gardar i bygda. Tingsteder som er nevnt i Hole er Frøyshev, Hamnor, Gomnes og Mo, og i Norderhov er det Gusgarden, Tandberg, Li, Frok, og Trøgstad. Her møttes skriveren og lagrettemennene, 6 eller 12 i tallet, og den oppnevnte bondelensmannen. Tinget kunne også holdes på andre steder, f.eks. ved grensesaker. Av og til kunne også futen eller hans stedfortreder møte opp på tinget.

Her skal jeg vise noen eksempler på hva en titt i tingboka kan gi oss.

Gardhistorie

Jeg velger her å konsentrere meg om en gard, nemlig Hverven i Norderhov, men først en liten visitt innom gamle skattemanntall og jordebøker som

også er viktige kilder til gardshistorien. I skattemanntallet i 1528 (Gjengerden) nevnes en Anders på Hverven. I jordeboka 1542 får vi greie på at garden av skyld 2 skippund malt og 10 lispund rugmel, tilhørte Mariakirkens prosti og commonsbord i Kristiania. I årene 1576 til 1591 omtales Søren Hverven, han er lensmann, og fra 1599 kommer igjen en Anders Hverven, antakelig en sønn av Søren. I 1614-16 er Lage Hverven oppsitter. Han er også kirkeverge. Så har vi odelsjordeboka fra 1624. Da er hr. Christen kapellan oppsitter, og Hverven av skyld 50 lispund er lagt til et kanoni under Mariakirken som kansleren hadde (blant kanslerne nevnes Jens Bjelke). Fra 1631 kommer igjen en ny Anders Hverven. Han heter Anders Jensen, er skrivekyndig og er kirkeverge. I skattematrikkelen i 1647 er han oppsitter på Hverven, men eier ikke noe i garden, "canceller følger samme gaard med bøxel". Men Anders eier gods i andre gardar, et par utenfor Ringerike. I manntallet 1666 er Anders Jensen 74 år, sønnen Frode 18 år og sønnen Lars 9 år. Til slutt skal jeg ta med litt fra Landkommissjonens jordebok 1660: Anders Hverven skylder til velbårne hr. kanslerens kannoni med bygsel 2 skippund malt ½ pund mel. Han eier 15 lispund i Skogstad engebol, rødstøen Øvre Jonsrud og rødningsplassen Gunnersrud som sagmester bor på.

Hverven Gård, tegning i Steinhamars bok om Norderhov, 1914

Så tilbake til tingboka. Her dukker det opp interessante opplysninger som ikke er å finne i andre kilder. På tinget på Li 19. juli 1652 stevnes Anders Hverven etter en 12-manns dom fra Hadeland for en hest og en okse taksert for 15 riksdaler. Anders møtte og sa han hadde regnskap med Hans Rasmussen. Mer får vi ikke greie på om dette. På saketinget på Li 20. juli 1652 stevnet Amund Berg i Haug den forrige lensmannen i Norderhov, Anders Jensen Hverven og lagrettemennene for en urettmessig dom de har avsagt til fordel for Lars Maler på Hedemarken. Dommen var blitt underkjent ved en lagtingsdom der Anders Hverven var blitt pålagt å skaffe Amund Berg hans "fraworderede" gods igjen. Anders Hverven med sine lagrettemenn ble nå dømt til skaffe Amund tilbake hans tapte gods, verd 50 riksdaler + 1 riksdaler i omkostning på hver av dem, og det innen halvmånedsdag. På saketinget 16. februar 1686 opplyses det at Anders Jensen Hverven og Svein Jensen Sætrang er brødre. (Svein eide hele Søre Sætrang i 1647 og i manntallet 1664 sies han å være 60 år.) På saketinget på Li 24. februar 1652 opptrer Svein Jensen Sætrang som fullmektig for rådmannen i Christiania, Christen Olsen. I 1664 skylder Anders Hverven landskyld og julemark av Østby i Vegårdsfjeringen, men på tinget på Tandberg 11. desember 1660 stevner Anders Hverven sine sambygdingar Ola Sjørnsen Nedre Vaker, Gudbrand

Vaker og Torbjørn Dæli som sto til rest med både landskyld, tredjeårstake og julemark og annen gjeld.

På tinget på Gusgården tingstue 16. desember 1652 stevnet Svein Sætrang med skriftlig fullmakt fra Anders Hverven en rekke vitner, i alt 16, angående oppretting av dele og nedsetting av steiner mellom Store og Lille Østby for noen år siden. Lagretten ble stevnet for et brev den hadde utstedt 6. juni 1650 om Østbys eidedeler, delestener og delegards oppsetting. Forrige futen Hans Rasmussen ble også stevnet i denne saken. De to brødrene hadde også stevnet futen Hans Rasmussen for en fjerding gods i Øde Ton som futen uberettiget hadde bemektiget seg. De fremviste et bygselbrev av 11. desember 1630. Futen hadde også tatt 10 tylfter tømmer i Østby skog uten lov og dom fra Anders Hverven. Futen stevnet i en rettergang på Tandberg 1. januar 1666 en del bønder for at de ikke hadde skaffet den ferskmat som de pliktet, til kongehydningen 30. juni. Anders Hverven ble stevnet for en kalv og en syltegris.

På saketinget på Trøgstad tingstue 8. oktober 1686 tinglyste Engebret Hesselberg et pantebrev av Harald Frok og Nils Villadsen til ham utstedt på deres hustruers søsterlodder i noen plasser i Vegårdsfjeringen, nemlig Jonsrud som Even påbor, Gunderud, Nedre Jonsrud eller Åsa som Amund påbor, og en sag østen fjorden, og det for 16

riksdaler pantepenge. Brevet var datert 2. oktober 1686. Jacob Paulsen på Bragernes protesterte, da det ennå ikke var fullbyrdet noe endelig skifte etter hans værfader Anders Jensen Hverven. Han kalte Harald og Nils for sine svogre. Dette viser at Harald (Engebresen) Frok, Nils Villadsen (Trøgstad) og Jacob Paulsen var gifte med hver sin datter av Anders Hverven. I manntallet 1666 finner vi enda to barn av Anders, Frode og Lars Andersssønner.

Den gamle slekta på Hverven får økonomiske vanskeligheter

Det er ting på Tandberg 14. april 1681. Seigneur Nils Gundersen av Bragernes stevnet Frode Andersen Hverven for at han i tre år ikke har betalt sin landskyld og 3. årstake. Han mente Frode derfor måtte "entvike" gården. Frode ble dømt til å betale skyldige 36 daler innen halvmånedsdag med 6 daler i omkostning.

På et ting i 1681 lot Nils Villadsen ved Hønefoss tinglyse et skjøte av Frode Andersen Hverven og hans hustru til ham utstedt på to hus og våninger ved Hønefoss som Hans Larsen før hadde eid, datert 6. april 1681.

På saketinget på Tanberg tingstue 22. november 1681 fordret Hans Kongelige majestets fogd, Sr. Hendrik Pettersen Nils Tostensen, nu boende på Hverven, for åbotsfall av hans og hustrus forrig påboende gård Stein, som de nu

forleden var frafløtt. Samme gård Stein var Kongelig majestet tilhørende. Det opplyses at Nils Tostensen nå var gift med Chatrine Ludvigsdatter, som før hadde hatt salig Nils Stein på nordgarden Stein til ekte. Nils Tostensen ble dømt til å betale åboten på 70 riksdaler med 3 riksdaler i omkostning, og det innen halvmånedsdag.

Så var det alminnelig saketing på Trøgstad tingstue 7. mars 1687. Bygdelensmannen Villads Trøgstad fordret i rette Nils og Sven Hverven som med endel "sammenrottede folk" hadde fratatt ham en bråtehugst i sameie skog og mark til Trøgstad og Hverven. Nils og Sven hevdet at eiedelene var skiftet og delt fra hinannen og at Villads var innfallen i Hvervens eiedeler. Saken kom opp på nytt på tinget 28. juni samme år. Nils og Sven fremstilte "trende" prov, Østen Alme, Peder Valbekken og Hermann Åsen. Østen Alme prøvet at salig Anders Hverven for noen og "førge-tiufge" år siden hadde fortalt ham at Trøgstads eige gikk nordenfor og Hvervens eige gikk sønnenfor veien som gikk ned mot elven imot Dalsmarken. De to andre vitnene som hadde hogd tømmer i området, prøvet omtrent det samme. Etter endel for- og motinnlegg ble enden på visa, "at de efterdags som tilforn skulle la de fornevnte eignedeler i moen forbli sameie og felles mark, og at de herefter skulle nyte og bruke som deres lodd og anpart kunne tåle. Hvorom de ble venner og vel forlikt, som de her for retten med hånderbånd stadfestet".

Hverven på salg

På tinget på Trøgstad 14. mars 1682 lot hr. Michel Kjeldsen Stub tinglyse et skjøte av Nils Gundersen til ham utstedt på den gård Hverven, som skylder 2 ½ skippund malt, likeså en engeplass Vekkeren som skylder 6 lispund. Brevet var datert 27. oktober 1681. På saketinget på Trøgstad 14. november 1694 ble aller underdanigst publisert hans ærverdighet hr. Jonae Rami skjøte på den gård Hverven her i sognet, skyldende 2 ½ skippund malt, samt 6 lispund tunge i Vekkeren i Hole sogn. Skjøtet datert Christiania den 26. juli 1694.

På tinget på Trøgstad 5. juli 1697 lot Sven Nilsen Hverven tinglyse en bygselseddel av hr. Jonas Ramus på 5 fjerdingar tunge i den gård Hverven, datert 24. april 1697. Sven Nilsen prøvet i 1701 at han var født på Stein i Hole. Han fulgte nok sin mor

Gården Hamnor var et av de faste tingstedene i Hole fra annen halvdel av 1600-tallet

og stefar, Nils Tostensen, da de flyttet til Hverven. Han var nok en sønn i morens første ekteskap med Nils på Nordgarden Stein, for da det var skifte etter Nils Tostensen Hverven i 1704, opplyses det at han bare hadde utarvinger.

Slektsopplysninger

Tingbøkene er viktige kilder for å finne gamle slektsopplysninger. Kirkebøkene for Norderhov begynner i 1704 og for Hole først i 1716. Opplysninger før den tid er naturligvis verdifulle. Av og til kan en finne vitneprov om ei ætt i flere generasjoner, en ætteligg. Det er tilfelle på tinget på Gomnes 11. oktober 1686. Her vitner Knut Sørensen Ullern om søskenlaget som var Pål Søhols barn og om barna til dette søskenlaget. Han tar også med noen opplysninger om neste slektsledd (Hringariki 1998 nr.1). Pål Søhol er nevnt som oppsitter på Søhol i 1557/58.

Skatter og korntakst

Verdien av landeiendommer på Ringerike ble oftest satt i korn. Det var alminnelig saketing på Trøgstad tingstue den 11. desember 1685. Her var til stede amtmannen velbårne Mathias Tonsberg og Hans kongelige majestets fogd, Sr. Henrik Pettersen. Ble da opplest for almuen den anordnede capittels takst for nærværende år 1885 uti Akerhus stift på alle slags landskyld, leding og tiende korn, nemlig:

1 skippund rug eller bygg, malt eller mel bør at betales med 7 riksdaler.

1 tønne rug, hvete eller erter, 3 riksdaler

1 skippund blandkorn, malt eller mel 6 riksdaler

1 tønne bygg, 2 ½ riksdaler

1 tønne blandkorn 1 riksdaler 3 ort.

1 skippund havre, havremel eller malt 5 riksdaler

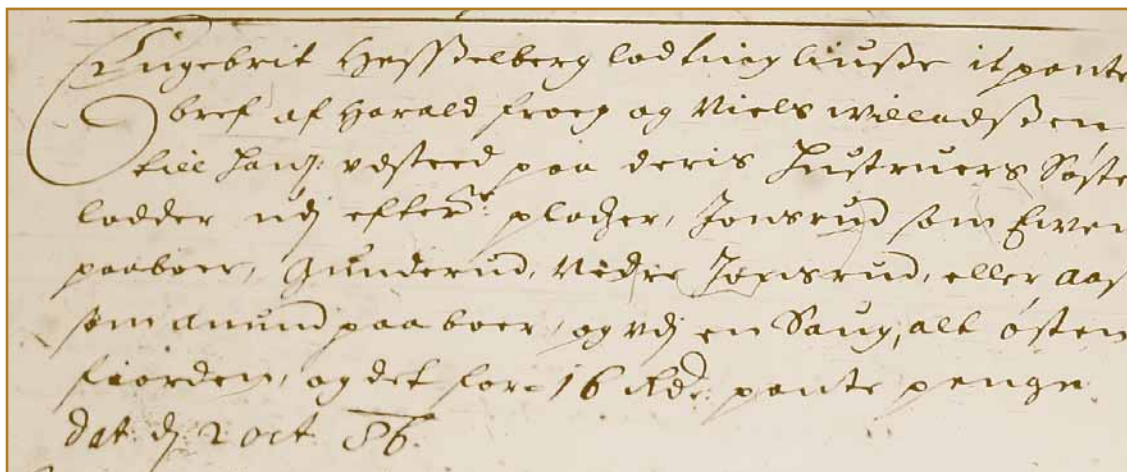
1 tønne havre, 1 riksdaler 1 ort

Skatterestanser

Krav om betaling av utestående skatter og avgifter var stadig oppe på tingene. Den 11. februar 1688 var det ting på Trøgstad. Der fordret Karen, salig Jørgen Jørgensens i Christania, ved sin fullmektig Threnus Christensen en del bønder og almue i Norderhov for restans av landskyld og rettighet. Kirsti, salig Thomas Tandbergs, ble fordret for 60 riksdaler 2 ort og 18 skilling. Hun møtte i retten og sa at hun var en gammel og svak kvinne og hadde ikke noe å betale med. Hun sa at i krigens tid ville hennes salige mann søkt gården fra seg, da de ikke kunne svare så stor rettighet av den. Men landherren gav dem lov til å bruke gården uten å betale noen landskyld, mot å svare kongelig skatt og rettighet. Denne gang lot lagretten nåde gå for rett fordi Kirsti ingen midler hadde, men var et gammelt og skrøpelig menneske som var i armod og fattigdom. På tinget på Trøgstad 14. november 1694 ble over 80 bønder og andre krevd for skyldige kongelige skatter. I Hole var tallet samme året 50.

Skyssferd

Saketing på Trøgstad 4. juli 1690. Assistentråd Jørgen Phillipsen fordret i rette Bjørn Flekshaug for ulydighet mot ham som sin landherre, da han ikke ville gjøre skyssferd til ham da han var tilsagt dermed i uken før påske. Bjørn Flekshaug benektet ikke at han ble tilsagt om skyssferd "uti sin

Utsnitt av Engebret Hesselbergs pantebrev fra 1686

fraværelse“. Han ble dømt til å betale den skyssferd som han hadde sittet overhørig med en halv riksdaler samt en halv riksdaler i omkostning og dom-penger, og det innen halvmånedsdag.

Ildebrann i Haug

Det er omtalt flere store gårdsbranner i tingbøkene på 1600-tallet. 4. juli 1692 var det rettergang på Trøgstad. Monsr. Jørgen Larsen på Hønen på vellærde og hederlig mann Eiler Hirnklo, Scola Christianias rektors vegne, og Paul Alvsen Hval på egne vegne, begjærte almuens vitnesbyrd om i hva stand Nordre og Søndre Hval seg befinner etter den skadelige ildebrann forleden den 2. mai, hvor alle husene på gårdene ble oppbrent. Nils Olsen på Søndre Hval var blitt ganske forarmet. Søndre Hval hadde en skyld på 2 1/3 skippund og 1/2 qtr., og Nordre Hval på 2 skippund 1 fjerding 9 set-ting. Søndre Hval tilhørte Recoratet i Christiania. Det var ikke skog til de bemeldte gårder og ikke bygnings-tømmer nærmere enn 1 1/2 mil. Paul Alvsen på Nordre Hval beklaget seg over at hans gods og formue og alle hans odelsbrev og skifte- og pantebrev var ”i ildens lue fortært“. Almuen vedgikk at slik var det.

Ildebrann i Hole

Kristen Frøougs kvinne fremkom for retten under saketinget på Gomnes den 14. desember 1685, og høyelig beklaget hvorledes deres påboende gård Frøhaug nest forleden i fastetid før påske ble ved en ulykkelig ildebrann avbrent, så som laderne med hvis for der var uti, en stall, et nytt fehus og stabburet med alt der var uti, samt ni tønner korn. Bare ei gammel stue og et gammelt udøktig fehus ble berget.

Leiermål

Leiermålsaker er det mange av i ting-bøkene. Her et par av dem: Saketing på Tandberg 2. oktober 1683. Futen stevnet Knut Eriksen og Inger Pedersdatter for løst leiermål. Hun bekjente Knut som sin barnefader, men han benektet det. Dog nektet han ikke at han ”jo i så måte hadde hatt med henne å bestille“. Men Knut Eriksen ble dømt til å bøte sin sigt = 12 riksdaler og 1 1/2 riksdaler i omkostning. I lige måte måtte Inger Pedersdatter bøte 6 riksdaler, men da hun ingen penger hadde, skulle hun derfor arbeide og straffes på kroppen etter recessen.

I saketing på Trøgstad tingstue 14. november 1689 lot Konglig majestets fogd, Sr. Henrik Pettersen i rette fordre et kvinnfolk ved navn Dårte Christensdatter, barnefødt ved Hønnefossen, for begangne leiermål, likeså Rasmus Jørgensen boende på Frok, som hun hadde utlagt som barnefar. Dårte bekjente at hun ikke hadde noen annen barnefar til sitt medhavende barn, som ble født dagen etter Olsmessedagen, enn Rasmus Jørgensen. Hvilket Rasmus høyiligen benektet. Mange vitner var innkalt. Det kom da fram at en kar ved navn Erik Nilsen som før hadde tjent hos Erik Tandberg, men nå hadde vervet seg som soldat, hadde bekjent at han var Dårtes rette barnefader.

Rasmus Jørgensen erbød seg her for retten at ville med sin salighets ed bekrefte at han hverken var Dårtes barnefader eller noen sinne hadde hatt legemlig omgang med henne, og han avla frivillig sin ed, men Dårte gav seg ikke og holdt på sitt. Rasmus Jørgensen ble frikjent, men Dårte for sin ”falskelige og løgnaktige beskyldning“ ble dømt til å straffes ”til kagen“ etter lovens 6. boks 13. cap. 27. art.

En tyverisak

Det var saketing på Frok tingstue i Norderhov 23. mars 1672. Fogden, Sr. Christen Christensen, var selv tilstede og fremfordret en person ved navn Narve Tommesen Tandberg fordi han hadde tatt to vadmelsskjørt fra Guri Eriksdatter, Birgitte Tandbergs tjenestepike. Flere vitner var kalt inn. Mads Gefriden som bodde i et hus på Frokseie, vitnet at Narve forleden uke var kommet inn til ham om natten og gav disse to vadmelsskjørt til hans kvinne som het Lisbet. Det samme vitnet hun. Hun sa at hun hadde fått skjortene i pant og visste ikke at de var stjålet. For 8 dager siden kom Hans Tandberg med to vitner, og Hans Tandberg og Børge Skredder tok skjortene med seg. Hans sa de var tyvstjalne fra hans moders tjenestepike. Guri Eriksdatter som var frastjålet skjortene, tilsto at for tre uker siden hadde hun og en liten jente ligget og sovet i fehuset på Tandberg. De hadde ”draget disse skjorter av seg“ og lagt dem på sengen. Om morgenen var de vekk. Også Birgitte Rasmusdatter og hennes sønn Hans Jørgensen provet. Birgitte sa at Narve Tommesen i går ved middagstider var kommet inn til henne og bad om en pot øl. Hun nølte, men han fikk den likevel. Og som han satt og drakk ølet sa han. ”Nu er jeg full og galen, så nu bekjenner jeg at jeg har taget de to skjørt fra de to jenter. Men jeg kunne vel sige nei derfor om jeg ville“. Da svarte Birgitte: ”Da kunne de vel sverge deg til helvete“. Da bad han om at hun ville forlikes med ham og ikke klage ham for fogden, og sa: ”Hvor bonden intet klager, der får fogden ingen sigt“. Men hun sa at det var for sent, for fogden visste det alt. Saken ble forflyttet til neste ting og Narve Tommesen ble satt i arrest da ingen av almuen eller lagrettemennene

Foto: Bjørn Geirr Harsson, 2006

Tandberg var et av de faste tingstedene i Norderhov fra annen halvdel av 1600-tallet

ville gå god for ham. De to skjørtene ble vist fram for retten og vurdert til å være verdt i det ringeste halvfemte riksott.

Bededag

På tinget på Trøgstad 4. okt. 1682 ble Lars Bergsund av Ådalen ved lensmanns stevнемål av den Kongelige majestets fogd i rette fordret for at han ei søkte kirken noen av de tre seneste alminnelige bededage. Lars Bergsund møtte ikke på tinget og ble tilfunden å bøte til den Kongelige majestet 1 mark sølv og en halv daler i omkostning.

Geistligheten

På saketinget på Trøgstad tingstue 25. februar 1691 fordret den hederlige mann hr. Jonas Ramus rettens kjennelse mot Margrete, salig hr. Ottos, for kost og lønn for at han hadde betjent kallet uti hennes nådens år, hvorfor han ved fogden hadde latt arrestere 30 tønner blandkorn av tienden. Margrete lot ved Peder Rasmusen og Knut Villadsen kreve oppsettelse i saken inntil hun kunne få noen av de geistlige til å svare for henne. Hr. Jonas derimot ville ikke tåle noen lenger forhaling, men om Margrete ville betale innen en måned, skulle det være henne forunt. Margrete ble dømt til å godt-

gjøre hr. Jonas etter hans forlangende. Margretes mann, hr. Otte Jacobsøn, var sokneprest i Norderhov fra 1660 til 1690 (Steinhamar, 1914, s. 314).

Kirkeverger

I 1691 nevnes Mads Lerberg og Ole Veholt som forrige kirkeverger i Norderhov. Deres formenn var Nils Hverven og Nils Follum. Deres formenn var Kristoffer Røyseng og Lars Veisten, som igjen hadde fulgt etter Hans Gullerud og Lars Rakkestad. Det var strid om 4 kjørkekjør som var blitt borte. Det skulle høre 20 kjørkekjør til kirken, nå var det bare 16.

I Hole er nevnt Lars Onsaker og Rolf Øen (Storøen) i 1666, 1667 og 1668, Jul Rud og Anders Sørnum for 1669 og 1670, Tron Sørnum og Knut Leine for 1673, 1674 og 1675 og Kristoffer Gomnes og Torbjørn Børgen for 1676, 1677 og 1678. I Hole var 2 kjørkekjør kommet på avveie.

Av og til avsluttet sorenskriveren tingboka for året med et dikt. Slik heter det i 1684:

*Det gamle Aar vi hermed Ende,
Gud os fremdelis sin Naade sende.*

Jens Tygesen.

Ordforklaringer (Norsk historisk leksikon)

Gefrider:

Menig soldat som ledet et korporalskap, en slags korporal.

Julemark:

Tilleggsavgift på 1 mark sølv som leilendingen måtte betale dersom han ikke leverte landskylda innen julaften.

Kagen:

Kagen var byens skampel. Her ble de bundet som var dømt til hudstrykning, som ble utført av en bøddel.

Landskyld:

Årleie som leilendingen betalte til jordeieren.

Leiermål:

Ulovlig og straffbart samleie, som regel før ekteskapet.

Sig:

En slags bot.

Skip pund:

Vektsystem brukt til veiing av f.eks. korn.

1 skpd = omtrent 160 kg.

1 skpd = 20 lispund = 4 fjerdinge.

1 qtr = ¼ tønne.

Tredjeårstake:

En leilending betalte først førstebyggselen (førstetake) når leieavtalen ble inngått, siden betalte han avgift hvert tredje år, tredjeårstake eller holding.

Åbot:

1. Den plikt leilendingen hadde til å vedlikeholde husene på en gård.
2. Erstatning til jordeieren for forsømt vedlikehold, også kalt åbotsfall.

Sr.: Forkortelse for Seigneur.

KILDER/LITTERATURENHNISNINGER

- Imsen, S. & Winge, H. (red.) 1974: Norsk historisk leksikon, Cappelen. Oslo.
- Solberg, T. & al (red.) 1998: Hringariki, 1998 nr.1.
- Steinhamar, A. (red.) 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Norderhov kommune. Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Thorleif Solberg er født på garden Vågård i Ullerålsfjerdings i 1924, hvor han fremdeles oppholder seg som kårkall. Han har veterinæreksamen fra 1951. Han har praktisert i Vestfold til 1957, og siden på Ringerike. Han har levert slektshistoriske artikler til Hefte Ringerike i 1970 - 80 åra. Etter at Ringerikes Slekthistorielag begynte å utgi medlemsbladet Hringariki i 1991, har han vært medredaktør her. Han har transkribert tingbøkene for Ringerike fra 1670 til og med 1673 og fra 1681 til og med 1699. Han er æresmedlem i Ringerike Historielag fra 2003.

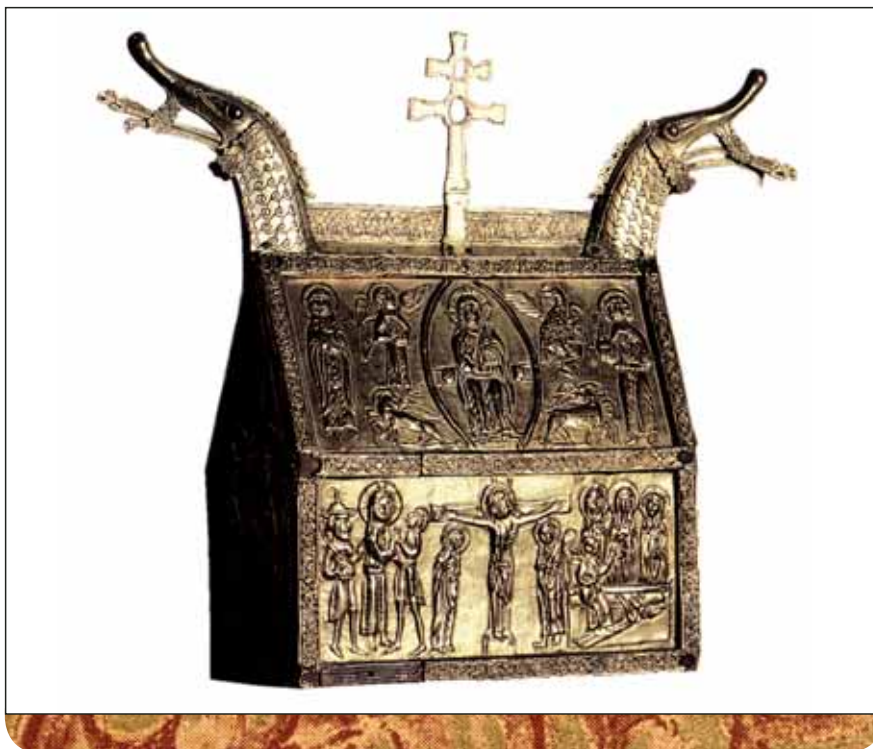

Foto: Yasou Sakuma, Tokyo.

Hedalen stavkirke har relikvieskrin med drapet på Thomas Becket som et av motivene

Valfart mellom Ringerike og Valdres?

Den som besøker Sør-Europa, kan ikke unngå å legge merke til alle kirkene med navn etter forskjellige helgener. Også i Norge var det i katolsk tid helgendyrkelse som krevde valfart til kirkene. Kirker i Valdres, og kanskje også på Ringerike, var gjenstand for Tomas-dyrkelse.

Ragnvald Lien

Tomaskirken på Filefjell skal være viet engelskmannen Thomas Becket som ble drept i kirken i Canterbury 29.12.1170 av den engelske kongens soldater etter en strid mellom kongen og kirken. Allerede i 1173 ble han kanonisert som helgen av den katolske kirken. Dette førte til en sterk tilbedelse av St. Thomas i årene som fulgte. Thomas Becketts festdag var dødsdagen 29. desember, og rideveien over Filefjell har blitt brukt da, ikke minst av folk fra Lærdal, men også av de som kom østfra, i valfart for å ære St. Thomas. Vi må regne med mange besøkende på vinterstid. Samtidig var fastboende jernvinnere i Smeddalen flittige kirkegjengere før samfunnet ble utryddet med Svartedauden.

Etter reformasjonen i 1536, vedtatt for Danmark-Norge i oktober det året, forsvant mye av det rike utstyret i kirkene. Relikvieskrinet av forgylt

kobberblikk på eiketre ble tatt vare på og finnes på Historisk Museum i Bergen. Skrinet har form som et hus med dragehoder og er antagelig laget i Bergen på 1200-tallet.

Fra 1630 ble det tradisjon å holde messe her og feire Syftesok den 2. juli. Syftesok har navn etter St. Svithun, Stavangers skytshelgen. Kirken på Filefjell var, selv etter reformasjonen, en såkalt votivkirke eller lovekirke, der folk lovet kirken en gave dersom de ble friske. Det spesielle med kirken øverst i Valdres er altså at det foregikk en viss form for katolsk kultus der helt til den ble revet i 1808. Hit valfartet de fra et stort område: Foruten folk fra Valdres og Sogn, hallingdøler og nordgudbrandsdøler. Det er ikke belegg for at ringerikinger besøkte kirken.

I forbindelse med messa ble det holdt marken. Tradisjonen var hardnakket

og det førte så mye festing og fyll med treffpunktet på fjellet, at kirken måtte rives etter vedtak i 1807. Ordtaket lyder: "Her vart mang ein hest sprengt, mang ein sprek kar dengt og mang ei møy krenkt." Kirken ble bygd opp igjen i nyere tid og innviet som økumenisk kirke i 1971. Messe holdes fortsatt på sommerstid i kirken ved Kyrkjestølene.

Hedalen

Hedalen kirke har et relikvieskrin med Thomas Becketts martyrium beskrevet på den ene siden. Skrinet med Thomas Becketts historie ble sannsynligvis laget i Bergen på begynnelsen av 1200-tallet. Det finnes en egen bære for å bære relikvieskrinet. Sammen med den vakre Madonnafiguren, må relikviene ha vært viktige for de kristne i Middelalderen. Figuren som måler 1,40 m i høyde, dateres fra perioden 1230-1250. Madonnaen og barnet har blitt restau-

Foto: Oldsaksamlingen

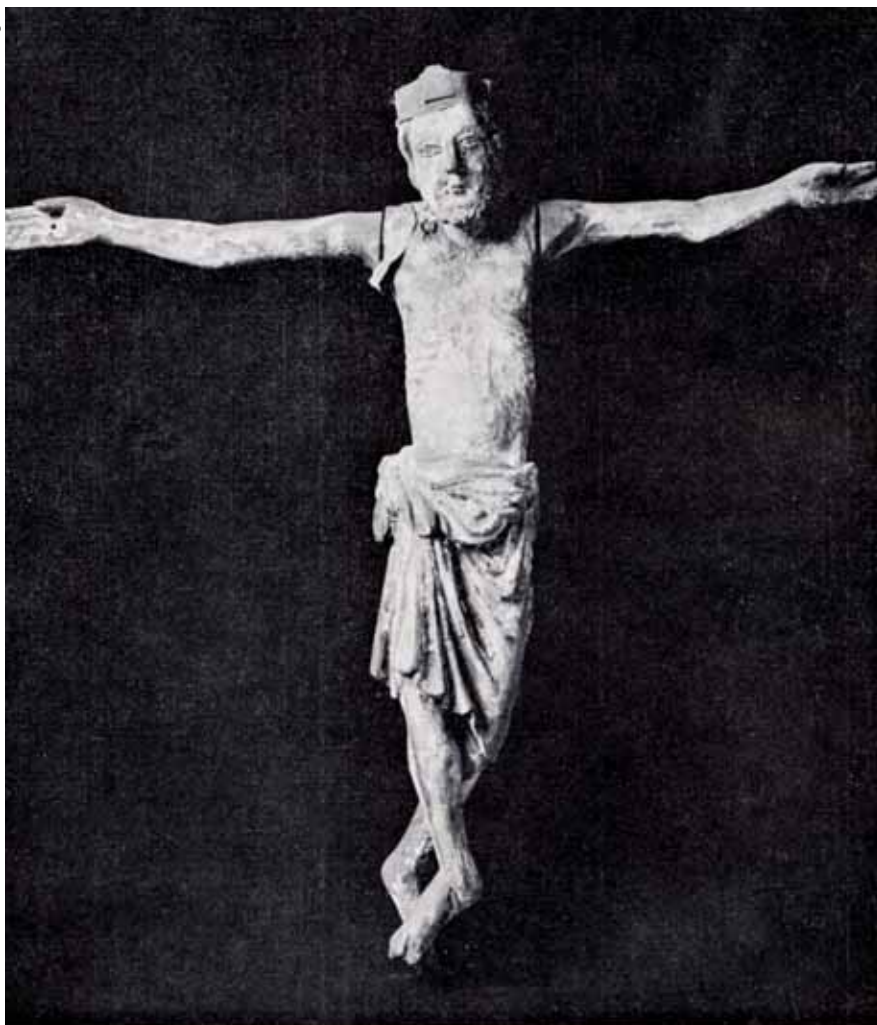
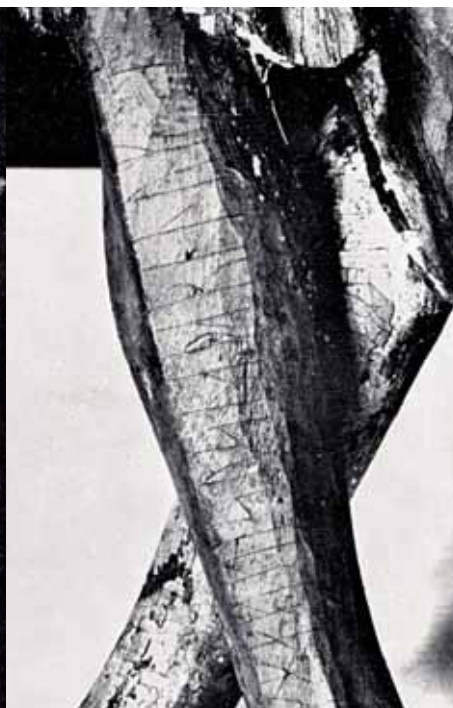

Foto: Oldsaksamlingen

Runer på krusifikset fra Lunder kirke.
Denne delen av teksten er fra høyre legg.

Krusifiks datert til 1250 må være fra Lunder gamle kirke. Kilde: Schutter 1961.

rert på Kulturhistorisk museum og originalen er i 2005 ført tilbake til kirken.

Dersom folk fra Ringerike skulle til Hedalen, dro en tidligere gjennom Soknedalen og deretter nordover mot Songalien, det vi i dag kaller Strømsoddbygda. Først på vestsida av Sogna og så på østsida fra Halvvad. Ved elvemøtet mellom Frisvasselva og Sandvasselva drar stien opp i lia, fram til Sandvannet og inn i Vidalen. Vidøla krysses og veien går over på vestsida der Goplerudsetra ligger. Videre rundt Storrustefjell og langs elva oppover i Hedalen. Stien kan betraktes som en ridevei slik den er avmerket på kaptein Ramms kart fra 1826. På turkart Sør-Valdres, utgitt i 2001, står veien tydelig merket. Den kalles "Kongevegen".

I Reinli, ikke langt fra Bagn og nord for Hedalen, har de tatt opp igjen

skikken med pilgrimsvandringer. Ved vandringen i 2000 trengtes to dagsmarsjer på hver 5,5 timer fra Reinli til Hedalen kirke. Overnatting var ved Hølersetra der kongeveien krysser Hølera. I følge Ringerikes Blad 16.09.1905, gikk Valdresveien fra Bagn gjennom Hedalen, Vidalen, Soknedalen og videre. Først i 1803 ble veien langs elva i Begnadalen utbygd og vanligst å bruke.

Vidalen

Vidalen hadde ikke egen kirke. Det er det ikke skriftlige belegg for i følge bygdebok for Valdres. Wiel (1743) skriver riktignok om Vidalen:

Paa det store Fjeld, som gaaer imellem Aadalen og Hallingdalen, er et lidet Dalføre, Vidalen kaldet, hvilket siges i gamle Dage at have været beboet og hørt til Valdris, samt at man derfra ved Hedals Kirke har regnet 16 ringskoede Heste; en Talemaade, som betegner, at

Bygden har været nogenledes beboet. Midt paa en Myr der beliggende, ligger en stor Jordhoug som kaldes Kirke-myrrhousen, hvor en Kirke eller Capel skal have staaet. Der fortælles, at da den sorte Død graserede, skulde en Kongl. Betjent være kommen med stor Møje til denne Dal fra Bergen, hvor da Alfarvejen gik, og havde med sig 7 Qvartere med Penge, men da han kom did, vare alle ved den graserende Sygdom uddøde, og de Heste, han hidtil havde havt med sig, vare af den lange Vej over Fjeldene deels udmattede, deels styrtede, hvorfor han resolverede, da han ingen Udveje saae at bringe Pengene med sig, at nedgrave dem i bemeldte Høj.

Dersom en sammenligner med kirketettheten i Sør-Europa i dag, kan Kirkemyra i Vidalen være tegn på at det har vært kirke her uten at dalen nødvendigvis var bebodd før

Kilde: Lunden (1976).

Thomas Becket's død på relikvieskrin fra Hedalen stavkirke

Herren, svarte han: "Før jeg får se merket etter naglene i hendene hans og får legge fingeren i merket og hånden i siden hans, kan jeg ikke tro!" Åtte dager etter satt disiplene igjen sammen, og denne gang var Tomas også med. Da – mens dørene er stengt – kommer Jesus; han sto midt i blant dem og sa: "Fred være med dere!" Så sier han til Tomas: Kom med fingeren din, – se her er hendene mine! Og kom med hånden og legg den i siden min! Så vær ikke vantro, men troende!" "Min Herre og min Gud!" svarte Tomas. Da sa Jesus: "Du tror fordi du har sett meg? Salige er de som ikke ser, men tror likevel!"

Hvordan kan en mene at runeteksten har sammenheng med helgentilbedelse og ikke en mer moderne kristus-tilbedelse? Religionshistoriker Jørgen Haavardsholm har en mulig forklaring (sitat fra bladet Humanist 1995(3)):

Vi har ikke grunnlag for å hevde at det å være kristen i middelalderen innebar å ha et spesielt inderlig eller nært forhold til Gud eller Kristus. Intimiteten var langt mer tilstede i relasjonen mellom befolkningen og dens helgener enn i deres forhold til de overjordiske makter.

Apostelen Tomas, den "vantro Tomas", arbeidet som misjonær i Persia og India. Han led martyrdøden der og ble

gravlagt nær Madras. Til minne om ham markeres Tomasmesse 21. desember. Dagen var lovfestet messedag på linje med søndager, og det er fullt mulig at folk kom langveisfra til kirken i den forbindelse. Tomasmesse var også juleølets dag. Tomas ble ølbryggingshelgen i Norge. Kirken kan ha blitt flittig besøkt på vinterstid. Tida rundt jul var en stille periode i det gamle jordbrukssamfunnet. Da kunne en ha tid til andre ting enn arbeid. At antall fødsler er stort om våren, passer med at kopulasjoner skjedde i ei roligere tid i juli mellom våronn og skuronn. Mindre kjent er kanskje at aktiviteten også viser en topp i jula.

Magnus Olsen skriver i Lunder kirkes historie at navnet Tomas kan ha en annen, dypere betydning og gjør oppmerksom på at det er et skilletegn mellom runene, at den midtre runen i navnet trer dominerende fram, og at staven er fortsatt under linjen. Det kan da være en sammenskriving av Messias. Dersom Tomas ikke kan knyttes til krusifikset, kan det ha vært andre relikvier eller gjenstander som har blitt tapt for Lunder kirke.

Strømsoddbygda

Strømsoddbygda hadde ikke egen kirke før kapellet ble bygd i 1957.

Fra fogd Wiel (1743) har vi følgende sitat:

„Paa Aasen imellem Flaa i Hallingdal, Aadalen og Sognedalen, gaaer et lidet Dalføre, som kaldes Songalien, i Strækning nordefter til Vidalen, hvor der siges, for [før] den sorte Død, at have været et beboet Bygdelaag, og saa folkerigt, at man regnede ved Sognedalens Kirke en Juledag 30 ringskoede Heste, og ibland dem skulde Lysaager-Broken [-borken] været den gjæveste. ...“

Kan personene i sitatet ha kommet enda lenger nordfra enn fra Strømsoddbygda? Kanskje fra Hedalen eller enda lenger nord i Valdres? Vinterføret var, til tross for snøen, greit å komme fram på, ikke minst med slede. Noe aktivitet i utmarka kan en jo gjennomføre bare på den tida marka er frossen. Sikkert er det at framkommeligheten på vinterføre ble lettere med is på myrer, elver og vann. Det betydde mye på veien mellom Lunder og Hedalen. Da kunne folk fra nabobygder med såpass stor avstand i mellom, klare en tur på vinterføre. Kanskje det var nok med bare en tur i året ved juleleite? "Ringskodde hester" skal vise at det var velstand god nok til å sko hestene skikkelig. Det er ikke belegg for at det var et tallrikt og velbeslått folk av jernutvinnere i Strømsoddbygda med god råd til mange hester med skikkelig skoning.

Jeg er i tvil om at Strømsoddbygda var bebodd før Svartedauden. Sagnet om kirkebesøk til Lunder kirke er neppe

noe sannhetsvitne i denne sammenhengen. Det er lettere å forstå sagnet, dersom en antar at det er blitt noe forvrengt i den muntlige tradisjonen. Forklaringen kan være at langveisfarende fra Valdres kan ha besøkt Lunder kirke på valfart.

Konklusjon

Konklusjonen blir at tilbedelse av helgener var vanlig også i Norge. Det var en viktig del av religionen i katolsk tid. Hedalen var en kirke man ofret gaver til. Helt sikkert skjedde det markering av Thomas Beckets dødsdag 29. desember i Hedalen kirke. Dit kom sannsynligvis også folk fra Ringerike. Bønn om hjelp i kriser er behov som mennesker har hatt til alle tider. Derfor var ikke avstander noe hinder for at menneskene skulle oppsøke andre kirker enn den nærmeste. Om det har vært en Tomasdyrkelse i gamle Lunder kirke, er mer usikkert. Tegn tyder på at det har vært en kultus knyttet til apostelen Tomas og da var 21. desember en viktig dag.

Kartgrunnlag: N500 Raster, Statens kartverk

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Alm, J. M. (red.) 1982: Vest-Oppland og Valdres. Bygd og by i Norge. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo. 504 s.
- Frøholm, A. 1972: Valdres bygdebok. III. Fyrste delen. Valdres Bygdeboks Forlag, Leira, Valdres. S. 87
- Hovland, K 1980: Filefjell – ein livsnerve mellom aust og vest. Den Norske Turistforenings årbok 1980 s. 116 - 123.
- Lunden, K. 1976: Norge under Sverreætten 1177-1319. Norges historie. J. W. Cappelens Forlag, Oslo. 464 s.
- Schutter, H. K. 1961: Lunder kirke gjennom tidene. Utgitt av Lunder menighetsråd ved kirkens 200 års jubileum. 70 s.
- Storsletten, O. 1993: En arv i tre. De norske stavkirkene. Aschehoug & Co, Oslo. 189 s.
- Wiel, I. 1743: Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals fogderi. Faksimileutgave ved Per Terje Norheim 1970
- Internettartikler
 - PILEGRIMSBYEN TØNSBERG AV EIVIND LUTHEN <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/pilegrimsbyen/>
 - UNDERVEIS. SPOR AV KIRKE- OG FOLKELIV I SØR-AURDAL GJENNOM 900 ÅR <http://www.hedalen.no/underveis/>
 - NORSKE RUNER CA 1050 – 1175 <http://www.arild-hauge.com/nruner.htm>
 - RUNEINNSKRIFTER I NORSKE KIRKER <http://www.arild-hauge.com/innskrifter2.htm>
 - TOMASMESSE 21.12 <http://it-student.hivolda.no/prosjekt/h99/primstaven/18tomasmesse.htm>

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951 og bor nå i Heradsbygda. Han er utdannet cand. real og har arbeidet ved Ringerike videregående skole siden 1977. Liens slektshistoriske bidrag finnes det flere av i Ringerike slektshistorielags hefte "Hringariki". I Soknedalen lokalhistoriske forenings blad "Dalen vår" har han skrevet om gards- og bosettingshistorie. Heftet Ringerike har også tidligere hatt artikler av Lien, spesielt om Strømsoddbygdas lokalhistorie

I 245 år har lunderværingene eller soknedølene som vi sier i dag, søkt til Lunder kirke på Kirkemoen, Sokna.

Utvandrede lunderværingene bygget sin Lunder kirke i Minnesota. De markerte kirkens hundre år den 13. august 2006 med stappfull kirke.

Foto: Pat og Ron Johnson

Lunder Lutheran Church

LUNDER KIRKE *Minnesota*

Elsie Marie Abelgård

Denne Lunder kirkes historie er skrevet ned i 1977 av Cora Stoveren Bakken til et treff for konfirmanter gjennom tidene. Cora Bakken var organist i Lunder i 44 år. Cora Bakken var født 16. juni 1904 og døde i juli 1984.

Historien fikk Soknedalen lokalhistoriske forening fra Cora Bakkens niese, Pat Johnson. Pat Johnson vokste opp som nabo til Lunder kirke, og bor i dag i Idaho. Begge er etterkommere etter Elling Isaacsen, Røsby og kona Helle Knudsdatter fra Heggen. 15 personer besøkte slekt på Grønvold i Ådalen og Lunder kirke i Soknedalen sommeren 2001.

Et flertall av de utvandrere som kontakter Soknedalen lokalhistoriske forening har sterk tilknytning til en menighet og er svært ivrige etter å besøke sine forfedres kirke, som altså er Lunder kirke på Sokna. Jacob Johnsen som var født på et Garhammerieie, "Nettopp" i 1856, uttrykte seg slik til Ringerikslagets årsmøte i Fergus Falls, Minnesota i 1919:

Og deilig stod kirken deroppe i nord, om søndag vi gikk for å høre Guds ord, der presten han prekte og klokken sang nei aldri, nei aldri jeg glemme

det kan. Og presten het Thurman og kapellan Brock, de talte Guds ord både tydelig og godt. De talte om barnet i Betlehems stad og om hyrder på marken de lovsangen kvad.

I O.S. Johnsons utvandringshistorier fra Ringeriksbygdene leser vi at utvandrerne ofte slo seg sammen med slekt eller sambygdingene. Spring Grove, Twin Lake, Otter Tail er samfunn vi forbinder med utvandrede soknedøler. Fire soknedøler, Erik A Uggen med kone og to døtre, ungkarl Ole Hansen Korsdalen, ungkarl Ole O Juverud og Elling O Strand med kone og 3 barn, søkte nybyggerland i 1855 og sammen med flere innvandrere dannet de Norderhaug congregation i 1887 og bygget kirke i 1892. I 2003 ga de ut sitt jubileumshefte, *One in the Spirit*, redigert av Soknavennen Clair Haugen.

Lunder Lutheran Church, like utenfor byen Albert Lea, sydøst i staten Minnesota, feirer i 2006 sitt hundreårs-jubileum. Menigheten ble organisert i 1899 av de familiene som bodde fem til åtte mil nord og vest for Round Prairie Church. Der var kirken, som de hadde benyttet. Presten, pastor Sauer, støttet ønsket om eget gudshus. Han holdt av og til gudstjeneste i skolehuset til kirken stod ferdig. Tidlig høsten 1905

møttes to naboer, Anders Overland og Paul Oppegaard over en kopp kaffe. Da temaet kirkelige affærer kom opp, ble de enige om å samle kirkeinteresserte folk. Den daværende kirkeordning var tungvint. Det tok mye tid å organisere hesteskyss til Round Prairie Church. I blant var veier og vær alt for dårlig. Paul Oppegaard avsluttet kaffeselskapet med å si: "Hvis jeg gir 100 dollar, vil du gjøre det samme? Så får vi se hva resten av medlemmene gjør. Trolig kan vi bygge vår egen kirke." Flere naboer gjorde det samme og kvinneforeningen, Ladies Aid, ville gi 25 dollar.

Ikke lenge etter startet planleggingen. Byggekomité var Paul Oppegaard, Elling Isaacson og Guldbrand Moen. 16 familier var medlemmer da Lunder kirke ble bygget. Byggesummen var litt mindre enn 2000 dollar. Charter-medlemmene var familiene; Anders Overland og Knudt Overland fra Seljord. Paul Oppegaard, Elling Stoveren, Sam Narveson, Guldbrand Moen, Anders Stoveren, Elling Isaacson, Christ. Hovland, Johannes Hagen kom alle fra Soknedalen. Oline Olson, Sigrid Larson, Theodore Haroldson, Gundar Gunderson, I.G. Moen mangler det opplysninger om. Paul Oppegaard oppsøkte først Nels

Oversiktskart Midtvesten

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Altertavlen i Lunder Lutheran Church

Foto: Tore Abelgård

Hoyne for å spørre om han kunne selge dem en halv acre jord, eller 2 mål, til kirketomt. Hoyne tilhørte da The Conference Church, og etter litt frem og tilbake ga Nels Hoyne byggekomiteen 4 mål i nordvestre hjørne av sin gård. Til nå var 760 dollar samlet inn og mange hadde lovet dugnadshjelp når byggingen kom i stand. Avgjørelsen om bygging ble vedtatt og dugnadshjelpen ble organisert. Trær måtte hugges for å rydde tomten. Halvor Selstad var ansvarlig for grunnmuren og Ole Emstad og Ole Thompson for snekkerarbeidene.

Thanksgiving 1905 ble byggingen startet og allerede 1. februar 1906 var det gudstjeneste i den nye kirkebygning. Til den første gudstjenesten la kvinnene planker over spikerkassene som kirkebenker og ei større kasse tjente som prekestol. En lykkelig menighet lyttet til Guds ord i egen kirke. 30. september 1906 ble kirken innviet av Dr. H.G. Stub. Prestene O.T. Lee og O.A. Sauer assisterte Dr. Stub ved innvielsen. Kirken fikk navnet Lunder kirke til minne om den Lunder kirke i Soknedalen som var hjemsted for mange av grunnleggerne. Kirken skulle være en norsk evangelisk luthersk kirke.

Hjemme hos Gulbrand Moen valgte de menighetens tjenstemenn: Knudt Overland, sekretær for 1 år; Sam Narveson, kasserer for 1 år, 3 trustees, kirkeverger, Alfred Gunderson, Elling Stoveren og Paul Oppegaard. Anders Thompson ble "KLOKKER" (ordet er uthevet og så har Pat Johnson skrevet: Dette

må være norsk. En klokkers plikt var å lede menighetssangen. Lunder kirke var uten orgel i mange år. Klokkeren innledet gudstjenesten med bønn.)

Christ. Hovland tok på seg å være vaktmester. Hver familie skulle betale ham 50 cent per år i lønn, med 16 familie-medlemsskap fikk han en årslønn på 8 dollar. Det var ikke enkelt å være vaktmester. Det var ikke bare å skru på termostaten for å starte fyringen. Han måtte møte tidlig for å tenne vedovnen som stod midt på nordre vegg. Der satt kvinnene. Mennene satt på sydsiden. De satt aldri sammen. Denne skikken holdt seg i mange år.

"Dette må og ha vært en norsk skikk, det var fortsatt slik da jeg var liten jente. Everette Stoveren var frivillig vaktmester i mange år. Min bestefar Elling Stoveren førte registeret for begravelser og gravsteder i mange år. Da min far døde i 1996, fant vi alle notatene og kostnadene i en liten svart boks", skriver Pat Johnson.

MENIGHETSARBEIDET

Martin Oppegaard var aktiv i ungdomsarbeidet og organiserte og ledet trofast kirkekolet. Først med øvelser i hans hjem, senere i kirken. Han lyktes å skape et velklingende kor. På en av øvelsene i 1945, sa han: "Jeg synes vi bør øve inn en salme som er passende for en begravelse; vi vet aldri når behovet oppstår." Det ble gjort og så skjedde det at Martins begravelse ble den neste. Koret sang salmen han hadde øvet inn. Han døde av slag da han var 61.

I 1927 vedtok menigheten å grave kjeller. Det ble gjort for 2 960,88 dollar. Den ble innviet samme år. En kombinert kull og vedbrenner ble og installert. Noen sa at dette makter vi aldri å betale, men det gikk. Byggeledere var Ingvald Moen og Elling Stoveren.

Kvinneforeningen startet i 1900. Bare fru Alfred Gunderson av grunnleggerne var i live da dette ble nedskrevet i 1977. Hun var 93 år og kunne fortelle at det norske språket ble benyttet til salmesang, lovsang og tekstlesning. Møtene ble holdt i hjemmene til kirken var ferdig. Lunsjen bestod av smørbrød, kaker og kaffe. Det var ikke enkelt å få til serveringen etter at vi flyttet til kirken. En gammel komfyr ble satt opp i et skur der kvinnene kunne koke kaffe. Over et par gamle sagkrakker ble det lagt planker til bord. Vann ble hentet i kanner og folk satt i gresset og spiste. Inngangsbilletten var 10 og 5 cent, som steg til 15 og 10. Det var alltid måter å tjene penger på uten alt for mye arbeid og bekymring. Snart ble det basarer med hjemmelagede klesplagg som gevinster. Det var også tombola og fiskedammer. Retter med kylling, muslinger eller rømmegrøt ble solgt for 25 cent. En sommer la medlemmene i kvinneforeningen til side et egg om dagen. Det ga 52,24 dollar. Da som nå, var det enkelte som ville betale i stedet for å lage mat. Rentene av disse innbetalingene var 58 cent og en eller annen betalte 67 cent for å slippe å stelle på kirkegården. Foreningen har

Fra kirkegården: Bror og søster, Marilyn Loshman og Rodney Johnson, etterkommere etter Paul Oppegaard

Fra kirkegården: John J. Svenskerud, eller Johan Jakobsen, Halkjenrudeie, som han het ved dåpen i Lunder kirke på Sokna

støttet Ebenezer-hjemmet for eldre, Wittenberg Indianer Misjon, et hjem for piker i Minneapolis, gitt gave til jubileer ved Luther College med mer. I 1917 meldte kvinneforeningen seg inn i Women's Missionary Federation.

Levesett og livsstil har endret seg gjennom årene. Til kirken reiste vi i hestekjerre på humpete veier, ikke med komfortable biler som i dag. Ofte måtte kvinnene gå til møtene fordi hestene trengtes i arbeid hjemme. De tunge skjørtene og kjolene med 3-4 stivede underskjørt var ikke så enkle å spasere med heller. Kvinnene hadde i alle fall ingen bekymringer om hva de skulle kle seg i. De hadde en pen sommerkjole og en vinterkjole. De var velstelte og blide og gledet seg over å kunne tjene Vår Herre.

En dame, fru Narveson minnes hvordan hun tok vare på pengene den gang hun var kasserer. Når hun skulle forlate gården, puttet hun pengene i en tobakksboks, gjemte boksen i en jordhule som hun dekket med kvist og kvas. Når ingen kunne se boksen, var den trygg både for tyver og brann. I 1908 betalte kvinnene ned gjelden

på kirkeklokkene og 15 dollar ble gitt til døpefont, i 1909 ga de 42 dollar til alterbilde. Altermaleriet kostet 70,12 dollar og ble kjøpt i 1912.

I 1909 ga kvinneforeningen 60 dollar til orgel. Cora Stoveren Bakken skrev: "Det var det første orgelet jeg spilte på. Jeg var kirkens organist i mer enn 40 år. For å få lyd i orgelet brukte jeg føttene til å pumpe luft med. Jo raskere jeg pumpet, jo mer lyd. Så var det altså en "arm" på hver side av kneet. Når jeg presset kneet mot denne armen, ble det mer lyd og. Det skulle øvelse til for å beherske teknikken og spille melodist. Orgelet lød virkelig fint." 1969 ble det vedtatt å bygge en undervisningsenhet med 8-9 klasserom, utstyrt med bord, stoler og bokhyller. Det største rommet i kjelleren brukes som kirkestue, kapell ved begravelser og som møterom. Toalettanlegg er bygget.

Elmer Leroy Overland var det første dåpsbarnet i desember 1906. Foreldrene var herr og fru Knudt Overland. Bryllupet til Nels Hoyne og Clara Overland i april 1907 var det første. Den første begravelsen var høsten 1906. Den døde var fru Gulbrand

Moen og få uker senere døde fru Elling Isaachsen. Den 1. september 1907 ble Joseph Overland, Emma Hovland, Clara Oppegaard, Bure og Alvin Overland konfirmert. Den første juletefesten fant sted en ettermiddag i desember 1908. Elektrisk lys var ennå ikke installert. Juletreet strålte i glansen fra levende lys. For at ikke dagslyset skulle slippe inn, var vinduene dekket med papp.

Lunder kirkes 25 års jubileum ble markert 20. september 1931. 50-års jubileet var 30. september 1956. Mange tidligere medlemmer og andre var gjester ved begge jubileene. Kvinneforeningen serverte middag. Fra 1920 til 1957 tjenstegjorde pastor A.C. Korsrud. Han har selvfølgelig vært vår prest lengst og organiserte begge kirkejubileene.

Kirken har i 2006 vel 200 dømte medlemmer. Søndagsskolen har 12 elever. To barn blir døpt og konfirmert der per år. I 1906 hadde menigheten 16 familiemedlemskap, i 1977 var det 207 medlemskap og til da var 269 ungdommer konfirmert, 326 døpt, 89 par viet og 134 personer gravlagt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakken, Cora Stoveren 1977: Lunder Church History, Minnesota.

FORFATTEROMTALE

Else Marie Abelgård (f. 1939) er fra Sokna, og barne- og ungdomsårene ble tilbrakt der. Hun har vært lærer, speiderleder og leder i Soknedalen lokalhistoriske forening gjennom mange år. Lokalhistorie er en altoppslukende hobby for henne.

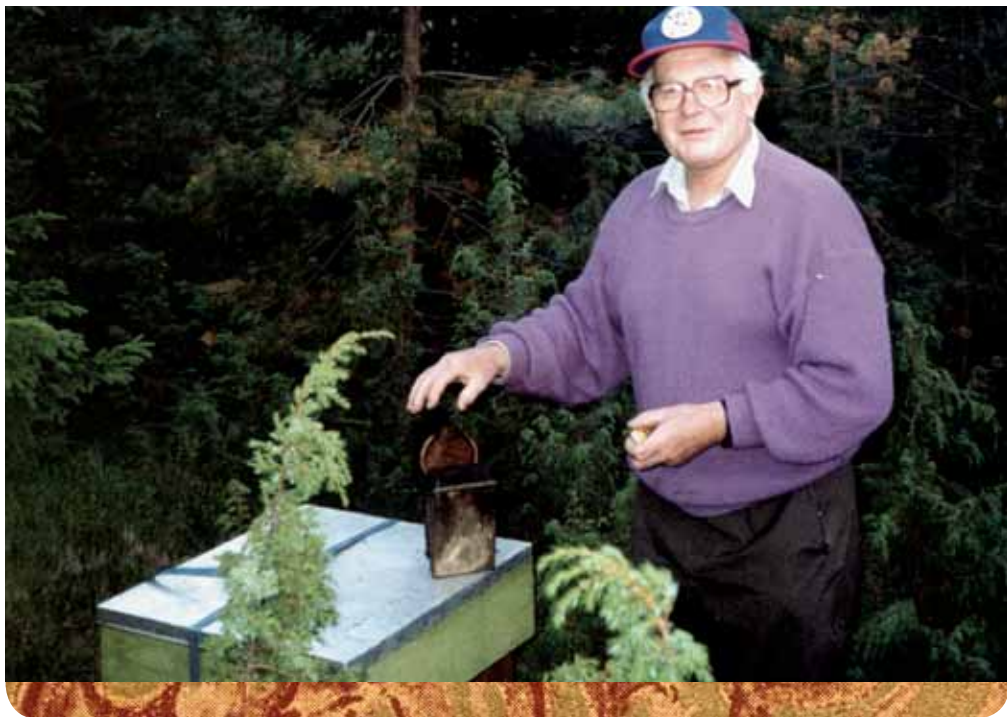

Foto: Sigurd Huseby

Kristian Høistad; - "Mr. Carnica - himself" – norsk birøkts fremste dronningavl
på slutten av 1900-tallet

Ringerikes birøkterlag

- GLIMT FRA 90 ÅR

Ringerikes Birøkterlag regner sine aner tilbake til Hønefoss og Omegn Biavlerforening som ble stiftet 7. august 1913. Virksomheten lå nede i en periode fra 1919, men laget ble revitalisert som Ringerikes Birøkterlag (RB) i 1928.

Sigurd Huseby

Hønefoss og Omegns Biavlerforenings første formann var skoleinspektør Knut Gigstad, og på det første møte var bl.a. lærer H. Elvigen, byggmester S. Kinnerød og gartner A. Schullerud tilstede. Aktiviteten i foreningen avtok imidlertid, og da de fleste birøktere mistet sine kuber i 1916, antagelig av bipest, ble det helt slutt på møter. Man forsøkte å få birøkten på beina igjen, men med dårlig resultat – "da bestanden nesten overalt i det sønnenfjeldske var dårlig." Postmester J. Tengelsen var lagets kasserer og han betalte lagets kontingent til Den norske biavlforening fram til 1919.

Vi må til 1928 før behovet for samhold blåste liv i organisasjonstanken igjen. Den 10. januar sammenkalte K. Gigstad

til møte på Eikli skole. Tilstede var foruten Gigstad, også A. Krogsrud, gartner Peder Egge, E. Bråthen, M. Hansen, J. Helgesen, J. Tengelsen, byggmester Johan Moløkken, L. Jørgensen og M. Klebo-Espe. Møtet valgte K. Gigstad til formann, P. Egge som nestformann, M. Klebo-Espe til sekretær og kasserer og A. Krogsrud og E. Bråthen som styremedlemmer. Hr. Tengelsen hadde med seg arkiv og kasse med en beholdning på kr. 128,25 – som basis for lagets videre arbeid. Laget ble hetende Ringerikes Birøkterlag og den 17. januar forelå forslag til nye lover, – herfra siteres § 1 og § 2:

§1. Laget vil arbeide for
a) - å støtte nybegynnere med råd og hjelp og gi rettledning ved

kjøp av materiell og bier,
b) - å holde møter med foredrag og samtaler og fremvisning av praktisk arbeid i bigård,
c) - å arbeide for bedre forståelse av at honning er billig og sunt næringsmiddel,
d) - å støtte arbeidet med kontroll av innføring og omsetning av honning.

§2. En kan bli medlem av laget ved å betale de årlige lagspenger og ved å forplikte seg til
a) - ikke la tomme kuber stå åpne for bier,
b) - kun å selge moden honning.

Opplysningsarbeid og arbeid for honningomsetning

RBs virksomhet ble lagt opp i samsvar

Foto: Privat

Karl Abelgård (t.v) og Karl Hermansen på "svermfangst" ca. 1960. Hermansen var svoren tilhenger av "snille bier" – for ham synonymt med "carnica-bier". Hans "glansnummer" var å rive av duken på toppen av kuben og umiddelbart deretter legge hodet ned på rammene, noe han demonstrerte gang på gang - uten stikk !

med formålsparagrafen og man hadde en rekke lærerike og hyggelige møter rundt om i bigårdene. Det ble også kjøpt et par kubemodeller – en fra Mjåvatn og en fra Lunde. Disse ble utstilt slik at man kunne ta mål av – og kopiere dem, – og de ble senere loddet ut.

Allerede 17. juli 1929 sendte RB en henvendelse til Hønefoss og Omegns Handelsstandsforening om å opprette en honningmottakssentral i Hønefoss. Hensikten var å få en grei omsetning slik at den honning som ble produsert i distriktet fortrinnsvis skulle omsettes her. Man gikk også inn for å ta i bruk "Den norske biavlforenings" godkjente emballasje som en garanti for fullgod vare. Man fikk et imøtekomme svar, og sentralen trådte i virksomhet hos M. Klebo-Espe. Herigjennom skjedde fellesinnkjøp av bimateriell, byggevoks og emballasje, og man skulle holde oversikt over tilbud og etterspørsel. Sentralen fikk imidlertid en kort levetid da Klebo-Espe opphørte med sin forretning omtrent samtidig med at landstiltaket Honningcentralen (HC) kom i gang. Ved starten av HC i 1932 tegnet lagets medlemmer 50 andeler samtidig som laget ytet HC et lån på kr 100. Det er også verd å merke seg at laget, ved M. Klebo-Espe, i 1930 stiftet Ringerike Bienæringsforbund, som organiserte smånæringsene kaniner,

fjørfe og bier. Lagets medlemmer gjorde seg bemerket ved en rekke utstillinger i årene fram mot krigen; her kan nevnes Stats- og Fylkesutstilling for Buskerud (1930), Norges Birøkterlags (NB) Landsutstilling (1934) og Ringerike Varemesses utstilling i forbindelse med Norderhov Sogneselskaps 125-års jubileum i 1935.

K. Gigstad fikk NBs sølvmedalje med diplom i 1932.

Bipest 1931

I 1931 ble det konstatert bipest og flere bigårder ble brent. P. Egge hadde deltatt i bipestkurs i Eggedal og kunne foreta kontroller. I løpet av vinteren ble kubene også desinfisert med formalinsprit. I 1932 holdt konsulent Five et to-dagers bipestmøte i Hønefoss. For øvrig er bipest ikke konstatert i lagets område siden 1931-angrepet.

1938-et begivenhetsrikt år

NBs årsmøte og stevne, samt nordisk birøktermøte 1938, ble lagt til Ringerike og avviklet den 22.-24. juli på Gladvedt hotell. Det var utferd til historiske steder og besøk i lærer Ola Brændens bigård. I utferden deltok 45 personbiler, 2 lastebiler og 2 busser – med til sammen ca. 300 personer. I oktober ble det holdt et viktig møte med småbrukslærer, senere professor

Rolf Lunder, som talte om moderne birøkt og da spesielt vandrebirøkt – noe som fenget og ga grunnlag for organisert vandring til Sokna, Ådal og Holleia fra 1944.

Krigsårende

Allerede i 1939 ble det innført sukker-rasjonering og birøkternes knappe tildeling på 7 kg pr. kube ga vanskelig førsituasjon og stort kubetap vinteren 1939-40. Våren 1941 kom sent – og ga nok en vinter med stort kubetap. Sukkertildelingen ble på 10 kg pr. kube, men da mot 60 % avlingsleveranse til HC. I 1942 ble det slik at det for hvert kg sukker måtte leveres 1,1 kg honning.

Møtevirksomheten var innskrenket under hele krigen. Det var knapphet på det meste, særlig voks, men man fikk da ordnet et materiellager i Hønefoss. Krigsårene var vanskelige år, i 1939 hadde laget 64 medlemmer med til sammen ca. 700 kuber. Medlemstallet gikk opp til 84 i 1945, men kubetallet var sunket til ca. 390.

Glimt fra jevne arbeidsår

Årene etter krigen har stort sett vært jevne arbeidsår. I 1947 ble den første kontrollstasjonen opprettet hos J. Moløkken på Benterud. I årene fram til 1952 steg medlemstallet helt opp til

Lorentz Jenssen (t.v.) og Kåre Hagen fikk Norges Birøktelags bronsemedalje med diplom for sin innsats for norsk birøkt ved RBs 80-års jubileum

Foto: Sigurd Huseby

en enstemmig anmodning fra årsmøtet til NB om å etablere et reinavlsområde for brun, nordisk bi. I årene 1977-79 stormet det også rundt bruk av glyfosat i skogbruket, – helsefare og beiteforringelse var sterkt oppe i diskusjonen.

Fra og med 1984 har RB utgitt eget medlemsblad med 2-6 numre i året. Her kommer viktige meldinger og møte- og styrereferater. I en lang periode utgjør disse utgavene den viktigste kilde for både toppaktuell og historisk informasjon. I spesielle tilfelle – som når informasjonen bør nå alle birøktere, går bladet også til ikke-medlemmer i lagets område. Eksempler her er nytt regelverk for birøkten, registreringsplikten ved egenmelding og utbruddet av parasitten *Varroa destructor* i Norge og på Ringerike. Astrid Nørsterud foredro om “Pollentilskudd og annen drivforing, – hvorfor, når og hvorledes”, – og laget demonstrerte bier under Riddergårdsdagene. 1984 var også det året da Fredrik Hildisch ble frastjålet to kuber.

Foto: Sigurd Huseby

Hærverk – en Ringeriksbirøkter har mange utfordringer!

Lagets lover ble revidert i 1985, styret arbeidet systematisk for å bedre lagets økonomi, og RB ble prøvekanin for den landsomfattende kartlegging av bigårder som var igangsatt av NB med midler fra Tiltaksfondet. Sigurd Huseby var prosjektleder for hovedprosjektet og en del metodikk ble utprøvet på Ringerike. Buskerud var valgt til årsmøtefylke for NB i 1986 og møtet ble bestilt på Sundvolden Hotel. Det ble valgt en lokal arrangementskomité med Lorentz Jenssen, Per Homb, S. Huseby og fylkesformann Kåre Hagen som medlemmer. Laget var også berørt av de arbeider som kartla utbredelsen av bipest i Vikersund dette året og engasjerte seg i diskusjonen om birøkten burde omfattes av Omsetningsrådets virksomhet.

I 1986 ble lagsarbeidet preget av HC & NBs årsmøtearrangement, som laget fikk mye ros for. Dette var 3. gang i lagets historie at RB sto som NB-årsmøtearrangør.

I 1987 dro laget på tur til NBs museum til foredrag av Odd Rosenberg. Ellers avga laget uttalelse om den nye avlsplanen for bier. Dette året ble det også advart mot vandring til bestemte områder pga. risiko for høyere radio-

103 – med 778 kuber. Da ble sukker-rasjoneringen opphevet og medlems-tallet sank til 81.

Johan Moløkken og Ola Brænden ble hedret med NBs sølvmedalje med diplom i henholdsvis 1953 og 1954.

I 1958 var Ringerike for annen gang vertskap for NBs årsmøte. I tillegg til styret besto arrangements-komiteen av lærer Anders Aarebrot, O. Brænden, herredsgartner Per Kolstad, E. Lundberg, Mads Ringen, A. Schullerud og Peder Svarverud. Gjennomføringen av arrangementet fikk gode ord både på møtet og i pressen.

I 1960 ble det avholdt fellesmøte med hagebruket hos Gustav Kleven. Rolf Lunder foredro om giftige sprøyte-midler og P. Kolstad underviste i riktig bruk av midlene. I 1962 demonstrerte og foredro Gustav Magnussen fra

Tønsberg om Snelgrove-metoden. Tyristrand Birøkterlag gikk inn og medlemmene ble tatt opp i Ringerikes Birøkterlag fra 8. februar 1964.

I 1968 hadde laget årsmøte på hotell Fønix. G. Kleven ble hedret med NBs sølvmedalje med diplom, og R. Johansen, Aa. Nordheim og Hans Petter Strande fikk fortjenestemerke med diplom.

I årene 1969-72 hadde laget flere besøk av formannen i Buskerud Fylkes Birøkterlag (BFB), Hilmar Jakslund. Han foredro om driftsmetoder i moderne birøkt og demonstrerte vårarbeid i bigården til K. Magnussen på Tyristrand, og i 1972 holdt han foredrag med demonstrasjon i Marie Muggeruds bigård om svermhindring og bruk av toppavlegger.

Med bakgrunn i den økende innføring av ulike biraser, ble det i 1977 sendt

aktivitetsnivå i honningen etter Tsjernobylutslippet i 1986. Laget dannet egen gruppe for avlsarbeid på carnica-bien, og startet arbeidet med et reinavlsområde rundt en reinparestasjon på Holleia. Ildsjelen i dette arbeidet var Kristian Høistad.

1988-89 brakte mer innsats for carnica og kurs i dronningavl. Laget avga uttalelse til NB om Organisasjonsutvalgets innstilling. Geir Flatabø kom på besøk med foredrag om biplanter. Dessuten publiserte laget de nye forskriftene for birøkten i medlemsbladet og sendte dem ut til alle registrerte birøktere i lagets sområde.

I 1990 var RB vertskap for årsmøtet i Buskerud Fylkes Birøkterlag (BFB), som ble avviklet i Kartverkets auditorium og kantine. Alle birøktere i lagets område ble informert om registreringsplikten og oversendt egenmeldingsskjema. Laget avga uttalelse om forslaget til NBs nye formålsparagraf og diskuterte ny styrestruktur for eget lag. Styrestrukturen ble foreslått endret slik at styremedlemmene skulle velges som ansvarlige for visse hovedoppgaver (økonomiansvarlig, sykdomsansvarlig, registreringsansvarlig, informasjonsansvarlig etc.) i laget. Dessuten be- arbeidet laget NBs forslag til langtidsplan og utpekte 5 satsningsområder for eget lag.

I 1991 begynte samtalene med Krødsherad birøkterlag med sikte på sammenslåing. NBs avlskonsulent Liv Sæther foredro om avlsarbeidet i NB og Carnica-gruppen startet arbeidet med "Lukket populasjonsavl". Ny styrestruktur ble tatt i bruk i lokallaget. Parasitten Varroa destructor ble oppdaget i fastlands-Sverige.

Årense etter sammenslåingen med Krødsherad

Fra 1. januar 1992 var Ringerike & Krødsherad Birøkterlag (RKB) et faktum. Den "altoverskyggende saken var Varroa" og RKB drev et aktivt opplysningsarbeid etter at midten ble rapportert i England ved påsketider. Forsøket med "lukket populasjonsavl" fortsatte og laget deltok aktivt i HCs salgskampanjer for norsk honning. Styret vedtok å innstille på jubileumsfeiring i 1993. Carnica-gruppen meddelte at K. Høistad heretter vil drive

parestasjonen på Holleia i privat regi. 1993 begynte miserabelt med meldingen om Varroa i Bærum – og fortsatte enda mindre festlig med funnene i RKBs eget lagsområde. Sommeren 1993 kjente laget til 5 varroa-infiserte bigårder og tok fatt på å skolere hjelpetilsyn og medlemmene til aktiv bekjempelse med det merarbeid dette medførte. I årsmeldingen for 1993 heter det "Vi må nå regne med at hele "Hole-halvøya" og områdene nord for Steinsfjorden fra Åsa til Hønefoss som "gjennomsmittet." Det står også at "Parestasjonen på Holleia har ikke vært i drift i 1993 pga. flytte-restriksjonene som ble innført for å sinke Varroa-spredning."

Ved 80-års jubileet hadde RKB 44 medlemmer og 5 støtte-medlemmer. Det var registrert ca. 80 bigårdseiere som hadde kuber i lagets område med et totalt kubetall på ca. 1050 stk. I begynnelsen på 90-tallet var det gode avlinger på Ringerike – så vel som i resten av landet og det var en viss overproduksjon. Leveransene til HC ga et overfylt reguleringslager og dermed høye kapitalkostnader. HC signaliserte nedjustering av lageret ved billigsalg, samt "to-pris"-regulert inntak i 1993 og 1994. Dette siste ble det heldigvis ikke noe av. HCs nye direktør A. Moe viste seg å være en god selger, og så ble det dårlige honningår.

80-års festen gikk av stabelen hjemme hos S. Huseby den 13. juni 1993. Det var mellom 20 og 30 medlemmer og gjester tilstede. Været var fint og spekefatet "på topp", maten ble fortært med sang og taler. Kolbjørn Stokkeland fortalte litt fra lagets tidlige historie supplert av Huseby for de senere år. Gledelig var det at laget kunne hedre to av våre fortjente medlemmer, – Kåre Hagen og Lorentz Jenssen med NBs fortjenestemedalje i bronse m/diplom. Hedersbevisningene ble utdelt av fylkesformann S. Huseby som framhevet deres store innsats som foregangs-personer ved utholdende arbeid både i lokal- og fylkeslag. Som vanlig – når birøktere er sammen, – gikk praten om røkt og avl – og med vel så mange meninger som birøktere!

Varroasituasjonen og opplysningsarbeid for Varroabekjempelse var sentrale arbeidsoppgaver også i årene 1994-95. BFB hadde sommerstevne

hos K. Høistad som foredro om emnet "Avlsarbeid i varroa-tider". Det var en begynnende murring fordi vandrings-restriksjonene gikk ut over lønnsomheten i birøkten, og Bjørn Rustad fra NB-styret var invitert på medlemsmøte hos Johan Johansen i Krødsherad for å snakke om "Hva kan vi gjøre for å bedre lønnsomheten i honningproduksjonen i disse Varroa-tider?" Det hjalp visst ikke, kubegjennomsnittet ble oppgitt til 16 kg! Totalt kom det inn 575 tonn til HC i 1995, og behovet for økt produksjon ble sterkt synlig. HC solgte 1300 tonn i 1993 og 1150 tonn i 1994.

I juni 1996 meldes i RKB-blad at Varroa-midden hadde nådd Sokna, og det var bare Krødsherad og Nes i Ådal som kunne regnes som midtfrie områder. Dette året fikk RKBs biavls-faglige foregangsmann K. Høistad NBs sølvmedalje m/diplom. Høistad var en ivrig forkjemper for carnica-bien og en utrettelig foredragsholder og kursinstruktør som lot seg flittig bruke både på sentrale møter og i de minste lokallag.

1998 var det året HC måtte fôre publikum med faktaopplysninger etter at avisene hadde oppslag om spebarns-botulisme som følge av inntak av honning. Bakteriene ble sporet til et og samme parti argentinsk honning, men uansett HCs dokumentasjon, ble det til lagets store sorg innført advarselsmerking også på norsk honning. Lokalt var vi plaget av pøbelstreker både i 1997 og 1998.

I 1999 gjennomførte RKB nybegynnerkurs for 11 påmeldte ved Astrid Nørsterud og Leif Riis Strøm. En viktig hendelse dette året var opprettelsen av lagets hjemmesider på Internett som vi kan takke L.R. Strøm for. Sidene hadde en meget brukervennlig utforming, mye bra stoff og gode linker.

I 2000 fortsatte treffene hos forskjellige birøktere den første onsdagen i sommermånedene for å utveksle erfaringer "over kubene". NB avholdt sitt årsmøte på Klækken Hotell, og flere av RKB-medlemmene deltok i gjennomføringen av arrangementet. RKB-leder Bernt Lund og BFB-leder S. Huseby var i arrangements-

komiteen, og laget innbød årsmøte-deltagere og medlemmer av Faggruppen for yrkesrettet birøkt og andre interesserte til "Besøk en birøkter" med stort oppmøte i S. Husebys bigård.

Fra 1. januar 2001 ble ansvaret for forebyggende og bekjempende sykdomsarbeid overført til Statens Dyrehelsetilsyn, for RKB ved distrikts-veterinær Åsmund Tuntland – og laget avga høringsuttalelse ad nye sykdomsforskrifter. Dette året minner RBK også om at honning ikke lenger er naturprodukt, men mat – og at birøkterne må etterleve Næringsmiddel-tilsynets krav til matproduksjon. S. Huseby utviklet, og fikk godkjent et enkelt søknadsskjema om slyngeroms-godkjenning til bruk i Ringerike Næringsmiddeltilsyns arbeidsområde, som ble utsendt til medlemmene.

Etter årsmøtet i 2002 holdt Marianne Kristiansen fra Dyrehelsetilsynet foredrag om "Nye regler og forskrifter, – er de til fordel eller ulempe for birøkten?" Fra salen ble det påpekt mye arbeid med skjematikken og vansker med å få med småbirøkterne i sertifiseringsordningen. RBK la dette året også til rette for en egen festmiddag i Ringerike Matforum der lokal honning var ingrediens i matrettene og tema for kåseri. Middagen fikk god pressedekning i Nationen, Ringerikes Blad og Hjemmet. RKB-styret besluttet å feire lagets 90 års-jubileum høsten 2003 og oppnevnte leder Paal Sand og kasserer Arne Svarverud som arrangementskomité.

I jubileumsåret 2003 startet RKB med årsmøtet i januar hvor det ble vedtatt utfyllende vedtekter til NBs normalvedtekter av 2002. Disse er i §§ 1 og 2 de samme som i RBs lover fra 18. januar 1928, fordi det har vært viktig å ta vare på kulturarven i laget. Det ble også besluttet å ta tilbake det tidligere lagsnavnet "Ringerikes Birøkterlag" med den begrunnelse at det ikke lenger var medlemmer i Krødsherad. Utvintringen gikk greit, men enkelte birøktere hadde unormalt stor vinterdødelighet, sannsynligvis fordi de startet innføringen i 2002 for sent. På lyngtrekk i Strømsoddbygda var det dessverre to birøktere som ble frastjålet henholdsvis 2 og 20 kuber. Dette året gikk laget til innkjøp av egen vokssmelter og B. Lund påtok seg vervet som materialforvalter. I 2003 har laget i henhold til bestemmelsene i de nye sykdomsforskriftene etablert egen felles bigård på Kilemoen for innsett, og senere dronningbytte/sertifisering av svermer.

90-årsfesten

Fredag 10. oktober ble i alt 30 birøktere m/ledsagere og gjester mottatt av lagets leder P. Sand til 90-års jubileumsfeiring på Gjesval Gård, Vik i Hole. Blant gjestene var NB-leder Odd Tårneby m/frue, BFB-leder S. Huseby m/frue, tidligere RB-ledere/NB-bronsemedaljeinnhavere K. Hagen og L. Jenssen m/fruer og Ingrid Sandsæter, NB-sølvmedaljeinnhaver K. Høistads mangeårige medhjelper (Høistad var av helsemessige årsaker forhindret fra å delta).

Den røde tråd i gjennomføringen av jubileumsmiddagen var "Honning i mat og drikke". Guldal Mat med innehaveren Nils Guldal sto for tilberedning og servering.

Det startet med honningcanapeer av ulike kjekstyper med honning og reker, skinke eller ost. Hertil ble det servert en "drink" med honning, presset sitron, lime, vann og Mozell.

Til forrett ble det servert abborfilet marinert i honning og sitronpepper, og grønn salat med honningdressing, urtebrød og smør. Det ble servert hele 3 hovedretter;

- Honning-/rødvinsmarinert skinke med honningglaserte ringerikspoteter, rødvinssaus og grønnsaker stekt i "honningsmør".
- Oksefilet marinert med honning og rødvinn.
- Svinefilet marinert m/kløverhonning og urtemarinade.

Til dessert ble det servert kremis med dempet smak av honning og kanel samt kompott av ringeriksbær, og under måltidet foredro Guldal om ingredienser og tilberedning – enestående og fortreffelig !!!

En jubileumsfeiring bør også ha et retrospektivt perspektiv, og S. Huseby ga til beste glimt fra historien gjennom de 90 år. Han hadde også laget et lite sanghefte med lokale favoritter og noen bisanger som ble benyttet i serveringspausene. Gratulasjoner ble bl.a. overbrakt av L. Jenssen og NB-leder O. Tårneby. Tårneby hadde også med seg en overraskelse i form av NBs sølvmedalje med diplom som ble tildelt S. Huseby for fremragende virke for norsk birøkt.

I jubileumsåret hadde RB 31 medlemmer, 4 støttemedlemmer og 3 kursdeltagere som var gratismedlemmer i 2003. Det var registrert ca 50 bigårdseiere med et totalt kubetall på ca 600 stk. i lagets område. Det vil si at det er en betydelig nedgang i antall birøktere og kubetall de siste 10 år. Av de 81 som var registrert i 1993, gjenstår 28, men så er det heldigvis kommet til 16 nye. Laget har god økonomi, noe som skyldes en bevisst kontingentpolitikk, enkelte styremedlemmer som stiller RKB-kuber med

Foto: Anild Svøa

Bikuber i hvitkløveråker

Foto: Bjørg Huseby

Bi-blåsing, moderne metode for å tømme skattekassene under innhøsting

salg av honning til HC, overskudd ved årlige salg på Felleskjøpets Vårslepp og et nøkternt forbruk.

Langt tilbakeblikk

Avslutningsvis kan det nevnes at Ringerikes Blad den 24. juni 2003 i sin spalte "FRA GAMLE DAGER" gjenga en annonse fra 1853:

"Bier er at faae tilkjøbs hos Undertegnede, enten nye Svermer eller gamle Stader. Norderhøvs Præstegaard. Niels H. Klemmestad."

– og RB kunne også feire at det har vært minst 150 år med kommersiell birøkt på Ringerike !

Formenn fra 1913 til 2006

Ringerikes Birøkterlag:

Knut Gigstad	1913 - 1919
Knut Gigstad	1928 - 1932
Leiv Knotterud	1933 - 1935
R. Johansen	1936 - 1937
Ola Brænden	1938 - 1953
Gustav Kleven	1954 - 1970
Marie Muggerud	1971 - 1976
Kåre Hagen	1977 - 1983
Lorentz Jenssen	1984 - 1986
Sigurd Huseby	1987 - 1990
Kolbjørn Stokkeland	1991 - 1992

Ringerikes Birøkterlag

Paal Sand	2003 - 2006
Pia Gulbrandsøy	2006 –

Krødsherad Birøkterlag:

Wilhelm Bøe	1951 - 1953
Knut Brekka	1954 - 1957
Bjarne Flatin	1958 - 1961
Knut Brekka	1962 - 1976
Jan Erik Kristensen	1977 - 1979
Knut Brekka	1980 - 1986
Johan Johansen	1987 - 1991

Ringerike & Krødsherad Birøkterlag:

Kolbjørn Stokkeland	1992 - 1993
Kåre Hagen	1994 - 1996
Bernt Lund	1997 - 2000
Leif Riis Strøm	2001
Paal Sand	2002

FORFATTEROMTALE

Sigurd Huseby (f. 1937) er utdannet geolog, bosatt på Ringerike siden 1973 og har med birøkt som hobby en rekke organisatoriske oppgaver i norsk birøkt. Som geolog har han arbeidet med hydrogeologiske oppgaver i Norges geologiske undersøkelse, herunder også internasjonalt i OECD/NEA og for den svenske regjering, samt arbeidet i privat rådgivende virksomhet (Østlandskonsult, Apis Norge). Han har vikariert som generalsekretær i Norsk Forskerforbund, vært direktør for Naturressursavdelingen i Statens kartverk, senere verneleder og kvalitetsrevisor samme sted - før han ble Museumsleder for Norsk kartmuseum. Han har ledet Ringerike Historielag i 4 år, deltatt i Elling M. Solheim-prosjektet som sekretær, og er nå forretningsfører for Heftet Ringerike. Han jobber også som kvalitetsrevisor i Landbrukets kvalitetssystem - KSL.

Jørgen Moes barnebok "I Brønnen og i Kjærnet" fra 1850 (på tittelbladet står det 1851) regnes som den første norske barnebok.

I brønnen og i tjernet -småhistorier for barn

Ole-Jørgen Moe

I etterordet i Bokklubbens barns utgave av "I brønnen og i tjernet" fra 1973 skriver den kjente barnebokforfatter Jo Tenfjord følgende: "Dette er fremfor noen en klassisk norsk barnebok. Her fører en dikter ordet og det er på en slik måte at erindringsbildene fra en barndom i begynnelsen av 1800-tallet står fram som noe duggfriskt ekte også for lesere mot slutten av 1900-tallet. En av Jørgen Moes hemmeligheter er at han – i motsetning til mange andre forfattere – aldri taler "ned" til leserne selv om de er barn, men heller ikke over hodet på dem. Jørgen Moe henvender seg direkte til barn på en måte som var enestående i samtiden og er sjelden den dag i dag." Didrik Arup Seip skriver: "Den første egentlige barnelitteratur vi har om barn og for barn".

Sonja Hagemann er vel den som har gjort den bredeste analysen av Jørgen Moes barnediktning i sin bok "Jørgen Moe, barnas dikter" utgitt i 1963. Hun skriver: "Eneste norske fortellingsbok for barn som i uforandret skikkelse - bortsett fra endringer i rettskrivningen - har overlevd sine 100 år." Videre heter det: "Boken har fått alderens patina, men dens menneskelige innhold lever". Før dette hadde flere beskrevet og gjengitt hans barnediktning. Det kan nevnes Elling Holst, Fredrick Paasche, Christen Dahler, Sigurd Aa. Aarnes,

Kristian Elster d.y. og Sigurd Bretteville-Jensen. P.A. Jensens lesebok fra 1863 og Nordahl Rolfsens lesebok langt opp i vår tid inneholdt fortellinger av Jørgen Moe med utdrag fra "I brønnen og i tjernet".

Jørgen Moe gjennomlevde flere dype depresjoner. Ettertiden har tolket det slik at han kom gjennom disse ved å søke trøst og styrke i sine egne barndomserindringer, og det er belegg for å hevde at "I brønnen og i tjernet" er en selvbiografi. I forbindelse med en bispevisitas på 1870-tallet fortelles det at en liten pike spurte Jørgen Moe om Viggo var blitt general. Jørgen Moe svarte da: "Nei barnet mitt, han ble ikke general, han ble biskop". Professor Knut Liestøl skriver i Hefte Ringerike i 1951 - 52: "Det kan ikke være tvil om at Viggo i boka er Jørgen Moe sjølv. Fleire ting som hender Viggo hadde hendt Jørgen".

Beate var Jørgen Moes to år eldre søster. Det nære forholdet de hadde som barn skulle vise seg å vare livet ut. Brevene de skrev til hverandre viser med all mulig tydelighet dette. Beate var det ømme og omsorgsfulle barnet (lille kvinnen) med en våken samvittighet. Hun er en sentral person i hans barnediktning. Jørgen Moe var Viggo Viking som

ønsket å bli general. Allerede i dette ligger det en antydning om hans barndoms fantasier, noe han levde ut i sin diktning, men sikkert også i sitt virkelige liv under oppveksten på Mo. Ikke bare sammen med sine foreldre og søsken, men også "Gamle Gunhild" - eventyrfortellersken, tantene, husmannen Hans Grenader, og ikke minst alle de veifarende som til en hver tid fant veien til gården. Astrid Lindgrens Emil i Lønneberget har mange likhetstrekk med Viggo. Selv om de standsmessig springer ut fra helt ulike miljøer, kan man på mange måter si at Viggo – "en vill og uregjerlig knekt" – var datidens Emil, nesten 100 år tidligere.

De tre første kapitlene i boka omhandler forholdet mellom søsteren Beate og Viggo (Jørgen). En spennende skildring der Beate faller i brønnen og i siste liten blir reddet av Lille-Beate (Beates dukke). I neste kapittel får man en virkelig høydramatisk skildring av Viggos villskap og utspekulerthet som ender med at han halshugger Lille-Beate. Den flytende øya er fortellingen om barns drømmer, moral og samvittighet, hva som er rett og galt, flettet inn i en vakker naturskildring. Denne historien viser Jørgen Moes vare og innlevende evne til å forstå barns følelsesliv, noe som gjør kapitlet til det vakreste i boka.

Foto: ukjent

Jørgen Moe

Det vi vet om Hans Grenader har vi fra Jørgen Moe. Han må ha vært en fantast med store fortellerevner som kunne sette fantasien i sving hos en gutt som Jørgen. Han fortalte med innlevelse om krigen han neppe hadde deltatt i. Tidligere soldat, nå husmann, mutt og bisk. Mens han nok var dårlig likt av de fleste, var det noe ved han som appellerte til Jørgen, og han ble på en måte en autoritet. Han var ikke bare snill mot Jørgen og kalte han både "hvalp" og "ungkylling". Samtalene som fant sted mellom de to ga tydelig inntrykk av at det var Jørgen som var den intellektuelle: "Snakk har vi nok av" sa Hans Grenader, "det står på prent". "Du må lære meget, svært meget" sa Hans. "Matematikk mener du" sa Viggo "det kan jeg noe av og språk også". "Ja, det er bra nok, men du må lære meget mer, du må lære reglementet, og det er det som er kjernen gutt!"

Fortellingen avsluttes med Jørgens inderlige ønske om å bli general, men da måtte nesen ifølge Hans Grenader først få den riktige skabelonform (lang kroknese). Mens dette kapitlet er preget av fortelleren Hans Grenader og samtalene mellom han og Viggo (Jørgen), er det nest siste kapitlet om Jørgens hund Alarm en dramatisk skildring av kampen mellom tre ulver, hunden og Viggo som var i ferd med å gå løs på ulvene med øks. Hans Grenader likte ikke dette og kjeftet på ham, hvorpå Viggo repliserte med Hans Grenaders egne ord: "En ting er skam og det er å vise ryggen før man har slått retrett."

I det siste kapitlet får vi ta del i skøyteleken på Svarttjern. Tilsynelatende en vanlig fortelling om gutters vågale lek sammen med den noe eldre Per Friskfant. Han var en riktig kløpper på skøytene og vanskelig for de andre å kappes med, men i konkurranse med Viggo kom han til kort. Dette tålte ikke Per Friskfant, kastet bevisst et eple ut mot råken i isen og oppfordret de andre til å hente det, noe Viggo advarte mot.

Foto: Inger Moe

Samtlige utgaver av "I brønnen og i tjernet" fra 1851 til 1987.

Førsteutgaven er den lille i midten.

Per slo da opp en latter, noe som Viggo ikke kunne ha sittende på seg og han sprang ut mot råken, isen brast og han i vannet. Per Friskfant var feig og redd og forsvant, mens Alarm fikk ta i Viggos lue og løp til Hans Grenader som straks kom til og reddet Viggo. Jørgen Moes budskap til barn (og foreldre) i denne fortellingen er hvor sårbart et vennskap er når nederlaget er et faktum og feigheten blottstiller oss. Vi kjenner oss igjen den dag i dag.

Mange har siden 1851 spekulert over hvorfor Jørgen Moe bare skrev denne ene barneboken. Det faktum at han i tillegg til "I brønnen og i tjernet" også skrev andre fortellinger om og for barn og ikke minst en rekke dikt, viser jo at han var interessert i barn og barnelitteratur. Svaret på spørsmålet er vel at han fra begynnelsen av 1850-taller viet seg hundre prosent til prestegjerningen og ikke tok seg så mye tid til annet.

Det er nå over 150 år siden boken ble utgitt. Det har kommet i alt 7 utgaver: 1851; 1880; 1898; 1928 med Henrik Sørensens illustrasjoner; 150-årsjubileumsutgaven for Jørgen Moes

fødsel i 1963; 1972 og 1987. Alle er utgitt på Aschehougs forlag. I tillegg kom Bokklubbens Barn med en utgave i 1973.

Språket er forandret noe opp gjennom tidene. I forbindelse med disse endringene har kommentarene vært hvor klart og lettfattelig det opprinnelige språket egentlig var. Det har derfor ikke vært bare innholdet i bøkene som skulle vise seg å være aktuelt helt opp i vår tid, men også språket. Likevel er det nok nødvendig å modernisere språket i en eventuell ny utgivelse.

Boken finnes ikke i bokhandlene lenger, heller ikke i forlagene. Det har vært arbeidet med en ny utgivelse, men ingen av de store norske forlagene viste interesse for å utgi en 150-årsutgave i 2001. Det er imidlertid stadig forespørsler etter boka, ikke minst her på Ringerike. En ny utgivelse må nok skje lokalt og det er krefter i gang for å få til dette. Det bør være et lokalt ansvar å støtte opp om dette, om enn ikke før i 2013, på Jørgen Moes 200-årsdag.

Boken er tilgjengelig antikvarisk, helst 1928-utgaven, se: www.antikvariat.net.

FORFATTEROMTALE

Ole-Jørgen Moe (f. 1941) er fra Ringerike. Han er barnelege på Ringerike sykehus, har vært med i Hole kommunestyre i to perioder, og er historisk interessert, særlig i lokalhistorie. Moe har vært med i Hole bygdebokskomite siden 1991, som leder fra 1995.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Ringerike sett fra Kronprinsens utsikt (en del hvor elven ikke er synlig)

Om ring og ringer på *Ringerike*

Ringerikes kommunevåpen har en stor gul ring som symbol. Det er forståelig, for i Ringerike er det mye som går på *ring*. Det er ringene sitt rike, det er navnet *Ringerike*, det er kongen som het *Ring*, og det er elva som går i ringer. Et spørsmål som naturlig melder seg er hva som kom først: folkene, riket, kongen eller elva. I denne artikkelen gir forfatteren sitt svar på det, og ser nærmere på hva disse *ring*-navna kan fortelle om eldre tider.

Margit Harsson

Ringerike er et gammelt landskapsnavn brukt om bygdene omkring den nordlige del av Tyrifjorden og bygdene vestover og nordover fra Tyrifjorden. Navnet *Ringerike* er sammensatt av to ord, av folkenavnet *ringer* (eldre *hringar*) og *rike*, og ble brukt om ringene sitt rike eller ringene sitt område. Går vi 1450 år tilbake i tid, til år 550 etter Kristus, vil vi første gang møte navn som vi kan knytte til Ringerike. I år 551 satt historieskriver Jordanes i Konstantinopel og skrev historien om goterne og folkestammer i Skandinavia, de som bodde langs kysten fra Skåne i Sverige og vestover og nordover til Hardangerfjorden. Jordanes navngir blant annet grener (fra Grenland), egder (fra Agder), ryger

(fra Ryfylke?), horder (fra Hordaland) og samner (fra Samnanger), og folkeslag som ranrikinger «Ragnaricii» og raumarikinger «Raumarici». «Ragnaricii» er til vanlig tolket som folket fra Ranrike, et navn som på 1400-tallet ble erstattet av *Båhuslen*, det svenske landskapet sør for Svinesund som var norsk fram til freden i Roskilde 1658. «Raumarici» er brukt om folk fra Romerike som er landskapet mellom elvene Vorma og Glomma i Akershus. Ringerike eller ringerikinger er altså ikke nevnt hos Jordanes, men det er også mulig å forklare skriftforma «Ragnaricii» som feilskrivning for «Ringericii». Men om Jordanes omtaler ranrikinger eller ringerikinger i sin historiebok, er ikke så viktig, for det

som er viktig er at områdenavna *Ringerike*, *Romerike* og *Ranrike* må være fra samme periode og brukt om samme type organiserte samfunn. Ringerike, Romerike og Ranrike (Båhuslen) har det felles at de er fruktbare jordbruksbygder og kan sies å ligge relativt nær Oslofjorden.

Folkenavnet *ringer*

Det er i dag enighet om at de tre *rike*-navna har et folkenavn som forledd. I Ranrike bodde renir, på Romerike bodde raumer og på Ringerike bodde ringer. Men det er usikkert om det er folkestammer som har gitt navn til landskapet, eller om det er landskapet som har gitt navn til folkestammene. Har folkestammene fått navn etter topografiske

forhold der de bodde, har de fått navn på grunn av et spesielt utseende, eller er navna gitt etter spesielle forhold som vi ikke har forutsetning for å forstå i dag? Historiker Claus Krag mener at de fleste norske stammenavn er laget av naturnavn, f.eks. et elvenavn, og viser til at raumene er folket som bor rundt Raumelva.

Under navnet *Ringerike* blir det i Norsk stadnamnleksikon (s. 363) konkludert med at «opphavet til folkenavnet er ukjent», og professor Fjeld Halvorsen skriver i 2004 at det ikke er «lett å forklare hvorfor de folkene som bodde på Ringerike ble kalt ringer, men de ble altså det». Parallelle stedsnavn, dvs. navn med samme forledd *Ring-*, *Ringa-* eller *Ringe-*, tyder på at topografiske forhold kan ligge til grunn, som et rundt tjern, et rundforma berg eller noe annet med rund form sentralt i landskapet. Historiker Halvdan Koht foreslo i 1921 at ringene «budde ikring eller i ring um eit vatn», og tenkte seg Tyrifjorden som dette vannet, men denne forklaringen vil få akseptere i dag.

Elvenavnet Ringa

Nordover fra Tyrifjorden, som er Norges femte største innsjø, må det gamle Hringariki ha ligget. Det er et fruktbart slettelandskap mellom innsjøene Sperillen og Randsfjorden. Rundt ei mil nord for Tyrifjorden renner elva Begna fra Sperillen og Randselva fra Randsfjorden sammen. Etter elvemøtet renner elva, som nå heter *Storelva*, i kroker og ringer sørover og ut i Tyrifjorden. *Storelva* renner gjennom et område som kan ha vært sentralt i det gamle Ringeriks-landskapet, og det er mulig å tenke seg et stedsnavn på *Ring-* knyttet til det ring-forma elveløpet til *Storelva* (se kartutsnitt).

Elvenavn på *Ring-* er forklart av ordet *ring* brukt om elver som går i svinger og kroker. Et elvenavn *Ringa* eller *Ringja* er det spor etter flere steder i hele Norden. Forleddet i soknenavnet *Ringarum* i Østergötland er foreslått å inneholde et elvenavn på *ring*, for *Ringarum* ligger ved «den ringlande ån, ån vars lopp bildar slingor som liknar ringar». I Selbu i Sør-Trøndelag renner elva *Ringja* fra Ringtjørna til Selbusjøen (Norge i 1:50 000 kartblad 1621-1), og tre elver i Øystre Slidre i Oppland er kalt *Ringåni*, *Nordre Ringåni* og *Søndre Ringåni* (kartblad 1617-2). I 1947 skildrer lokalhistoriker

Olav Rogne elveløpet til Nordre eller Søndre Ringåni slik: «Ringåni ringar seg fram i store svingar». Det er derfor mulig å se en sammenheng mellom folkenavnet *hringar* og elva som «ringer seg fram» i ringene sitt rike.

Runesteinen på Alstad

Navnet *Ringerike* er godt belagt i skriftlige kilder fra middelalderen, og navnet har sikkert vært kjent og i vanlig bruk både i og utenfor Ringerike i hundreårene etter Kristi fødsel, og kanskje lenge før det også. Men skriftlige kilder som kunne fortelle om dette, har vi ikke. På gården Nedre Alstad på Østre Toten sto det fram til 1913 en runestein midt i gårdstunet. I 1913 ble steinen flyttet til Oldsaksamlingen i Oslo. Det heter at steinen hadde stått på Alstad «i uminnelige tider». Alstadsteinen er en runestein som er datert til første halvdel av 1000-tallet. Noe av innskriften på runesteinen er tolket slik:

Jorunn reiste denne stein etter - - - som (ei)de henne, og førte (den) utenfra Ringerike, fra Ulvøy.

Noe av tolkingen er usikker, men navnet *Ringerike* skal være sikkert tolket. På steinen står det «hrikariki», og dette er første gang vi sikkert møter navnet *Ringerike* i skrift.

Runologer har funnet ut at Alstadsteinen kommer fra Ringerike. Det viser bergarten steinen består av, som er rødbrun sandstein. Flere runesteiner på Hadeland og Ringerike er av rødbrun sandstein, og en teori går ut på at de kan komme fra Ulvøya i Steinsfjorden. For Hadeland og Toten er nærmeste forekomst av rødbrun sandstein faktisk Ringerike. Har det kanskje vært eksport av sandstein (på vinterføre) fra Ringerike til Hadeland og Toten?

Mange skrivemåter

På Alstadsteinen er navnet som nevnt skrevet «hrikariki» med initial *h*, en skrivemåte som er i samsvar med den tids skriveskikk. Fjeld Halvorsen forteller at runeristerne ofte utelot nasal *n* foran *g* og *k*, og at stemt *g* ble skrevet med samme tegn som ustemt *k*. Senere forekommer navnet *Ringerike* i flere norrøne sagaer med skriftformer som «Hringariki» og «Hringa Riki», og fra 1200-tallet og framover i ulike diplomer (brev) med skriftformer som «Ringariki» og «Ringæriki». Fram til 1200-tallet skrives navnet med *H-*,

men i løpet av 1200-tallet faller initial *H* bort og *Hringa-* blir til *Ringa-*. Her følger noen skriftformer med årstallet i parentes etter navnet:

- Hrikariki (ca. 1000)
- Hringariki (ca 1190)
- Hringa Riki (ca 1220)
- Ringarike (1291)
- Ringæriki (1371)
- Ringarike, Ringariki (1422)
- Ringerickæ (1514)
- Ringericke (1633)
- Ringerige (1686)
- Ringerige (1743)
- Ringerike (1886)

Kong Ring og Ringerike

Kong Ring blir ofte nevnt som opphav til navnet *Ringerike*. I sitt historieverk om de gamle norske kongene skriver Snorre Sturluson på 1220-tallet om Ring Dagsson som småkonge både på Ringerike og Hedmark. I Olav den helliges saga skriver Snorre:

På denne tida var det mange opplendingkonger; de rådde for fylker, og de fleste av dem hørte til Harald Hårfagres ætt. På Hedmark rådde det to brødre, Rørek og Ring; i Gudbrandsdalen var det Gudrød.

Og i Harald Hårfagres saga skriver Snorre:

Kong Harald hadde mange koner og mange barn. - - - Kong Harald var desuten gift med Åshild, datter til kong Ring Dagsson ovenfra Ringerike; deres barn var Dag og Ring, Gudrød Skirja og Ingegjerd.

Men slår vi opp i moderne historiebøker eller leksikon, kan vi lese omtrent følgende om samme kong Ring Dagsson:

Norsk småkonge på Hedmark omkring 1015. Planla opprør mot Olav Haraldsson sammen med de øvrige småkongene på Opplandene, men tapte for Olav og måtte forlate landet og drog til Sverige. Vinteren 1030 kom Olav Haraldsson fra Novgorod til Sverige for å samle folk til gjenerobring av Norge. Da fikk han støtte av kong Ring – den samme som 15 år tidligere hadde tapt for kong Olav. Som lønn for innsatsen skulle han få retighetene sine tilbake.

Flere historiske kilder omtaler Ring Dagsson på Hedmark, men ikke Ring Dagsson på Ringerike. Historikerne

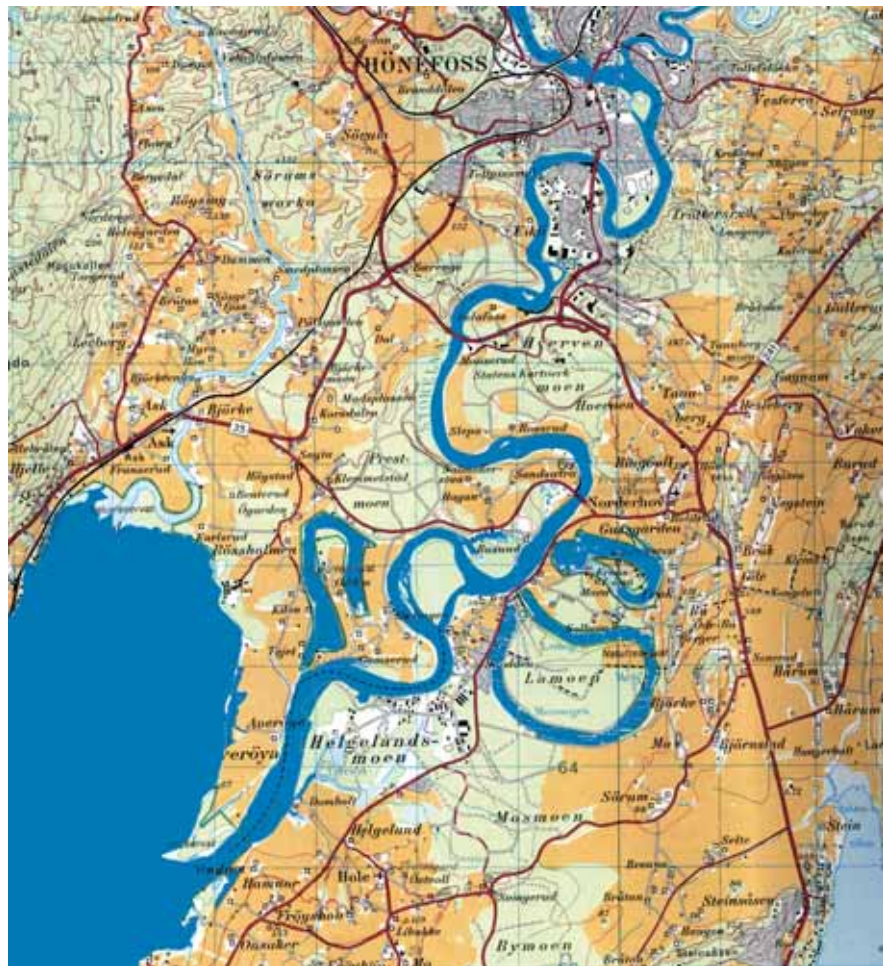
mener derfor at Snorre tar feil, at han bruker stedsnavn på Østlandet ukritisk, for der var han ikke kjent. Islendingene oppholdt seg mest i Trøndelag og langs kysten når de besøkte Norge. De kan derfor lett ta feil av navn og sted. Videre hevder historikerne det er usannsynlig med to stormannsætter (kongsætter) på Ringerike samtidig. Fra før var Halvdan Svarte og hans etterkommere småkonger på Ringerike. Videre er det usannsynlig at det har eksistert to stormannsætter på samme tid og med samme navn både på Ringerike og på Hedmark.

Fridtjovs saga

Fridtjovs saga er en såkalt fornaldersaga som vil more og underholde slik som eventyrene, og ikke fortelle noe som nødvendigvis er sant. Det er to versjoner av Fridtjovs saga, begge trolig fra 1300-tallet. Den ene versjonen foregår i Sverige, den andre i Norge, noe som viser at det er en vandre-fortelling. I 1825 skrev den svenske dikter Esaias Tegnér en fortelling som bygde på fornaldersagaen om Fridtjov. Tegnér forteller om romantisk kjærlighet i kong Rings rike, og mange oppfattet dette som Ringerike. Tegnér's eventyrfortelling ble oversatt til flere språk og ble populær i hele Europa. Det heter at mange turister kom til Ringerike for å se hvor kong Ring og hans dronning Ingebjørg hadde bodd. Dette forklarer mye av kong Rings popularitet og hans antatte tilknytning til Ringerike. Peder Claussøn Friis (1545-1614) er en av få lærde menn vi kjenner fra 1500-tallet. Han var prest, men var også sterkt opptatt av språk og historie. Mest kjent er han for å ha oversatt de islandske kongesagaer til dansk. I sine historiske skrifter har Peder Claussøn Friis mange navnetolkninger. Noen tolkninger er akseptert også i dag, mens andre forslag bare har historisk interesse (slik tenkte de altså den gangen). Om navnet *Ringerike* skriver han: "som haffuer sit Naffn aff Kong Ring". Ideen til navnetolkningen har han sikkert fått etter å ha lest Snorres kongesagaer. Det er også en språklig grunn til at forleddet i navnet *Ringerike* ikke kan være mannsnavnet *Ring*. Da hadde navnet sett slik ut: *Ring + s + rike = Ringsrike*.

Hva var et rike?

Hva er den historiske virkeligheten bak *rike*-navna? Ordet *rike* har keltiske røtter, og betydningen er generelt forklart som 'makt, maktområde, landskap'.

Storelva markert med ekstra farge for å få fram de karakteristiske elvebuktningene.
Utsnitt fra kartblad 1815-3 i Statens kartverks kartserie: Norge 1: 50 000.

Historikere og navneforskere har diskutert hva ordet *rike* i forhistoriske stedsnavn kan bety. Forteller de om et politisk organisert samfunn, kanskje erobret med våpenmakt i krig, eller forteller *rike*-navna mer generelt om et landskap der én eller flere organiserte folkestammer har slått seg ned? Vi må tro at folkene på Ringerike har utgjort et fellesskap, selv om vi ikke vet hva som er bakgrunnen for dette fellesskapet. Vi kan merke oss andre ord i landskaps-navn, som *-land* (Hadeland, Oppland, Hordaland) og *-mark* (Hedmark, Telemark, Finnmark). Navna kan indikere forskjell i alder og i organisering, men det vet vi altså lite eller ingenting om. Vi vet også lite om hvordan samfunn var organisert i forhistorisk tid, uten at de må ha vært sterkt sosialt lagdelt med en jordeiende overklasse, noe rike gravfunn forteller om. Landskapsnavna *Ringerike*, *Romerike* og *Ranrike* er enestående i Norden. Ordet *rike* i navn som *Svearike*, *Danarike*, *Noregsrike*, *Gardarike*, *Romarike*, *Jorsalarike* og *Frankarike* har et klart politisk innhold, men disse navna blir regnet som betydelig yngre enn landskapsnavna.

Et rike på Veien?

Hvis det er slik at den «ring-gående» Storelva har gitt navn til ringene, må vi gå ut fra at området nær Storelva var sentralt i det gamle Hringaríki. Flere forhold viser nettopp dette. Området vest og nord for Storelva med de sentrale gårdene Ve og Veien peker seg ut som et slikt sentralt boområde i tidlig romertid. I 1996 ble det funnet rester etter et 47 meter langt og 8 meter bredt hus fra eldre romertid på gården Veien, og dels på og dels nær samme gård ligger et gravfelt med over 150 gravhauger datert til de første hundreårene etter Kristi fødsel (Heftet Ringerike 2005). Videre ligger gården Veien strategisk nær et vegkryss der vegene fra Hallingdal og Valdres møtes, slik det trolig også var i romertid. Et tegn på sentralt område i det gamle Hringaríki kan navnet *Heradsbygda* også være, i dag brukt om bygda nordvestover fra Hønefoss der Veien med langhuset ligger sentralt. Navnet *Heradsbygda* er brukt som bygdenavn i tingbøker fra slutten av 1600-tallet, og så langt vi kjenner de historiske kildene, har *Heradsbygda* ikke vært noe

administrativt område som tingkrets eller kirkesogn. Navnet *Heradsbygda* kan forklares av ordet *herad* med betydningen 'bygd, distrikt'. Herad i Gol, ei bygd som ligger rundt 150 kilometer nordvest for Heradsbygda, er på grunn av navnet forklart som «den tidligst bebyggede Del af Distriktet» (Norske Gaardnavne V 106). Vi kan dermed bruke beliggenhet nær Storelva, stort gravfelt, langhus fra romertid, og til slutt navnet *Heradsbygda* som indikatorer på at Heradsbygda var sentralt boområde i det forhistoriske Hringariki. I de første hundreårene etter Kristi fødsel var jernproduksjonen kommet godt i gang, og jordbruksredskaper av jern som hakke, sigd, ljà og trespade med jernskoning var en teknologisk nyvinning som kan ha lagt grunnlaget for den første gårdsbosettingen vi ser hovedlinjene av i dag. Sammen med gravfunn, gårdsnavn og beliggenhet kan vi på Ringerike lokalisere flere såkalte tidlige gårdssentra, der gårdene Ve og Veien i Heradsbygda er ett av dem. Vi kan tenke oss at bedre redskaper førte til større avdrått (produkt av husdyrhold) og folkeøkning, og dermed større press på gode jordbruksområder. Ved overgangen fra romertid til folkevandringstid bygges også en rekke bygdeborger, også på Ringerike, noe som forteller om urolige tider. Bygdeborgene fungerte først og fremst som tilfluktssteder. Mot denne bakgrunn er det naturlig at folkestammer organiserte seg, og

at de største jordeierne som kunne verne folk og område mot ytre fiender, fikk makt og status. Kanskje det var slik et makt-sentrum (et rike?) oppsto, der folkene fikk vern og kunne føle seg trygge. Mot denne bakgrunnen kan folkene på Ve og Veien ha vært ringer og del av ringene sitt rike alt i tidlig romertid, dvs. fra tiden rundt Kristi fødsel. Det er klart at kong Ring som ifølge Snorre levde på 1000-tallet, er altfor ung til å ha gitt navn til landskapet Ringerike. De fruktbare bygdene rundt og nordover fra Tyrifjorden fikk sitt navn mange hundre år før kong Ring ble født. Dessuten hadde navnet som nevnt vært *Ringsrike* om kongen var opphav til navnet. Vi kan sammenlikne med Ringshaug i Sem i Vestfold, en gård som har navn etter en mann kalt *Ring*. Det er også klart at folkeslaget kalt *ringer* kom før navnet *Ringerike*, for det er mest sannsynlig ringene sitt rike ved Tyrifjorden som er forutsetningen for *Ringeriks*-navnet. Hvis det er slik som jeg tror, men som ingen kan bevise, at Storelva som går i ringer ble kalt *Ringa* i forhistorisk tid, ja, så var det elvenavnet som kom først, deretter folkenavnet *Ringer*, så navnet *Ringerike* og til slutt kong Ring. Eller kanskje vi skal gå helt fram til i dag og la telefonkatalogen få det siste ordet, med firmanavn som *Ring Bygg*, *Ring Elektriske*, *Ring Forsikring*, *Ring Hårcenter*, *Ring Regnskap*, *Ring Renhold*, *Ring Tekstil* og *GeoRing*, alle firmanavn som er inspirert av gamle ord og navn på ring.

Alstadsteinen
(Oldsaksamlingen nr 22007)

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Andersen, Per Sveaas 1972: Landskapsnavn på -land og -rike. En kort kommentar til Claus Krag's artikkel. I: Norsk Historisk Tidsskrift. Bind 51. Oslo.
- Andersson, Thorsten 1976: Hringariki, Ranriki, Raumariki. Till diskussionen om ordet rike i gamla nordiska ortnamn. I: Saga och Sed.
- Andersson, Thorsten 1996: Götar. I: Från göterna till Norens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Uppsala. S. 33-50.
- Gustafson, Lil 2000: I Oluf Ryghs fotspor på Veien, Ringerike. Langhus, graver og stedsnavn. I NORNA-rapporter 70B. Red. av Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug og Lars F. Stenvik. Uppsala.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld 2004: Hringariki - Ringerike: I: Hringariki. Medlemsblad for Ringerike Slekthistorielag. Nr. 1 - 2004. S. 13-17.
- Jordanes: Getica. Om goternas ursprung och bedrifter. Ved Andreas Nordin. Stockholm 1997.
- KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. I-XXII. 1956-1978.
- Koht, Halvdan 1921: Innbygg og utsyn i norsk historie. Kristiania.
- Krag, Claus 1971: Landskapsnavn på -land og -rike. Norsk Historisk Tidsskrift 50. Oslo.
- Krag, Claus 1972: Landskapsnavn på -land og -rike. En replikk. Norsk Historisk Tidsskrift 50.
- Krag, Claus 2000: Norges historie fram til 1319. Oslo.
- NSL = Norsk stadnamnleksikon. Redigert av Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. 4. utgåva. Oslo 1997.
- Olsen, Magnus 1941: Norges innskrifter med de yngre runer, 1. bind. Oslo.
- Rogne, Olav: Stadnamn frå Rogne sokn, (Øystre Slidre). Hovudfagsoppgåve i norsk 1947. Oslo.
- Rygh, Oluf 1904: Norske Elvenavne. Kristiania.
- SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Redaktör Mats Wahlberg. Uppsala 2003.
- Tingbøker for Ringerike 1687, 1690 og 1691. Transkribert og utgitt som kompendium ved Thorleif Solberg 1995-1997. Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson (1943) er født i Ål og bosatt i Hole fra 1976. Hun er ansatt som navneforsker ved Seksjon for navnegransking, Universitetet i Oslo. Der arbeider hun blant annet med innsamling og bearbeidelse av norske stedsnavn. Hun har tidligere skrevet flere artikler for Heftet Ringerike, blant annet om gamle gårdsnavn i Hole, Storøya i middelalderen og forfatteren Johannes Thrap-Meyer på Stein. Margit Harsson er leder av Hole historielag og har siden 1997 laget Hole-kalenderen.

Foto: Buskerud fylkesfoto

D/S Tyrvi ved brygga på Sundøya i 1900

“Ta elva tilbake”

Turistbåter i Hønefoss

Det er over 100 år siden dampbåtsirener kunne høres i Hønefoss. Nå kan det skje igjen.

Kolbjørn Gulliksen

Lokale entusiaster vil utnytte byens naturgitte fordel, fossen og elva til noe mer enn bare å ligge der. I fjor ble stiftelsen Glatved brygge dannet med en startkapital på 400 000 kroner. Senere har flere meldt seg på. De lokale idealister bak prosjektet, Terje Andersen, Terje Dahlen og Erik Stokke, har gjort et imponerende forarbeide. De har innhentet historisk bakgrunnsmateriale og lansert et prosjekt med analyser og prisoverslag. De inviterer til et bypatriotisk spleiselag som kan gi Hønefoss en ny æra.

Stiftelsen har lansert tre faser i arbeidet med å gjenreise elvas posisjon i byen;

- Etablere Glatved brygge med kulturelle aktiviteter.

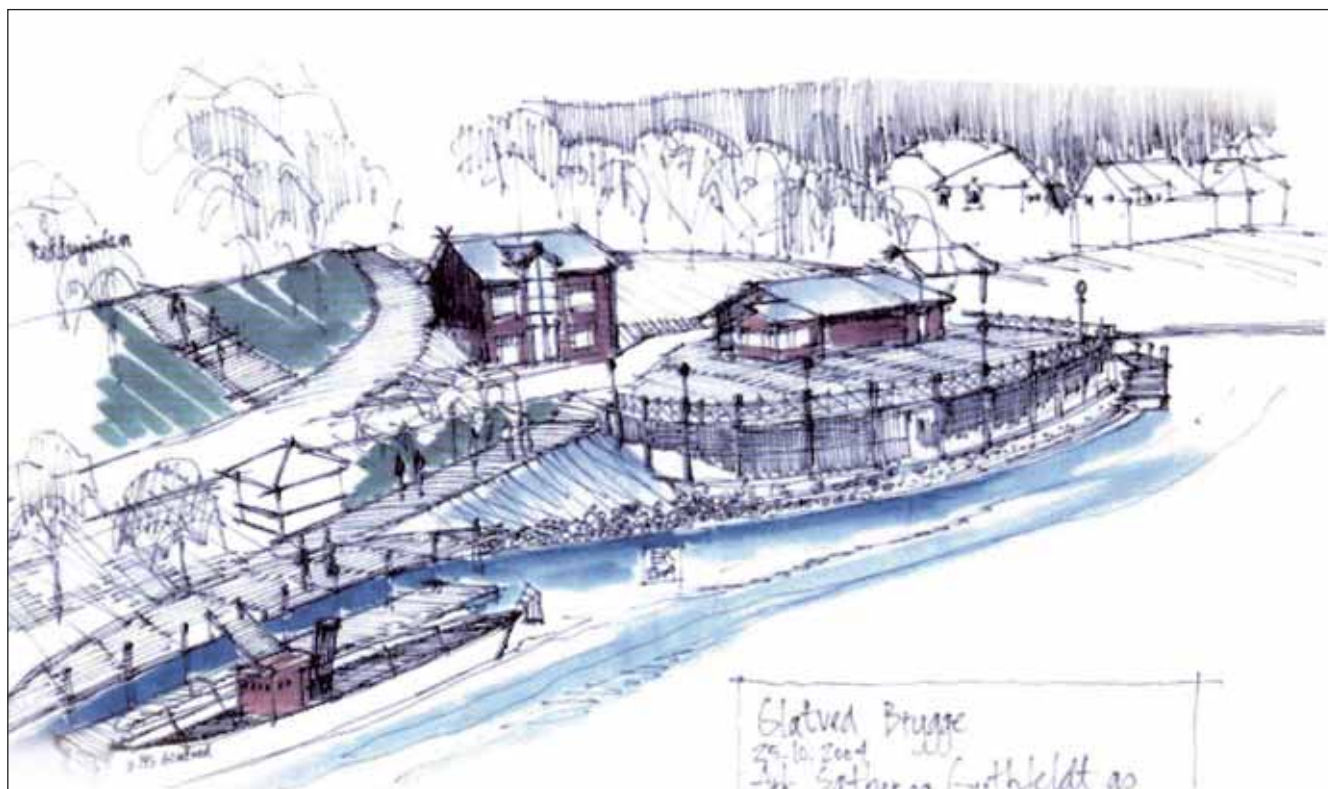
- Gjøre Storelva tilgjengelig for allmenn båtferdsel.
- Restaurere og ta i drift dampbåten ”Tyrvi”.

Glatved Hotel

Ærverdige Glatved Hotel, kjent for sin romantiske beliggenhet på odden der Randselva og Begna går sammen til Storelva, er det naturlige startsted for prosjektet. Hotellet hadde celebre gjester, som to amerikanske presidenter, Ulysses Grant og Woodrow Wilson, keiser Wilhelm II og kong Oscar II, foruten norske kjendiser som Fridtjof Nansen og Ole Bull. Stedet ble bygget av sagfaged Lars Ridder, senere kjøpt av Nils Christian Glatved som landhandleri. Hans sønn, Lars Malsten

Glatved, startet gjestgiveri i 1838 og hans kone, Maren Asledatter Semmen, ”Madam Glatved”, utviklet stedet til landets mest fornemme hotell. Etter ombygging i 1872 var det Norges fineste i sveitserstil, med 60 rom og tre store salonger. Som eneste norske ved siden av Victoria hotel i Oslo kom det med i Baedkers internasjonale reiseførerbok. Glatved Hotel brant i 1941.

Stiftelsen vil lage et bryggeanlegg med servering og plass for minikonsserter og andre kulturaktiviteter. Storelva må mudres på to steder for å sikre en tilstrekkelig vanndybde på to meter ved liten vannføring. Problemet var der også i gamle dager, da båtanløp ved Glatved ofte måtte oppgis ved for

Skisse: Sæther og Gythfeldt

Glatved brygge slik den er planlagt rekonstruert

lite vann i elva. Historien forteller at da den tyske keiser Wilhelm II med kongelig følge besøkte Glatved i juli 1890, måtte man bruke hesteskyss over Krokskogen, båt fra Nes i Hole til Tyristrand og tog til Hønefoss stasjon.

Dampskip

Det første norskproduserte dampskipet ble faktisk bygget i Hønefoss. Byggingen foregikk på "Øya" (i dag Stormarkedet) og sjøsettingen skjedde ved Glatved brygge 9. juli 1837 med et stort publikum til stede. Båten "Kong Ring", var bygget som hjulbåt for tømmertrekking i Tyrifjorden ved siden av gods og passasjertrafikk. Men motoren på ti hestekrefter ble for liten og den fikk kort levetid. Flere båter trafikkerte elva og fjorden før 1866, da "D/S Tyrvi" ble satt i drift. Dokumenter viser at denne båten i 1874 fraktet 6700 passasjerer over Tyri-

fjorden. Båten ble solgt i 1900 da den ikke lenger ga lønnsom drift. Den ble bygget om, fikk dieselmotor og ble rutebåt på Randsfjorden under navnet "Trygve". I dag ligger den på land, men skroget er intakt. Den første dampmotoren er borte. Men "Tyrvi" fikk ny dampmotor i 1916, og den befinner seg nå i Drammen Museum. Man håper å kunne tilbakeføre båten på 55 fot til original tilstand, slik den ble bygget ved Aker Mekaniske Verksted i 1866. Opprinnelig kunne båten ta 60 passasjerer, men nye sikkerhetskrav gjør at dette nok må reduseres en del. De originale tegningene av båten er sikret.

Stiftelsen Glatved brygge

Stiftelsen har satt seg ambisiøse mål. Men med entusiasme og patriotisk engasjement er planene fullt ut realiserbare. Å utnytte byens unike

muligheter med fossen og elva bør fenge alle som er glad i byen og omgivelsene. Initiativtakerne har realistisk beregnet ca fire år før planene er gjennomført. Forprosjektet er velfundert, med forundersøkelser og kalkyler, til en beregnet kostnad på 7-8 millioner. Med lokale leverandører av eksempelvis ringerikspoteter, erter fra Hole, tyttebær fra Sokna, krep fra Steinsfjorden og bearbeidet sik fra Sperillen, kan et spisested ved elva gi et kulinarisk tilbud av beste lokale attraksjonsverdi. Initiativet har møtt en positiv velvilje hos kommunen og det lokale næringsliv. Et lokalpatriotisk spleiselag kan gi byen et nytt innslag som øker interessen både for innbyggere og besøkende. At man utvikler byens største attraksjon, fossen og elvene, gir framtidsperspektiver.

Måtte ildsjelene absolutt lykkes!

FORFATTEROMTALE

Kolbjørn Gulliksen (1931) er født på Østre Toten. Etter artium gikk han på infanteriets befalsskole og var ansatt i Forsvaret i 15 år. Siden var han journalist i Ringerikes Blad og Drammens Tidende og var redaktør i Hadeland. Han avsluttet yrkeslivet som journalist i Aftenposten. Han har hatt idrett som hobby i alle år. I egenskap av internasjonal hoppsdommer hadde han mange utenlandsturer og dømte i to verdensmesterskap. Han er bosatt i Hønefoss.

Frakt av folk og gods:

Vannveien og videre til Lærdal med hest gjennom Ådalen

I dag er det svært lite aktivitet i Ådalselva og Sperillen, men før i tiden var dette helt annerledes. Det var elva som skapte liv og røre fordi elva ga muligheter til ferdsel – med båt sommerstid og isveien om vinteren. Så lenge elva og fjorden var isfrie, var det menneskekraften som ble satt inn i arbeidet.

Ingar Svensrud

Elvestrekningen hadde mange stryk, og her var det så stritt å ro at man gikk langs land og dro båtene oppover. Tre mann dro foran i et langt tau, én holdt "føringsbåten" ut fra land og én gikk bak og dyttet med en stang festet i bakstevnen. For det meste var det korn, salt, sild og enkelte kolonialvarer som ble fraktet, og varene ble dyrere jo lengre opp i

dalen de skulle. Av og til var det også en tilreisende som ble med på lasset. Fra Drammen (Branes) ble varene først kjørt med hest gjennom Lier til Svangstrand. Så var det å ro over Tyrifjorden opp til Busund. Herfra med hest til Stavlundstøa (vis-a-vis Hen) og videre med båt oppover. Over de to innsjøene ble det ofte nyttet seil. Når uvær satte inn, hendte det ofte ulykker. Historien

om disse "røyertene" er beskrevet i Ådalsboka og i tidligere utgaver av heftet Ringerike.

"Danskebåtene"

21. juli 1868 er kanskje den viktigste datoen i Ådals historie! Da ble Ådalselva og Sperillen åpnet for dampskipstrafikk, og strekningen ble gjennomgangsveien til Valdres og videre inn i

fjellheimen. Fra 1880-årene ble båten av mange kalt "danskebåten", og grunnen var enkel; – det var nettopp danskene som følte seg tiltrukket av den spennende turen til innlandet av Norge. Men også nordmenn og folk fra andre land lot seg friste. Ettersom trafikken økte mot århundreskiftet, trodde man at det skulle bli behov for drift av to skip. I 1896 satte man inn "Sperillen" i tillegg til "Bægna", men etter at jernbanestrekningen "Valdresbanen" (Gjøvik – Fagernes) ble ferdigbygd i 1902, begynte trafikken å gå tilbake.

I dag høres det imponerende ut at det i årene 1868 – 1918 ble fraktet 800 000 mennesker på disse flotte båtene! Det største av dampskipene, "Sperillen", kunne frakte 200 passasjerer i tillegg til 25 tonn varer, og halvparten av passasjerene kunne bespises samtidig i spisesalen. "Bægna" var opprinnelig sertifisert for 127 passasjerer, men dette ble utvidet til 162. I tillegg kunne det laste inntil 20 tonn med varer. Bemanningen besto av skipper, tre mann på dekk og to i maskinrommet. De varierende vann- og strømforholdene skapte hvert år en god del problemer. Variasjonen i vannføringen kunne være fra 67 til 770 kbm i sekundet. Dette gjorde at tidstabellene ofte hadde store avvik. "Sperillen" ble solgt i 1909 og overflyttet til Krøderen. "Bægna" gjorde sin siste tur i 1929. Av offisielle tall vet vi at inntil 1914, hadde skipene gjennomført 13 500 turer. I gjennomsnitt ble det fraktet 34 passasjerer daglig gjennom disse årene.

Slep av båter like store som Osebergskipet

På hver tur fraktet man 10 tonn varer i gjennomsnitt. Det var slik at turistene likte dårlig å bli fraktet sammen med stykkgoods og kreatur. Derfor begynte man å ta med store føringsbåter på slep med last som ikke kunne plasseres på selve skipet. G. P. Bråten (1899–1969) bodde i "Strømmen" ved Ådalselva. Han har fortalt at hans bestefar, "Kjerstigubben", sammen med noen av Ådalens "storkarer" i 1890-årene skaffet seg to slike store båter.

Foto: Jernbanemuseet

Tar man turen til Jernbanemuseet på Hamar, er det fullt mulig å beske akterdelen og gå ned i salongen på "Bægna". Det befinner seg i et båthus og er tilgjengelig for publikum kun ved forespørsel.

"Disse var ganske store og bygd som en vanlig ådalsbåt, men i mye større dimensjoner. Båten var ca 20 meter lang og ca 6 meter bred på midten og lastet ca 10 tonn. Disse båtene ble brukt til å frakte varer fra Hen, hvor det var jernbane, med sidespor ned til brygga. Båtene ble slept av "Statens båter" som gikk i fast rute mellom Hen og Sørumsdal i Valdres, hvis vannstanden var stor nok og ikke for stor. Ellers kom de ikke lengre enn til Nes i Ådal. Det ble fraktet alt mulig med disse båtene: Murstein, takstein og andre bygningsmaterialer, samt en masse høy. Varer til handelsmennene i Ådal og Sør-Aurdal ble det fraktet en hel del av med disse båtene. Statens to båter var kombinerte passasjer- og fraktbåter, drevet med dampmaskiner. Kraftige maskiner måtte til på grunn av den strømmen i elva fra Hval til Bergsund, som ble kalt Strømmen, og fra Nes til Sørumsdal, kalt Valdresstrømmen.

På disse stedene var det mudret (gravd) en ca. 18 meter bred kanal. Det ble lagt opp murer på begge sider av stein som ble tatt opp fra elvebunnen. Det ble satt opp såkalte bøyer på murene med ca. 50 meters mellomrom for at man kunne klare å holde seg i kanalen når vannstanden var så stor at vannet gikk

over murene. Bøyene var festet med kjettinger i muren slik at de kunne gå opp, og være synlige selv om vannet steg mange meter. Det hendte ved stor flom at man så bare siste meteren av disse stakkene som var ca. 5 meter lange, og sto nå nesten rett opp. Den som skulle stå ved roret på båtene på Ådalselva og Begna, måtte være godt kjent med de forskjellige strømkast (strømvirvler). På stor vannstand var det bestandig to mann ved roret. Strømmen tok ofte så hardt i roret at det hendte det ble revet ut av hendene på den som sto til rors, hvis det bare var én mann.

Med disse Statens båter reiste folk fra bygdene langs vassdraget utover på formiddagen, og opp igjen på ettermiddagen. Fra Hen var det som før nevnt jernbaneforbindelse videre. Men det var ikke bare bygdens folk som reiste med båtene. Det var ganske stor turisttrafikk i vassdraget, mest engelskmenn og franskmenn. Det var sikkert en fin tur å stå og se båten forsere seg fram i den veldige strømmen, som det var på mange steder. På stor vannstand gikk det på sine steder så sakte at en måtte sikte på to punkter for å se om det i det hele tatt gikk oppover. Nedover gikk det derimot med meget stor fart.

Turistene som reiste her skulle nok lengre enn båtene gikk. Med båten kom de ikke lengre enn til Sørumsdal i Valdres.

Tilbake til min bestefar som drev på med denne fraktingen med disse stor-båtene i mange år, og ble omsider kalt Kjerstigubben. Omkring år 1900 ble det av skogeiere i Ådal og Sør-Aurdal dannet et aksjeselskap, og kjøpt en liten men tung og sterk dampbåt til tømmerfløtingen over Sperillen. Denne båten het Telegraf. Bestefar var ansatt som sjef på denne båten i mange år, ja helt til den ble solgt og det kom andre båter til dette arbeidet. Da var bestefar en tilårskommen mann."

Føringsbåtene hadde sin begrensning gjennom slusa ved Killingstrømmen. Når vi vet at Osebergskipet var 22 meter langt og 5,10 meter bredt, så forstår vi at båtene det berettes om ikke var noe småtteri og at de hadde stor betydning for frakt av varer gjennom Ådalen.

Ferden videre oppover dalen

Men hvordan artet turen seg når båt-reisen tok slutt opppe ved Sørumsdal brygge? Herfra var det mange turister som dro videre opp gjennom Valdres og til Lærdal med kalesjevogner. Vognene kunne ta opp til fire passasjerer og hadde gjerne to spreke hester til å dra. Det var mange som ernærte seg ved å sitte på kuskesetet om sommeren. Strekningen var 23 mil og veiene var meget dårlige, nesten ufremkommelige med et tungt hestelass. Vedlikeholdsarbeidet ble pålagt de enkelte gårdeiere, i forhold til skylden på de enkelte eie-dommene. Merkesteiner ble satt opp med gårdens navn, gårds- og bruks-nummer og hvor mange alen vedkom-mende hadde å gjøre i stand. Vegen måtte gruses hver sommer og masse kjøres med hest, ofte lange strekninger. Tre dager tok turen over fjellet. Da de var kommet fram, måtte hestene hvile en dag før man startet returen. Første etappe gikk enten til Fagernes eller Fossheim. Andre natta var det overnatting på Nystuen. Her ville turistene

ofte stikke oppom Tyn for å se litt av den flotte naturen i Jotunheimen. Ola Dølvensæter het en av disse vogn-mennene. I et intervju med Ringerikes Blad i midten av forrige århundre forteller han:

"Det var ofte vansker med språket, men på hotellene og endestasjonene var det alltid tolker. Det var alt en del hoteller oppover Valdres da, men der var det heller få av utlendingene som bodde i lengre tid. Det var helst faste norske gjester som bodde der. Turistene var forresten svært begeistret for Valdres, og da særlig danskene. De ble bestandig veldig imponerte når de kom opp på Filefjell. Det hendte jeg måtte stoppe både titt og ofte så de kunne få stige ut og se seg omkring.

– Alle som ønsket seg jobb som vogn-mann, møtte opp med hester og vogner på Sørumsdal om våren, hvor vi skreiv oss opp på ei liste. Slik fikk vi kjøring etter tur alle sammen. Noen ganger kunne det selvsagt være bare noen få turister som skulle så langt som til Lærdal. Men da fikk vi småturer til hotellene oppover. Utpå sommeren samlet vognkjørerne seg i Lærdal, for da skulle turistene tilbake igjen".

G. P. Bråten forteller også om ferden videre oppover med hest:

"På Sørumsdal var det hotell, og her måtte de overnatte. Om morgenen ble det rigget opp kalesjevogner med fire hester forspent, og så bar det oppover Begnadalen. På Bagn var det hotell og her ble det en god hvil før det bar oppover Bagnskleivene og videre til Fagernes. Her var det hotell og overnatting. Neste morgen reiste de videre med samme flotte skyssen. Det ble kjørt på samme måten helt fram til Lærdal, og turen frem og tilbake tok mange dager for disse skyssguttene."

Det var slik at man måtte søke lensmannen om tillatelse, og det ble regnet som forholdsvis god fortjeneste å kjøre kalesjevogn. Turen til Lærdal kostet 80 kroner for to personer, 100 kroner for tre og 120 kroner for fire personer. Det var ofte en temmelig stri tærn for hestene, men det ble holdt strengt oppsyn med dem. På våren ble alle hestene sjekket av dyrlegen og på endestasjonen var det også folk som skulle se etter om de var halte eller magre. Det fortelles at da svenskekongen tok turen gjennom Ådalen og over fjellet, hadde han tre fine kalesjevogner og tre triller i sitt følge.

I dag tar turen over fjellet bare noen få timer. Hvem som fikk oppleve mest på turen, kan vel neppe diskuteres.

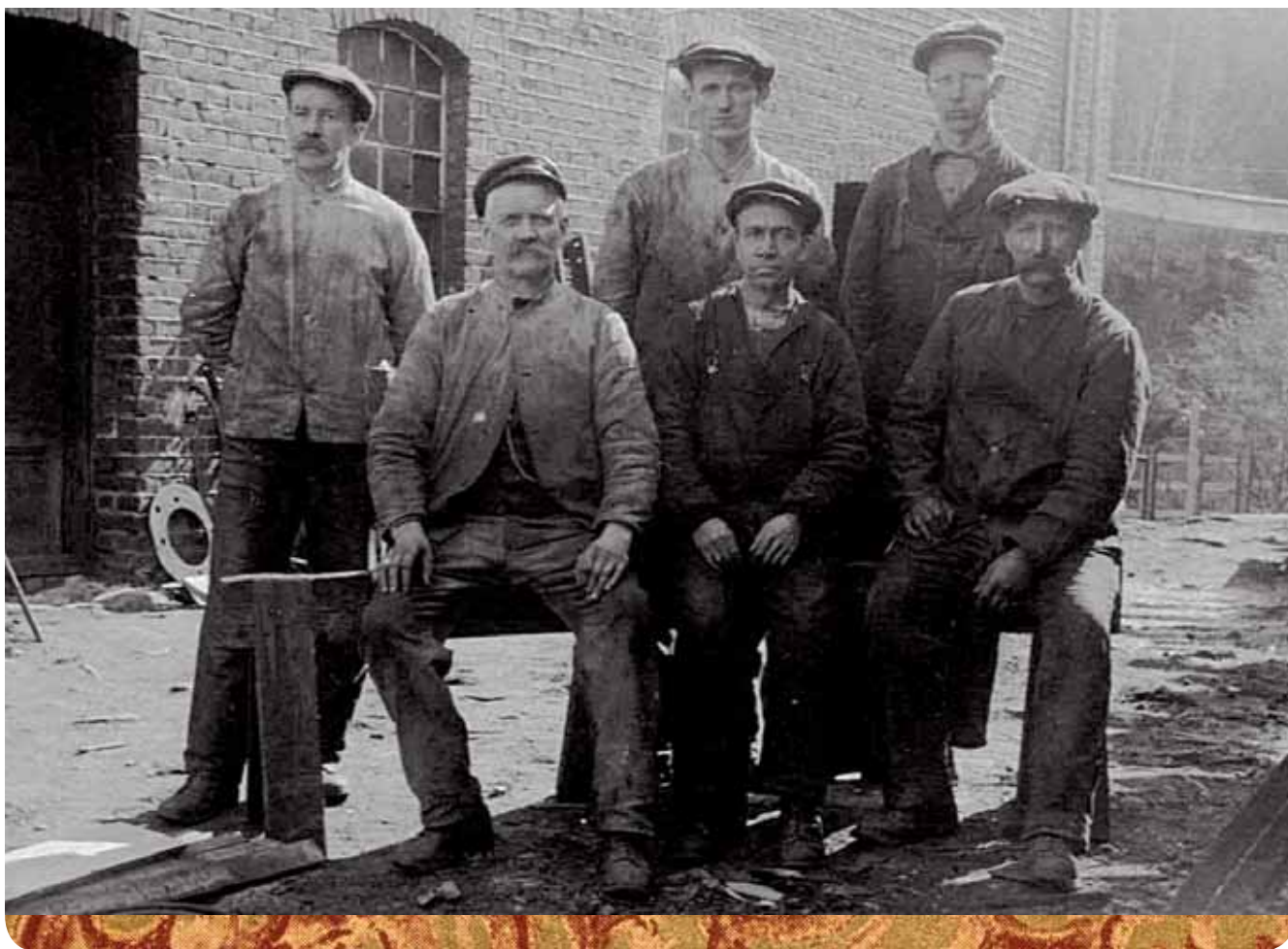

Foto: Bernhard Bach

Om morgenen ble det rigget opp kalesjevogner med fire hester forspent, og så bar det oppover Begnadalen.

FORFATTEROMTALE

Ingar Svensrud (f. 1949) er fra Hønefoss. De siste 27 år har han bodd i Vestre Ådal. Svensrud har i halvparten av sitt yrkesaktive liv vært i avis-bransjen. Den andre halvparten har han tilbrakt i reklamebransjen og har blant annet drevet eget firma. Han har vært prosjektleder for utgivelse av jubileumsbøker om lokale bedrifter i Ringeriksregionen, Hønefossboka 2002 og nå i høst jubileumsboka til Follum Brugs Arbeiderforening.

Arbeiderne i verkstedene på A/S Kistefos Træsliberi, rundt 1920. Bakerst fra venstre: Anton Ellingsen, Anton Pedersen, Reidar Johansen. Foran fra venstre: Formann Karl Olufsen, smed Alfred Hansen, August Johansen.
(Foto tilhører Kistefos-Museet)

Om oppvekst på *Kistefoss*

Et lite glimt fra livet i og ved fabrikken A/S Kistefos
Træsliberi fra en som er oppvokst i bestyrerboligen

Finn Hurum

Kistefoss ligger i Jevnaker, på grensen mellom Oppland og Buskerud fylker. Selve navnet tror vi kommer fra den sammensatte benevnelsen kiste og foss. En stor sten utformet som en kiste, fantes nederst i fossen, i det 10 meter høye fossefallet. Før industrien gjorde sitt inntog, var området skogbevokst, bortsett fra en husmannsplass under Øvre Berger på Jevnaker. I slutten av 1800 vokste det frem et stort antall tresliperier som ble

plassert ved egnede fossefall, fra Østfold i sør og opp til Nord-Trøndelag.

Oppstarten

Konsul Anders Sveaas var en fremragende industrimann, som i forbindelse med sitt arbeid for opprettelsen av Ådal tresliperi, fattet interesse for Kistefoss. Det var konkurranse mellom Anders Sveaas og disponent Lied ved Randsfjord tremassefabrikk, som ble etablert noe før Kistefoss. Anders Sveaas fikk

tilslaget fra begge grunneierne på hver side av fossen. A/S Kistefos Træsliberi ble grunnlagt i 1889 av ovennevnte konsul Anders Sveaas for fabrikasjon av tremasse til bruk i papirindustrien. Selve fabrikken ble bygget av byggmester Hansen fra Drammen, på kort tid, noe over ett år. Alt maskineri ble innkjøpt fra Kristiania Maskinverksted, og besto av fire slipeapparater som ble drevet av fire Francis-turbiner, hver på 500 HK. Fabrikken kom fint

Fotograf: Ukjent

Fra tømmeropplaget til Kistefos på Randsfjorden. Bildet viser to ansatte som river tømmermosene. Trolig fra 1940-tallet.

Fotograf: Chr. Hurum

Fabrikkområdet sett fra bestyrerboligen. Bildet er tatt i slutten av 1930-årene.

i gang og hadde konjunktorene med seg, med stor etterspørsel fra England og øvrige Europa. Det viste seg fort at kapasiteten i fabrikk ble for liten, og det ble bygget en ny fabrikk i 1896 ca. 100 meter fra den gamle. Det kan her nevnes at den første fabrikk ble bygget komplett for 360 000 kroner,

deri også en taubane på 1800 meter over til Bergergrinda og Lager, som hadde sidespor til Randsfjordbanen. Den nye fabrikk ble bygget for 130 000 kroner, hadde to slipeapparater og var ellers utstyrt med samme utstyr som i den første fabrikk. Grantømmeret til fabrikk kom for

det meste fra egne skoger i Land, Nordmarka og på vestsiden av Randsfjorden. Tømmeret fra nordenden av fjorden ble fløtet ved hjelp av dampbåter, og lagret i sopper nord og syd for Randsfjord bru. Derfra var det fløting ned til fabrikk.

Modernisering

Fabrikkene var gjennom årene gjenstand for store og små moderniseringer, hvorav de største var i 1929 og 1938, hvor åtte såkalte pappmaskiner ble erstattet av kun én oppfangingsmaskin, som ble kalt pressverk. Treslipingen i det som gikk under navnet Nybruket ble nedlagt i 1941, og elektrisk generator på 1500 kW ble installert. På det meste var det ansatt nærmere 90 arbeidere ved fabrikk. De kom fra nærområdene. Helt frem til 1917 ble det arbeidet 12 timers skift, så gikk man over til 8 timers skift. Produksjonen var varierende. Det kunne skyldes lite vann i elven som drev turbinene, eller det kunne skyldes arbeidskonflikter eventuelt leveranseproblemer. En god årsproduksjon kunne være 20-25 000 tonn tremasse.

Det sosiale livet

Kistefoss var et lite samfunn for seg, hvor det vanligvis bodde mellom 80 og 100 mennesker. I dette samfunnet var det en stor arbeiderbolig og til sammen 12 hus, som nesten alle tilhørte bedriften. Sosialt fungerte det etter datidens forhold bra, men det kunne også være kummerlig når bedriften sto, av årsaker som nevnt ovenfor. Til disposisjon hadde de fleste jordparseller, hvor det ble dyrket bær, frukt og grønnsaker. Mange hadde husdyr som kaniner, høns og gris. Alt dette kom familiene til stor nytte, og særlig under de to verdenskrigene. Det var egen idrettsklubb som hadde navnet gutteklubben "Kjapp", som drev med fotball, friidrett og skisport. Særlig om vinteren var det stor aktivitet, da vi hadde skibakke, hvor det ble hoppet over 40 meter. Det var mange dyster som ble utkjempet med naboklubbene, i første rekke mot "Skjold" ved Randsfjord Papirfabrikk, som dessverre brant i 1930. Men stedet var fullt bebodd i årene fremover.

Randselven var særlig populær om sommeren. Etter hvert som vi lærte oss å svømme, gikk vi langs stranden opp til Randsfjord Papirfabrikk hvor vi fant tømmerstokker og seilte på dem

nedover elven. Da vi merket dragsuget mot Kistefossen begynte å melde seg, var det på tide å hoppe av tømmerstokken og svømme i land.

Skolen

Kistefoss hadde egen skole helt opp mot 1930-årene, og den dekket behovet både for Kistefoss og Randsfjord Papirfabrikk. Men så ble skolegangen flyttet til Randsfjord skole på Nesbakken, 3 km vekk. I all slags vær kunne skoleveien bli lang. Særlig kalde vinterdager, da ski mye ble benyttet, og sommer- og høstdagen når regnet plasket ned, og man måtte gå de 3 km. Det var mange våte elever som møtte om morgenen, klissvåte, for regnfrakk var det få som hadde.

Nedleggelsen

I 1954 inngikk A/S Kistefos Træsliberi en leieavtale med A/S Follum Fabrikker, for et tidsrom på 30 år. Avtalen gikk ut på at virksomheten skulle nedlegges og fabrikkens skulle stå intakt, med mulighet for å settes i drift igjen om forholdene tillot det. All produksjon stoppet ved fabrikkens i 1955, og ny kraftstasjon på 5000 kW ble bygget for å utnytte vannkraften. Det var stabile arbeidsforhold ved fabrikkens i de 66 år den var i drift, som eksempel kan nevnes at under hele denne tiden var det bare to fabrikkbestyrere, Wilhelm Rydgren og Christian Hurum. Fabrikkens ble nå blitt museum, og er av de få i Skandinavia som kan vise frem et gammelt intakt tresliperi.

Kunstutstillinger

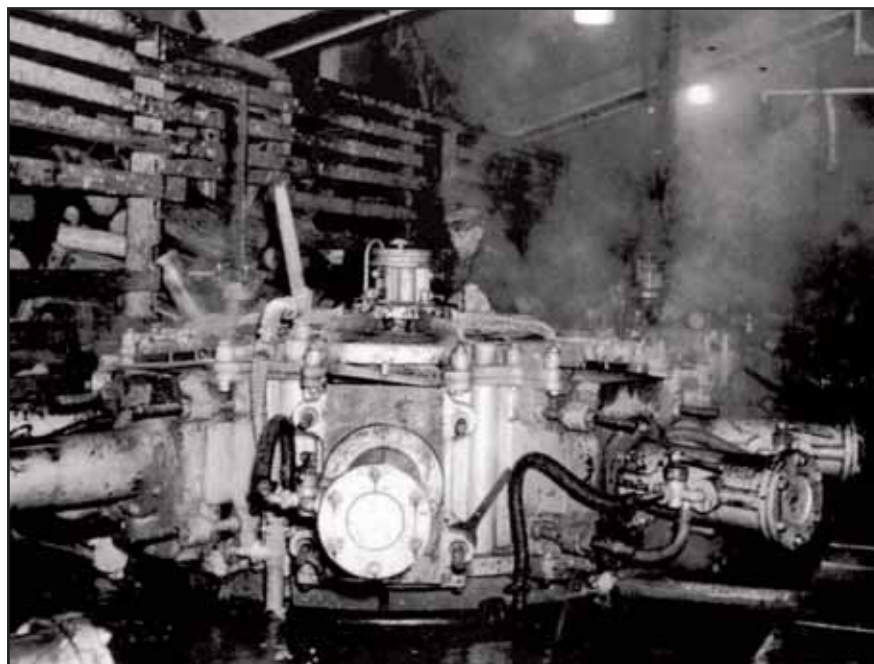
I 1996 ble stiftelsen Kistefos-Museet etablert ved hjelp av grunnleggerens sønnesønn Christen Sveaas og Jevnaker kommune. Hvert år foregår det kunstutstillinger, av kjente innenlandske og utenlandske kunstnere, i den sist bygde fabrikkens.

Kistefos-Museet er blitt et meget kjent og populært utfartssted, som besøkes av mange tusen mennesker hvert år.

Fotograf: Christoffer Gade Rude.

A/S Kistefos Træsliberi, området sett fra vest mot Åsbygda i øst.

Fotograf: trolig fabrikkbestyrer Christian Hurum.

*Interiør Kistefos Træsliberi, sliperisalen. Sliperiarbeider/ ilegger Karl Andreassen (f.1885) er i arbeid bak slipeapparatet.
(Foto tilhører Kistefos-Museet)*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Alsvik, Henning: "Kistefos Træsliberi 1889-1964".

FORFATTEROMTALE

Finn Hurum er født i 1923, vokste opp i bestyrerboligen på Kistefoss som sønn av fabrikkbestyreren fra 1919 – 1965. Han er utdannet maskiningeniør, og har arbeidet på Kistefoss, Charles Walmsleys England, Tinnfoss, Hofsfoss tresliperi og papirfabrikk og til slutt på Follum. Finn Hurum er bosatt i Haugsbygd.

Veienmoen ^{OPPVEKST PÅ}

Som lokalkjente folk kjenner til, ligger Veienmoen på et platå mellom Nyveien/Askveien og området rundt Hønefoss jernbanestasjon. Terrenget stiger bratt opp fra begge sider. Avstanden til Hønefoss sentrum er kort, enten ned den bratte Riperbakken eller den noe slakere Nyveien. Før kommunesammenslåingen hørte Veienmoen til Norderhov kommune, og var som en slags "forstad" til Hønefoss by. Glimtene nedenfor skriver seg fra slutten av 1930-tallet og fram til ut på 1950-tallet.

Nyklippet og pyntet til besøk hos fotografen.
Hårsløyfe og matroskjole var "in"
på 1940-tallet.

Astrid Røste Nyhus

Vi flyttet til Veienmoen i 1938, og bygde hus på ei tomt som ble kjøpt av Andreas Oppen. Når en fortalte at en bodde på Veienmoen, kom ofte følgende kommentar: "Å, Tatermoen, ja!" Det ble sagt at tidligere hadde taterfølger brukt å oppholde seg her. Med den tidas ofte negative holdninger til "de reisende" kunne det være fristende i stedet å oppgi Nyveien som adresse, men det var jo ganske misvisende.

To snarveier gikk ned fra Veienmoen til Nyveien. Den ene var *Barbro'n*, den kom ned ved *Jonsebutikken*. Hva dette navnet kommer av, er usikkert. Så var det Gropa som gikk ned ved huset til *Sykebil-Hansen*. Å gå rundt *Ringen* når en skulle til byen, var adskillig lenger.

Bebyggelsen på Veienmoen

Bebyggelsen på Veienmoen er fra forskjellige tidsepoker. Den gamle Bergensveien gikk opp Riperbakken og over moen, så det er naturlig at folk tidlig hadde bosatt seg langs ei slik ferdselsåre. Der *Vesle-Riper'n* kommer opp på flata, lå det en eiendom som Nils Larsen Oppenhagen, født 1853, (han var bror av den kjente Anette Berga) hadde kjøpt i 1889 for å drive smedvirksomhet der. Denne eiendom-

men hadde tidligere tilhørt den såkalte Kvernbergsund-ødegården. Nils var en av de dyktige "Hagasmedene". Hans far og bestefar hadde drevet smie på husmannsplassen Oppeneie eller Oppenhagen siden først på 1800-tallet. Nils døde i 1905, og sønnen Knut og familien hans overtok eiendommen. En annen sønn, Lauritz, bygde hus på andre sida av veien, bortenfor *'transmator'n*, som vi sa.

Svartbråtan ligger litt lenger inn på sletta. Den var kommunal eiendom. De gamle uthusa var forfalne og tilholdssted for mus og rotter, så ingen sørget da de ble revet. Byggmester Olaf Nøkleby kjøpte tomten der uthusa hadde stått og bygde her på slutten av 1950-tallet. Våningshuset på Svartbråtan som var atskillig nyere enn uthusa, ble leid bort til to familier. Det kjempestore lønnetreet foran huset står ennå og må være svært gammelt.

Omtrent midt inne på moen lå huset til Anna Botilrud, og dette huset var også av de eldste i området.

Enda lenger inne på flata ligger Slettmoen, der det var ei lita enetasjes stue med tre rom, og dessuten et stort og nyere uthus, som står ennå. Under

krigen kjøpte Karen og Kristian Røste Slettmoen. Karen ble bare kalt søster Karen, hun hadde vært sykepleier i Heradsbygda og gått rundt i hjemmene ved fødsler og ellers når det var sykdom. Mange ble pleiet hjemme i den tida. St. Fransiskus-nonnene drev et lite lokalsykehus på Vesterntangen, *det katolske*, som det ble kalt. Men fylkessykehuset lå i Drammen, og dit ble bare de alvorligste tilfellene sendt.

I Jordbrusvingen ligger fremdeles den gamle Jordbrustua, og der gikk det en sidevei nedover forbi huset til gamle Anne Heieren og til *Havna*, et populært akeområde om vinteren. Ble vi for frosne, kunne vi gå inn til familien Solvang og varme oss foran komfyren på kjøkkenet.

På Ringen lå det et stort kråkereir av et hus. Egentlig hadde det nok vært et staselig bygg, men det var begynt å forfalle etter hvert. Huset var delt opp i mange leiligheter. Over veien lå Ringen-stua, antagelig svært gammel. Der var det to leiligheter. Begge disse husa er borte nå, likedan slakterbua til Sørensen.

Ellers besto mesteparten av bebyggelsen på Veienmoen av hus som var

bygd i 1920 og -30 åra, de fleste nokså like i form og innredning med 1,5 etasje. De som eide disse husa, var vanlige arbeidsfolk, og mannen i huset hadde i mange tilfeller arbeidet sitt på en av fabrikkene i og rundt Hønefoss, for eksempel Follum eller Hofsfoss papirfabrikker. For å komme seg på jobb brukte de sykkel om sommeren og gjerne spark, eller gikk til fots, om vinteren. Kona var hjemmeverende husmor i de aller fleste familiene, og tida gikk med til barn, hus og hage. En kaffetår hos naboene om formiddagen ble det også tid til, rett som det var.

For å bedre på økonomien, leide mange ut 2. etasjen, helt eller delvis. Enkelte steder kunne det være flere barn i familien, slik at boforholdene var ganske trange. Selv om barna ikke hadde egne rom, var vi velkomne til å leike inne, og da kunne det bli ganske fullt. Men det tenkte vi ikke over. De som hadde slått seg ned her, var solide og arbeidsomme folk, og arbeidsledighet var det lite av.

Privatbiler eksisterte ikke, og drosje tok vi nesten aldri. Men Karl Johansen, eller *Kal Fåla*foss, hadde lastebil. Der hadde de også telefon, og Johansen-ungene måtte nok rett som det var gå med *telefonbeskjed* til naboene. Det ble nærmest tatt for gitt at folk kunne ringe og få budsendt den de ville snakke med. Huset til Johansen sto på en av de fineste tomtene på Veienmoen, et typisk funkishus med flott utsikt sørover helt mot Skaret.

Dyrking av bær, frukt og grønnsaker

Tomtene var gjennomgående ganske store, og det var vanlig å dyrke både bær, frukt, grønnsaker, og ikke minst poteter. Sylting og safting foregikk i stor stil om høsten, under krigen for det meste uten sukker. Bær fra skog og mark utgjorde også en ikke uvesentlig del av vinterforsyningen. Dessuten vokste det markjordbær på våre hemmelige steder, men de ble fortært med en gang. Syltetøy var vanlig pålegg, og desserten, *ettermaten*, besto gjerne av søtsuppe eller fruktgrøt. Det var stor

Sjette og sjuende klasse på Veien skole 1945. Første rekke fra v.: Astrid Røste, Karin Hansen, Jorunn Bendiksen, Ingrid Rønning. Andre rekke: Astid Solvang, Ingeborg Pettersen, Reidun Heieren, Evelyn Nyhus. Tredje rekke: Torstein Flaten, Roald Flaten, Ivar Fredriksen, Alf Mathisen, Gunnar Hunstad, Rolf Olsen. Fjerde rekke: Torfinn Kristensen, Bjarne Godtfredsen, Egil Rolid, Sverre Grønvold, Leif Heieren.

stas når sommerfrukten, særlig glass-eplene og *'transparangen'*, begynte å bli modne. Etter som de fleste hadde frukttrær, var det ikke nødvendig å gå på epleslang. Apropos slang, det hendte nok at ungene forgrep seg på noen turnipser eller kålrabier på åkrene langs skoleveien. Det fantes jo nesten ingen godsaker under krigen, og lysten på på *no' godt* var alltid til stede. En annen populær godbit var *go'kva*e som en kunne finne på grantrærne. Det var den tidas tyggegummi.

Tomta vår

På tomta vi kjøpte, sto det ei gammel stue og et stabbur. Det ble nødvendig å rive halvparten av huset for å få gravd ut tomta, men kjøkkenet ble midlertidig stående, og ble brukt i bygge-

perioden. Dessuten sov vi på det gamle stabburet som sto på tomta. Der var det ganske ukoselig og mørkt, uten vinduer. Vannforsyningen var problematisk, dette var før det kommunale vannverket ble bygd. Vannet måtte hentes i *Busebakk*, det vil si i skogen ned mot godsstasjonen, der det lå ei sikker og god olle. Alt vann til støping av grunnmur ble båret med bøtter og *vass-sæla* derfra. En gang ble vasstønna veltet som en guttestrek, men det skjedde bare *én* gang, vedkommende ble tatt på fersken og satt til å fylle opp tønna igjen!

Husholdning og husdyr

Mye vann gikk det også til husholdningen og til husdyra. Vi var en av de få på Veienmoen som holdt ku.

Foto: Ukjent

Astrid Røste og Olav Eide foran huset i Høybyveien ca 1939

Ettersom vi hadde husdyr på Oppenhaugen der vi kom fra, ble det samtidig med det nye huset også bygd et ganske stort uthus med fjøs/grisehus, høyløe og hønehus, og så naturligvis utedo. Det ble ikke anskaffet høner med en gang, og hønehuset ble lenge brukt som *leikerstue*, noe det egnet seg ypperlig til. Den eneste som kunne konkurrere med meg på det området, var Ruth, venninna mi, som disponerte et stort uthusloft!

Vi hadde fra begynnelsen ei ku, i en kort periode to, samt gris, og altså etter hvert høner. Det kan nevnes at mange av familiene på Veienmoen hadde en eller to griser i uthuset. Under krigen holdt flere også kaniner. Fôret til dem ble skaffet ved å slå gras langs veikantene, og særlig i skråningene langs jernbanelinja. Dessverre hadde ikke vi kaniner, men mange av venninnene fikk fine luer, muffe og andre klesplagg av kaninskin. Når det gjaldt fôr til kua, leide vi det på rot i *Go'dokka* som tilhørte Oppen gård og lå i nærheten av Oppenhaugen. Havn leide vi også av Oppen, i det før nevnte *Busebakk*. Kua til Kari og Knut Oppenhagen beita også her, og det ble bygd to utebåser til melkinga om sommeren. En gang kom en liten gutt fra Oslo på besøk. Han fulgte storøyd med på melkinga, og kunne ikke dy seg for

å spørre: "Si meg melker dere søt melk eller sur melk nå?"

Villagrisene ble foret opp på poteter og *skulir*, dvs. matavfall. Under krigen gikk alle småpotetene til grisefôr, mjølet ble det jo slutt på. Det var ikke mye plener i hagene, jorda måtte nyttes til *matauk*. En gris var antagelig årsaken til et tragisk dødsfall på Veienmoen under krigen. Tyskerne hadde erklært unntakstilstand i 1944, med forbud mot å gå ut etter mørkets frambrudd. Da Nils Knutsen skulle ut med kveldsmat til grisen, ble han anropt av en vaktpost i nærheten. Antagelig stoppet han ikke raskt nok og ble skutt rett ned. Hans kone og svigermor sto i vinduet og så det hele, men fikk ikke gå ut av huset før neste morgen.

Leik og sport

Fjernsyn hadde vi naturligvis ikke, men radioen ga oss mye underholdning, helt til den ble beslaglagt av tyskerne. Likevel var det nok å foreta seg. *Leikerstua* er nevnt, og der gikk det i dokker og "husarbeid", etter mønster av mødrene våre. Stor stas var det når vi kunne by på *ordentlig* mat, ikke bare sølekaker. Inn på moen lå plassen der vi slo ball om ettermiddagene, både gutter og jenter. Typiske jentegreier var papirdokker. Klær til dem klippte vi ut fra ukeblader,

og heldig var den som fikk tak i en motejournal. *Bytte glans* foregikk ved å brette inn sidene i ei skrivebok eller lignende og legge glansbildene inni, og så var det spennende å se om vi trekte det vi hadde lyst på. Å kaste ball på veggen, hoppe *gryte* (paradis), *nibbe pinne*, *hogge land* (da måtte en ha kniv) var andre sommeraktiviteter. Om vinteren kom skiene, kjelken og sparken fram. Biltrafikk var det nesten ikke, så Nyveien var ufarlig å ake i. Riperbakken var altfor bratt og farlig og munnet jo rett ut i Stabellsgata. Så var det *Firkløver'n*, syklubben vår! Ellers var vi ofte på *landtur* om sommeren, med mat og drikke, da plukka vi gjerne bær (mesteparten gikk i magen) eller blomster. Det var om å gjøre å finne de første blåveisene, hvitveisene eller Maria nøklebånd om våren.

Bading var en populær sommeraktivitet. Men på Veienmoen var det ingen mulighet til det. Alternativene var likevel flere: Røsholmstranda, Sogna ved Heieren eller ned for Sørums (i Sogna var det alltid godt vann). Det hendte vi badet i Begnaelva ved Molvald også, men selv om det lå nærmest, var vi ikke så ofte der, vannet var gjerne kaldt der. Etter svømmekurs på Juveren med frøken Faye Vevle fra Oslo, var vi klare for å svømme på

Foto: Odd Sigmund Røste

Huset slik det ser ut i 2006. Huset har i dag adresse Høybyveien 34.

djupet, og de modigste prøvde seg også på stup i Sogna fra berga ved Heieren.

Krigsåra

Selv om det var matmangel i krigsåra, tror jeg Veienmo-folket greide seg stort sett bra, ikke minst takket være alt de dyrket i hagene i tillegg til grisene og kaninene. Mange hadde jo også slektninger på bygda som kunne avse en matbit. På den tida var det ennå svært vanlig å bruke fløte (eller melk) i kaffen. Vi som hadde ku, var heldig stilt i så måte, og det var ikke få som under krigen kom og fikk en liten kopp melk så de kunne ha i kaffeerstatningen sin. Å skumme fløten forsiktig av melka og vispe krem, var en ettertraktet beskjeftigelse. Anskaffelse av kjøleskap lå ennå et godt stykke fram i tida, så melkemugga som ble oppbevart i kjøkkenskapet, virket ikke alltid like fristende med sitt innhold av lunken melk med fløte på toppen.

Etter frigjøringen

I 1945 var det første gang mange av oss gikk i 17. mai-tog. Slikt var naturligvis forbudt under krigen. Vesla, venninna mi og jeg stilte i nye hvite matroskjoler, min var for øvrig sydd av et laken. Veienmoen hørte til Veien skolekrets. Ungene gikk til skolen, nesten ingen hadde egen sykkel, og om vinteren brukte vi noen ganger ski, sjelden spark, antagelig på grunn av

dårlig brøyting om morgenen. Skoleveien krysser storskjæringa på Bergensbanen over Skjæringsbrua. Bort til brua gikk en snarvei langs *linneskråningen*, noe som var ganske ufarlig, men det var forbudt å oppholde seg innafor jernbanens gjerde. Når en var seint ute, var det fristende å sløyfe omveien bort til Skjæringsbrua og i stedet krysse jernbanelinja ved å gå ned den bratte skjæringa, over sporet og så opp igjen på andre sida. Toget var ikke største trusselen, syntes vi, det var mye skumlere med *trallemannen*, han som visiterte linja med dressin. Hvis han kom kjørende og så noen uvedkommende, var hundre og ett ute. Ellers kan jeg ikke huske så mye som var direkte farlig. Da tomte til vannverket ble gravd ut, var det veldig populært, men selvsagt ulovlig å hoppe i sanden. Rett som det var, raste det, og det gjorde det enda mer spennende. Men om kveldene var det sjelden noen som passet på.

Det var ikke mye byggevirsomhet på Veienmoen i den tida jeg bodde der, men det kom et bygg vi satte lite pris på. Det var da den store murvillaen ble bygd på *Sofistupet*, ei slette i skogen som var mye brukt som leikeplass.

Etter folkeskolen

Etter at folkeskoletida var slutt, og vi begynte på videregående skole

eller jobb i Hønefoss, flytta vi aktivitetene våre mer og mer til byområdet. Interessene tok andre retninger, bl.a. ble gutter etter hvert noe vi ikke bare kjeika med. Leikeplassene på Veienmoen ble forlatt til fordel for fest og moro på Håndverkeren, Bebe's tivoli på Hvervenkastet og Sjongslunden. Det er imidlertid en annen historie, men fremdeles var det fint å bo på Veienmoen på grunn av den korte avstanden til alt som foregikk.

1950- OG 1960-ÅRA

Utover 1950- og 60-åra kom det igjen fart i boligbygginga rundt Hønefoss. Da var det naturlig at Veienmoen med sin nærhet til byen, pekte seg ut som et attraktivt område. Nye tomtefelt ble lagt ut, og det kom både eneboliger og rekkehus. Dessuten ble mange av de tidligere hagene bebyggt, slik at der det før var poteter og grønnsaker, står det nå villaer. Slik sett er Veienmoen blitt mye "trangere", og leikeplassene våre er borte. Likevel er litt av det særpreget en fant her bevart. Mange av husa fra mellomkrigstida er overtatt av etterkommere etter de "gamle" familiene. Riktignok har noen skiftet til store termopanvinduer og bygd på "velstandsvorter", men en kan i alle fall ennå treffe på kjentfolk når en går tur bortover *Mo'n*.

FORFATTEROMTALE

Astrid Røste Nyhus (f. 1932) er fra Norderhov. Hun er nå bosatt på Røros. Hun er cand.mag med historie og spesialpedagogikk. Hun arbeidet som lærer i rundt 20 år, og begynte så på Rørosmuseet der hun var til hun gikk av med pensjon. Hun har fortsatt endel oppdrag på museet. Nyhus har i en årrekke vært med i redaksjonen av Fjell-Folk, lokalhistorisk årbok for Rørosmuseet.

Det var stor lokal interesse for å fange morderne. Her ser vi letemannskaper ved Saksentjern på Sokna. I bakre rekke ser vi: Elling Røsby, Elling Tuft, Anton Tuft, Peder Sverre, Ellef Kristian Berg og Torsten Meyer.

Foran: Bernt Åsen, Torstein Havik, Herman Dalen, Kristian Klev, Stigsrud Liggende foran: Arvid Stalsbråten.

Originalbildet tilhører Annette Meyer. Vårt bilde er utlånt fra registeret til Buskerud Fylkesfoto.

80 år siden lensmannsmordene på Ringerike:

Redaktør på morderjakt

I år er det 80 år siden to lensmenn ble myrdet på Vågård. Det begynte med at pengeskapet hos landhandler Vegger Strømmen ved Røste i Ådalen ble sprengt. Lensmann Solumsmoen og politibetjent Grylling fra Hønefoss, fulgte etter tyvene til Vågårdsåsen. Klokka tre natt til søndag 22. august måtte de gi opp på grunn av mørket. Dagen etter fikk Grylling forfall, så lensmann Aalde ble med i stedet. Lensmennene Oluf Aalde og John Solumsmoen overrasket de

to tyvene Sigurd Henning Madsen og Anton Emanuel Oscar Svensson alias Harald Ekløv alias "Østa-Linas Poik" som hadde rastet oppe i Vågårdskauen. Det de ikke visste, var at karene var bevæpnet. Lensmann Aalde kastet seg mot Svensson for å ta våpenet, men ble skutt. Det samme ble Solumsmoen som også kom styrtende til for å hjelpe. Solumsmoen døde straks, men Aalde ble hardt skadet. Koordinatene for drapsstedet er: 60° 13' 44" N, 10° 17' 10" Ø.

Lensmann Aalde ble fraktet til Torkild Waagaard på gården Øvre Vågård hvor han døde ved 5-tiden tirsdag morgen. Det ble satt i gang en stor etterforskning og utlovet en belønning på kr 3000 til den som kunne gi opplysninger som førte til at morderne ble tatt. Det ble satt i gang en mobilisering uten sidestykke. Hvordan morderjakten to måneder senere endte, kan du lese om nedenfor. Vi har skrevet av redaktør Chr. Aalborgs artikkel i Rakkestad avis.

Redigert av Frank Tverran

Rakkestad Avis, 26. oktober 1926, skrevet av redaktør Chr. Aalborg:

En dramatisk avslutning paa jagten efter lensmandsmorderne!

Sigurd Madsen Arrestert ved Skodsborg i Aremark fredag eftermiddag. Arthur Svenson skyter sig selv ved Skollenborg bruk lørdag formiddag. En hidsig jagt paa morderen. Mellem 200 og 300 mand deltar i jagten. Svenson blev tilslut omringet av væbnede mænd.

Endelig er de berygtede lensmands-mordere paagrepet. To maaneder efterat de begik den frygtelige udaad ved Heen st. i Aadalen. Sidste akt i dette blodbestængte drama skulde altsaa utspilles i vore ellers saa fredelige tragter. Resultatet, som allerede vil være kjendt av de fleste, blev altsaa at Madsen havnet i fængselet og Svenson faldt for en kule fra sin egen revolver. Nedskriveren av disse linjer hadde selv anledning til at delta i de to dagers spænende jakt, med al sin uhygge og da Svenson faldt for sin egen revolver, var nedskriveren herav, sammen med Johs. Sandtorp fra Degernes, kun 5-6 meter fra ham, med begge haner spændt paa det dobbeltløpede gevær gik vi ind paa ham.

En saa spænende forbryderjakt hører heldigvis til sjeldenheterne og vi vil derfor fortælle vore lesere om hele jaktens nøiaktige forløp.

Fredag eftermiddag ved 4-tiden ringer kjøbmand Bye i Rakkestad op til redaksjonen og spør om vi er underrettet om at lensmandsmorderne er i Aremark og at Madsen er arrestert av lensmand Holter.

Vi hadde ingenting hørt og er selvfølgelig taknemmelig for alle mulige opplysninger. I de neste 10 min blir telefonen flittig brukt og de nødvendige opplysninger indhentet. Planen blir hurtig lagt. Vi maa være med paa dette. Lensmand Solerød med begge sine betjente var allerede tat avsted pr. Bil saa langt øst i Degernes som veiene kunne bringe dem. Videre var det at ta skogene fat tilfods.

Alt hvad hele indre Østfold eide av politi var mobilisert. Madsen var nemlig allerede arrestert i Aremark og Svenson var stukket av tilskogs; men sandsynligvis saaret. Nu kunde vi naarsomhelst vente ham over til Degernes og Rakkestad. Ret vestover fra Skodsborg bro og til Degernes kunde nok en mand som Svenson være fremme i løpet av 3 timer.

Vi mottok snart besked om at etpar opdagere fra Oslo med sine politihunde hvert øieblik var ventendes til Rakkestad, med bil fra Oslo og her stod en bil færdig til at kjøre videre indover samme vei som Solerød. Her maatte vi

med. Imidlertid lar Oslobilen vente paa sig og imens kommer lensmand Oustorp med sin betjent og sin politihund "Kara" susende gjennom Rakkestad. Vi blir anmodet om at gjøre turen med og hopper op i bilen.

Nu bærer det østover med en svimlende fart. I svinger og naar vi møter nogen maa selvfølgelig farten reduseres noget men den er ellers fænomenal.

Vi er snart fremme ved Storetorp. Her møter vi lensmand Solerød og hans mænd. Lensmanden har netop hat en samtale med Aremark og politiet derinde mente vi burde ta skogene fat lenger syd, da det var rimeligere at møte Svenson der. Bilene startes atter op og saa gaar turen til Sandbæk skole. Nu gjaldt det at faa fat i nogen kjendtmænd i skogtragtene mellom Degernes og Aremark. Johs. Paulsrud, Johs. Sandtorp og Hans Elnes er villige til at bli med. Efter yderligere bedst mulig orientering pr. telefon til Fr.haldpolitiet, som hadde Torpedalen og tilstøtende distrikter at bevokte, samt til Aremark, drar vi tilskogs.

Veien gaar op gjennom smaa sänkninger i tærrenget, over myrer og aasrygger. Vi har nu delt os i 3 forskjellige partier og gaar hver vor vei ind i de store skoge. Det er blit fuldstændig klarveir og herlig maaneskin. Mange kuldegrader er det ogsaa; men det merkes ikke. Myrene er kun halvt tilfrosne og vi synker ofte i halvt op paa læggen.

Vi passerer en liten vakker jakthytte ved et smilende tjern. Stedet heter "Fjeldly" og eies av nogen Rakstinger fortæller kjentmanden. Døre og vinduer findes at være hele og igjenlaast og vi farer videre, forbi Djuptjern og Holmtjern til Laabysætra. Alt vi fandt i disse tragter var nogen forskræmte storfugle som flakset op hist og her og forsvandt i den maaneklare nat.

I Laabysætra laa der to mand paa vedhugst. De blev selvfølgelig opskræmt av vor beretning om at Svenson var i farvandet.

Fra Laabysætra drog vi videre i natten til Haugsætra. Her laa ogsaa to vedhuggere. Opskræmt – de om paa forrige sæter. Paa denne sæter støtte vi sammen med 1 av de andre partier. Det blev en

kop kaffe og videre bar det. Vi fandt maarspor og en masse elgspor indover. "Kara" var ny god at ha med om nogen skulde ligge i bakhold.

Nu var det over midnat og vi hadde trasket omtrent 5 timer i et. Trætte var vi og sultne ogsaa. Dog frem til Holtsætra paa Aremark siden maatte vi. Vi gik og gik. Natten var særlig vakker, men vort maal var jo at fange en av vor kriminalhistories farligste forbrydere og dette la sin stemning over det hele.

Ved en stor stenrøis paa delet mellem Degernes og Aremark tok vi os en liten, men fortjent hvil. "Kara" sitetr spent og lytter mot øst. Saa farer hun pludselig tilskogs og halser sterkt. Hvad nu? Er vort bytte i farvandet? –

Det er ikke frit for andet end at vi er spændte. Revolverne holdes i beredskap; men det bllir atter stilt. Vi drar videre indover. Finder friske spor efter raadyr. Det var nok disse "Kara" var efter. Ved 1-tiden om natten var vi ved Holtsætra. Vi forstaar straks vi nærmer os hytten at det er folk derinde. I skinnet fra lommelampen ser vi en mand ligge sammenrullet i sengen. Er det Svenson? Manden blir anropt og han svarer paa svensk. Han er alene i hytten, milevidt fra folk og han taler svensk?

Lensmand Oustorp beordrer døren oplaast. Langt om længe knirker det i rustne hængsler og vi venter os lit av hvert. En søvngrættens ruskete utseende ung mand kommer frem i dørgløtten og møter flere revolvermunnninger. Han tumler tilbake ind i hytten og vi fikk senere spurgt at vi holdt paa at skramme vettet av gutten.

Han sa litet til os. Kun at han var tjenestegut paa vestre Holt i Aremark. Han og en mand til laa der oppe og lunnet tømmer. Gutten laa alene i hytten da den andre reiste tilgaards med hestene om kvelden.

Vi blev der i hytten nogen timer. Fik os litt mat og fikk tørket vort fottøi, sov etpar timer og saa gikk turen videre. Det blev kun hvile fra kl. 3 til 5 og saa paa'n igjen.

Den 3. patrulje, lensmand Solerøds betjente støtte her til og vi la vore

John Solumsmoen

Oluf Aalde

planer for neste dag. Den ene halvdel av styrken skulde avsøke terrenget videre mot syd og den anden skulde dra til Aremark for at komme i kontakt med de derværende politistyrker.

Kl 6 lørdag morgen var vi fremme paa vestre Holt. Telefonen var i uorden der og vi maatte til Rive gaard for at ringe. Efter en god frokost tok vi saa bygdeveien fat sydover. Fra hovedkvarteret ved gaarden Maarholdt var der sendt en bil opover for at hente os. Vi møtte denne og snart var vi fremme ved Maarholdt.

Dette var selve brændpunktet i den hidsige jakt. 30-40 biler og snesvis av folk var samlet her.

Ved 10-tiden fredag kveld kom opdagelsesbetjenter fra Oslo med sine politihunde. Bl. A. Kolstad med Mira II. Hundene blev sat paa sporet efter Svenson og man holdt paa til kl 2 nat til lørdag; men uten resultat.

Saa ved 8-tiden lørdag morgen fik hundene et nytt spor av morderen ikke langt fra det sted hvor han var set fredag. Snart efter hadde Mira II fuld los paa Svenson. Denne varte i ca 2 timer og gikk fra skogen omkring Skodsborg bro nordover paa Aremarksjøens vestside mot Skolleborg bruk.

Politi, lensmænd og skyttere fulgte i hundens spor efter losen saa godt de kunde, men ingen saa Svenson. Plutselig blir de tapt i en dalsøk nord for Skolleborg.

Paa den tid er det vor patrulje kommer nordenfra støter og til de øvrige. Kolstads Mira II, Windviks Dolly, lensmand Solerøds Recia og lensmand Oustrups Kara, sammen med sine eiere gjennomstreifer nu tærrenget paa kryds tværs men alt forgjæves.

Svenson er borte. Han er som sunket i jorden. Det er politi, militær og civile folk overalt paa veier og i skogtragtene omkring; men den jagede morder er ingen steder at se.

”En klynge staar i bygdeveien litt nord for Skolleborg”, sier sønnen der paa gaarden. ”Nedenfor det skogholtet der, ned mot sjøen, ligger baade saghus og mølle. De husene er ikke undersøkt. Og i dette skogholtet her kan han ogsaa godt være. Vi har gaat igjennem det en tre fire stykker av os, men det er saa tæt at han gjerne kan være der for alt det vi vet”, sier han.

”Ja, dere som staar her tar og undersøker de huse som her er nævnt og skogholtet”, sier lensmand Lie fra Idd.

”Men det er for faa, jeg skal sende flere mand opover”, sier han og drar sydover i sin bil.

Straks efter kommer en del mænd nordover og vi er ca 15 mand som drar ivei ned mot skogholtet paa sydsiden av Skolleborg. Vi gaar ut fra gaarden og sydover. Skogholtet var svært tet. Baade store trær og en hel del tæt kvistgran indiblandt.

Johs. Sandtorp Degernes og nedskiv-eren herav gaar ifølge ind i skogen. Omtrent tvers igjennem skogholtet. Midt inde i holtet svinger Sandtorp, som ikke hadde skytevaaben med, paa vestsiden av et brat fjeld 5-6 meter høit. Nedskriveren herav krabbet op paa fjeldryggen for at kunde se baade nedover hellingen til sjøen og indover sletten. Sandtorp er en 8-10 meter længer ned i lien og litt bakut. Pludselig roper han: ”Her er’n!”

Vi ser nedover og i det samme knalder et revolverskud fra en tæt liten gran like ved foten av fjeldskænten vi staar paa. Hanerne paa det dobbeltløpede gevær vi har under armen spændes øieblikkelig. Idet skuddet gikk ser vi kvistene bøie sig tilside nedenunder granen; men granen er saa tæt til den kant vi staar at manden kan vi ikke se.

Oscar Svenson

Sigurd Madsen

Sandtorp roper paanyt i det samme skuddet gikk:

”Nei nu skjøt han sig.”

”Pas dig Sandtorp”, roper vi igjen, ”saa han ikke skyter dig”.

Sandtorp hadde som foran nævnt ikke skytevaaben med og kunde ikke gaa ind paa morderen. Vi kom i en fart ned av fjeldknatten og med begge haner spændt, sigtende paa bylten indunder granen nærmer vi os det stakkars mennesket som ligger der. Det er ikke frit for at det kribler i hver eneste nerve i hele kroppen og ved den allermindeste bevægelse derindefra gaar det to skud.

Fingrene laa ferdige paa avtrækkerne og den mindste bevægelse fra granen vilde det ingen anden utvei vært end at skyte. Paa denne maate kom vi helt frem til granen og bøide kvistene tilside.

Der laa lensmandsmorderen. Sammenbøiet, med hodet over venstre haandled. Høire haand laa slapt og halvaapnet litt lenger nede. Revolveren var faldt ut av denne hånd. Det piplet blod og hjernemasse ut fra saaret efter kulen midt i panden. Venstre øie var lukket. Det høire stod helt oppe. Han pustet endnu da vi kom bort til ham og hjertet slog. Dog utaandet han straks efterpaa. Kulen var ikke trængt ut igjen.

Paa en stige blev saa Svensons avsjælede legeme baaret frem til Skolleborg. Dr. Dæhli kom straks efter tilstede og likskue blev foretat. Kiste

blev rekvirert fra Fr.hald og liket transportert dit.

Svenson saa fæl ut. Han hadde langt graablondt haar og skjæg. Han hadde sorte tykke benklær, tynde sorte skindsko og sorte strikkede gamasjer, brun vest, graa jakke og mørkegraa vinterfrak samt sixpenslue. Hvit uldsviters inderst paa kroppen. Paa venstre haand hadde han en guldring. Guldkjæde og søluhr (sandsynligvis lennsmand Solumsmoens) i vesten.

En tegnebok med en del amatørфотографier. En portmonæ med en del penge og flere revolverpatroner. Han hadde kun den ene som han skjøt sig selv med, i revolveren. Han saa blek og forfrossen ut men var ikke særlig mager. Hans hænder og ene laar bar merke efter flere haggel fra de avfyrt skud dagen i forveien. Disse skudsaa særlig det ene i laaret hadde selvfølgelig plaget ham forfærdelig og det var nok aarsaken til at han ikke var kommet sig lenger av sted nat til lørdag.

Lensmand Holter fortæller:

Det var fredag morgen ved 6-7-tiden at Kristian Ødegaard paa Løkka i Aremark blev var at det brændte et baal et stykke ind i skogen i nærheten av der han bodde.

Han trodde det kunde være skyttere eller brændevinsbrændere og gikk for at se nærmere efter. Han faar da se at to mand holder paa med at koke kaffe i et spand.

De sitter og læser aviser og han finder det mistænkelig, da de saa ruskete ut. Da de blir der utover dagen varsler han lensmanden og Holter faar da samlet sammen 5 mand, alle med skarpladde geværer og vil se nærmere paa karene. Man har de mistænkt for at være de længe eftersøkte lensmandsmordere.

Sammen med disse 5 mænd gaar saa Holter ind paa dem med hanerne spændt paa sine geværer. Han anmoder de to om at bli med, da politiet vil se nærmere paa dem.

Med en gang de ser sig overrasket reiser de sig fort op. Svenson griper en tollekniv han har staaende i en stubbe og tar kaffespandet og drikker det idet han holder kniven i veiret mot lensmanden og hans folk. Pludselig griper han sin vinterfrak, gjør et veldig sprang over nogen store nedfældte aspetrær og forsvinder i skogen. Lensmanden og en 3-4 av hans mænd fyrer av et skud hver efter ham og det blir blodspor i sneen; men borte blev han.

Madsen overgav sig straks og fik haandjern paa. Nogen maatte saa ta vare paa ham og de andre satte efter Svenson. Jakten pågikk som foran nævnt til langt paa nat. Madsen, som ser ut som rene gutungen, er nu transportert til Fr.hald. Han er fremdeles uvidende om sin kamerats skjæbne. Han nægter for at ha skudt nogen av lensmændene Aalde eller Solumsmoen ved Heen søndag 22. august i aar; men han tilstaar at han var med der.

Ingen hadde noen gang trodd at Ibsens gamle kakkelovn skulle dukke opp igjen. Men det gjorde den. I Kong Rings gate i Hønefoss. Helt tilfeldig.

Ibsens kakkelovn funnet i Hønefoss

Anne Gro Christensen

Museumsbestyrelsen i Ibsens siste bolig i Arbiensgate i Oslo har gjort et møysommelig arbeid med å tilbakeføre Ibsens klenodier til den 300 kvadratmeter store leiligheten før gjenåpningen 23. mai 2006. Møbler er rekvirert tilbake fra Venstøp i Brekkeparken i Skien og mange andre steder. Ibsens badekar ble funnet på Gran. Men den genuine majolika-ovnen fra Ibsens røde salong var ikke å finne. Trodde alle.

Ekspert hjelp

Derfor rekvirerte man kakkelovn-ekspert Harald Sjødalstrand fra Svartskog for å mure opp en kopi etter et gulnet interiørfotografi fra Ibsens siste leveår. Han som er lidenskapelig kakkelovn-kreatør og svært historisk interessert, gikk grundig til verks.

– Det er bare en bitte liten bit av ovnen som synes på fotografiet, sier Sjødalstrand.

– Jeg visste at ovnen jeg skulle ha tak i, måtte ha en over- og underdel som var mørk grønn.

Museet i Arbiens gate avverterte i svenske aviser etter ovnen. Sjødalstrand trålet Sverige, som på Ibsens tid hadde mer enn 207 kakkelovnfabrikker,

og han gikk spesielt nøye gjennom storprodusenten Rørstrands arkiver og konsulterte Margareta Kramer som har skrevet doktoravhandlinger om temaet. Sjødalstrand kom til samme konklusjon som henne. Den spesielle kakkelovnen, som sto i Ibsens leilighet, og som skulle være mørk grønn med brunt islett og ha et bikakemønster, den er ikke produsert i Sverige. For der ble det ikke laget ovner i den fargen. Basta! Til tross for at det ble laget en halv million kakkelovner i Sverige.

Helt tilfeldig

– Jeg murte en kopi i Ibsens røde salong, sier Sjødalstrand.

– En hvit ovn med brunt bikakemønster. Så skjedde det plutselig noe helt merkelig. En dag ringte nemlig Jan Braseth fra Hønefoss til Sjødalstrand. Han hadde kjøpt det gamle huset til Foreningen til Bægnavassdragets Regulering i Kong Rings gate og var i ferd med å pusse opp innvendig til kontorer.

– Den mer enn tre meter store brungrønne kakkelovnen passet ikke inn i planene, sier Braseth.

– Jeg hadde egentlig ikke tenkt å se på den engang, sier Sjødalstrand.

– Jeg regnet med at det var en polsk

ovn, og de blir du ikke kvitt. Dårlig kvalitet. Men så var jeg tilfeldigvis på en av Tandberg-gårdene for å mure en krone på en kakkelovn, og tenkte jeg kunne stikke innom. Så tok jeg ovnen med meg, for den så bra ut. Dessuten var den veldig spesiell.

Sjødalstrand satte i gang prosessen med å rense ovnen.

– Da jeg senket den ned i vann, kom det fram et stempel. Da forsto jeg at dette var noe helt annet enn det jeg hadde trodd. Stempelet viste Rørstrand og tre kroner. Ovnens hadde en underdel og en overdel. Underdelen var laget i 1881. Overdelen ble spesiallaget i 1885. Etter mye leting fant jeg papirene og så at ovnen var laget på bestilling og for et helt spesielt formål og at den etter alt jeg kan bedømme er den eneste i sitt slag i verden. Høyst sannsynlig var det Ibsens ovn. Museumsbestyrelsen beordret kopien revet. Sjødalstrand satte i gang med å mure opp originalen, og fant det siste uomtvistelige beviset.

– Det var rød maling på deler av ovnen. Den samme røde malingen var på Ibsen-leilighetens innervegg. Akkurat der ovnen hadde stått. Laboratorieundersøkelser fastslo sannheten. Ibsens ovn er kommet hjem.

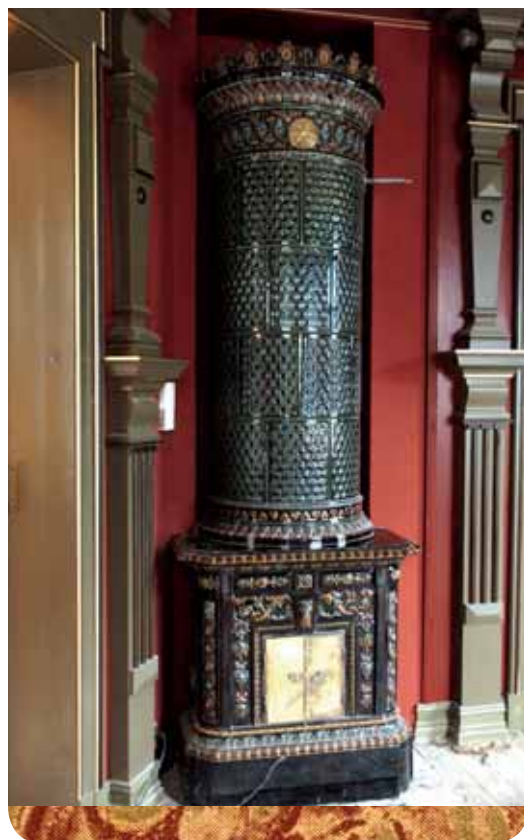

Foto: Frode Johansen

Ibsens kakkelovn ferdig montert i Arbiens gate i Oslo

Fantastisk

Birte Sandvik er prosjektleder for tilbakeføringen av Ibsens leilighet til original stand. Hun er svært godt fornøyd med funnet.

– Dette er bare fantastisk. Nå er ovnen montert i den røde salongen, akkurat der den hører hjemme, og vil, sammen med mange andre klenodier, bli beundret av alle dem vi håper vil besøke Ibsen-museet. Sandvik og hennes medplanleggere har hatt en stri tårn. Ibsens store leilighet ble fullstendig omgjort etter kona Susannas død i 1916. Gulv ble hevet, tak ble senket, vegger revet og inventar fjernet. Håndverkere pusset opp små leiligheter til utleie, blant annet til Norges geografiske oppmåling. Sandvik tror en av håndverkerne kan ha tatt med seg Ibsens ovn og montert den et annet sted. Kanskje i Hønefoss. Sjødalstrand har funnet spor etter en murermeister Ask som kanskje kan ha hatt en finger med i spillet. Trolig på oppdrag fra Follum fabrikker.

Verdt en formue

– Denne ovnen er verdt en formue, sier Sjødalstrand.

– Den kunne like gjerne havnet hos en riking i Holmenkollåsen eller hos en Ibsen-beundrer i USA som på sin rette plass i Arbiens gate. Det ville vært fryktelig synd om den ikke hadde kommet hjem igjen.

Det bifalles av Jan Braseth.

– Det er veldig morsomt at ovnen kommer hjem til Ibsen-leiligheten og museet, slik at mange kan få se den, sier han.

– Jeg skulle selge ovnen uansett. Den passer ikke inn i lokalene her i dag. Men jeg ante ikke at jeg hadde et slikt klenodium i besittelse. Uansett synes jeg slike gjenstander skal komme tilbake dit de hører hjemme og at det er fint at ingen skal tjene mange penger på slikt, sier Braseth.

Ibsens leilighet

Nå er Ibsens leilighet i Arbiens gate for lengst restaurert og tilbakeført til nesten helt identisk stand, og i

leilighetens røde salong, står det en kakkelovn. Den røde salongen var med sine tre store vinduer leilighetens lyseste og hyggeligste rom. Dette var antakelig familiens dagligstue, skriver museumsnett.

De fleste som har fortalt om Henrik Ibsens store løvemanke, har de siste årene sett ham sitte ved hjørnevinduet i denne stuen. Salongen var blant annet møbler med bekvemme lenestoler, sofa, sjeselong, bord, sekretær, pdestaller med kandelabrer, og i hjørnet en vakker majolika-ovn (funnet igjen i Hønefoss) med glasserte fliser dekorert i flere farger.

Spennende

For den som besøker Ibsens leilighet, er det mye mer å se. Leiligheten var svært stor. Når folk kom på besøk, ble de vist rett inn i arbeidsværelset. Der skrev Henrik Ibsen også sine to siste dramaer, *John Gabriel Borkman* i 1896, og *Når vi døde våkner* i 1899. I skrivebordsskuffen oppbevarte Ibsen sine små hemmeligheter, det såkalte "Djævelorkester" med arbeidende smådjevler og spillende katter. Figurene tok han fram når han sto fast i diktningen, fordi det skulle være troll i det han skrev.

Videre besto leiligheten av den omtalte røde salong, en blå salong, der Suzannah stelte i stand til jul, en spisestue, et bibliotek og leseverelse, Suzannahs soveverelse og Henriks soveverelse, korridor, pikeverelse, badeverelse, kjøkken, anretning og klosett.

Mørkt og mett

Ifølge branntaksten var alle værelser "betrukne og maled" i ulike mørke, mettede farger etter tidens smak. Gulvene hadde linoleum, som var høyeste mote, bortsett fra i den røde salong, hvor det lå et stort, mønstret teppe på gulvet. Takene var smykket med rosetter, malte dekorasjoner og forgyllinger. I arbeidsværelset og alle stuenes var veggene tett behengt med malerier.

Restaureringen, med kakkelovn-ekspert Harald Sjødalstrand på stillaset, nærmer seg slutten.

Kakkelovnen monteres

Bok og film

Norsk folkemuseum står bak både bok og film om Ibsens eiendeler som ble lansert 16. august 2006. "Ting om Ibsen" er utgitt på Andrimne forlag og inneholder mer enn 30 artikler forfattet av kjente, norske kulturskribenter. Filmen er produsert av Erling Borgen og viser hvilket detektivarbeid som ligger bak oppsporingen av Ibsens mange eiendeler, bl.a. den store, flotte majolika-ovnen som ble funnet i Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Anne Gro Christensen (1952) vokste opp på Blybergshaugen i Hønefoss. Hun har vært journalist i Ringerikes Blad i en årrekke. Hun er forfatter av bymusikal til Hønefoss byjubileum i 2002, bidragsyter til historiske bøker om Hønefossbedrifter og artikkelforfatter til "historieboka.no" i regi av Buskerud fylke.

Somrene og vintrene på Ask var som en drøm for Ingeborg Motzfeldt Løchen. En til og fra tilværelse med mormor, dufter, smale bygdeveier – og Fridtjof Nansen til hest i Tyrifjorden.

Nansen

på Ringerike

Henning Log

Foto: fra L. M. Løchens bøker

Ingeborg Motzfeldt Løchen

Når en kommer kjørende storveien fra Sundvollen om sommeren, den lange rette Steinsgata bortover, slår det en duft mot en fra de lyse engene og de vide åpne slettene. Sånn kjennes det bare på Ringerike!”, skriver Ingeborg Motzfeldt Løchen (1865-1946) i sin erindringsbok ”Somre og vintre på Ask. Optegnelser fra en Ringeriksgård”, utgitt på Aschehoug forlag i 1940. Så lenge siden er det, at boken vil være ukjent for mange, men for den interesserte fortsatt lett å få tak i hos landets antikvariater. I sin tid må denne boken dessuten ha vært en populær bok. Den kom i minst to opplag, og kan ha blitt solgt i flere tusen eksemplarer.

I løpet av sin forfatterkarriere utga Motzfeldt Løchen ytterligere to bøker: ”Minner fra et vennskap. Eva og Fridtjof Nansen”, og ”To unge i en svunnen tid. Brevveksling mellom Else Gram og Ernst Motzfeldt.” Manuskriptet til førstnevnte bok skrev hun på begynnelsen av 1940-tallet, men boken ble først utgitt i 1962, 16 år etter hennes død. Hva er så fellesnevneren for disse bøkene? For den lokalinteresserte ringeriking er det selvsagt den plassen og de historiene som er viet distriktet. ”Somre og vintre på Ask” er som tittelen forteller en bok spekket med opplysninger og anekdoter fra Ringerike. I tillegg er den også en slektskrønike.

Ingeborg Motzfeldt Løchen ble født på Ask og døpt i Norderhov kirke, men hun bodde aldri på Ringerike. Allikevel gikk hun gjennom hele livet under tilnavnet ”Askungen”. Hvordan kunne det da ha seg at hun hadde en slik sterk tilknytning til nettopp Ask og Ringerike? Hennes foreldre var Ernst

Motzfeldt og Else Gram, datter av general Johan Georg Boll Gram på Ask. Generalens far, sorenskriver Jens Gram (1780-1824) kjøpte Ask gård i 1816, og det var på grunn av denne handelen at Ingeborg skulle få så sterke barndomsminner om lag femti år senere.

Da Jens Gram kjøpte Ask gård lå husene slik til at sorenskriveren mente det ville bli vanskelig for folk å besøke sorenskriverkontoret. Plassert i en skråning fremsto husene som så lite tilgjengelige at Gram til slutt bestemte seg for å flytte bebyggelsen til sletten som lå like nedenfor. Her ble det så oppført en ny og staselig hovedbygning med et barokkinspirert mansardtak. Først i 1873 ble den ruvende murbygningen oppført, som i dag har gjort Ask gods til et av de mest kjente landmerkene på Ringerike. Bygget i Oscarshall-stil med tre etasjer og tårn, mange stuer, store soverom, og med lange og brede ganger. Iskaldt var det om vinteren, bortsett fra når bjørkeveden sprakte i de mange etasjeovnene spredt over hele huset. I julehelgen, når femten rom var i bruk, kunne det gå med en hel favn om dagen.

Ask gård var i sin tid en av Norderhavs tre høvdingseter som besto av Ask, Veien og Tandberg. I Sigurd Jorsalfarers tid bodde lendmannen Ingemar av Ask på gården. Lendmannen var på den tiden en betrodd person som hentet inntekten sin fra et bestemt geografisk område, mot at han utførte oppgaver for kongen. Ingemar av Ask ble senere en av iren Harald Gilles høvding, og i 1134 fulgte han Gille i slaget ved Fyrleiv i Bohuslän. Her fikk han sitt banesår av en pil, og da han skjønte at døden var nær skal lengselen til Ringerike og Ask ha blitt så stor at han kvad følgende ord:

*Trollpakk meg førte til Fyrileiv,
aldri jeg villig
var til striden.
Meg pilene bet
fra buen den seige.
Aldri jeg monne
til Ask mer komme.*

Men om Ingemar av Ask aldri mer kom tilbake, har desto flere andre kjente personer og deres navn blitt en del av Ask gods sin historie. Utover 1800-tallet holdt et hus av en slik størrelse mange store selskaper med kjente navn på gjestelisten. Hans Gude (1825-1903), Camilla Collet (1813-1895), Harriet Backer (1845-1932), Christian Skredsvig (1854-1924) og Eilif Petersen (1852-1928) var noen av datidens profilerte personligheter, foruten mer opplagte gjester som Peter Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe. Blant disse skulle sistnevnte utvikle et nært vennskap til Johan Gram, Ingeborg Motzfeldt Løchens bestefar.

Johan Gram hadde en særdeles stor trang til jakt, og det gikk mange historier om hans iver etter å felle vilt som hare, rev, gaupe – og ulv. I 1840-årene skal det ha vært så stor innvandring av ulv til Ringerike at det for mange fastboende ble sett på som utrygt å ferdes på veiene. Selv når jaktlagene var ute i skogen, skal ulven ha vært svært nærgående. Ikke minst var man redde for jakthundene, noe Johan Gram selv fikk erfare da han mistet de to harehundene sine – ”Jæger” og ”Alarm” like bak uthusene på Ask. I Jørgen Moes klassiske barnebok ”I Brønden og i Kjærnet” finner vi også en hund ved navn ”Alarm”. Som guttunge fikk Moe denne hunden i gave av familien på Ask. Jørgen Moe var ikke alene om å bli inspirert av folkene på Ask gods. Også

Foto: fra I. M. Løchens bøker

Fridtjof Nansen til hest

Foto: fra I. M. Løchens bøker

Ask Gods, ferdig ca. 1873

andre forfattere hentet inspirasjon her, og da spesielt gjennom Johan Gram. Det sies at Peter Asbjørnsens fortelling "En tiurleik i Holleia" fra 1847 ble til etter en av de mange turene Asbjørnsen og Gram hadde felles. I denne konkrete fortellingen blir Gram gjort til kjenne gjennom uttrykket "Min venn kapteinen".

Dikteren Johan Sebastian Welhaven (1807-1873) var også en som fulgte Johan Gram i skogen. For Welhavens del kom en av disse turene til uttrykk gjennom fortellingen "Fra Vasdrag og Skovmarker" fra 1851. Turen gikk fra Ask til Sperillen og Skjellbreia og over til Randsfjorden. Foruten skildringer av Hønefossen, forteller Welhaven om den praktfulle Hofsossen med dens to fall. Etter å ha passert Hensfossen går så ferden videre med båt. "Baadene i disse Egne have en eiendommelig smuk Bygning. (...) De ere fladbundede, smale og skarpstevnede, og vise i Hovedlinjene nogen Lighed med den grønlandske Kajak, Stavtræerne ere brede, og have til Hold for Fanglinen et hult snit udad, der giver dem en usædvanlig Form", skriver Welhaven.

Men hvor er det så at polfareren og eventyreren Fridtjof Nansen passer inn i bildet med alle disse "kjendiser"? Det skulle ha seg slik at Ingeborg Motzfeldt Løchen, nesten ved en tilfeldighet, skulle få et nært forhold til Nansen og hans kone, sangerinnen Eva Sars. De møttes gjennom musikken ved at Nansens kom

på besøk på Lysaker hos Ingeborgs onkel, Eilif Peterssen. Ved det første møtet oppsto det en kontakt som skulle utvikle seg til et livslangt vennskap som Motzfeldt Løchen har beskrevet i boken "Minner fra et vennskap".

Det er her vi finner den fascinerende fortellingen om Nansens ridetur til Ringerike. "Virkelig strålende var en tur til Ringerike som varte i flere dager. Da drog vi av sted en deilig sommerdag mens nyperosene blomstret langs alle veier – et helt følge av ridende og kjørende." Det blir ikke sagt noe om når denne turen fant sted, annet enn den må ha blitt foretatt før 1903. Trolig skjedde rideturen på Ringerike like rundt århundreskiftet. Nansen hadde da sitt hjem på Lysaker, og det var herfra turen startet. Første stopp for overnatting var den gamle skysstasjonen Homledal. Her spiste de lutefisk om kvelden, før de neste dag dro videre til Sundvollen. "Der var også alt gammeldags og hyggelig dengangen, ingen nye hus og ingen trafikk av støyende turister", skriver Motzfeldt Løchen.

Med Sundvollen som utgangspunkt gikk følget flere småturer i området. Blant annet tok de turen opp Krokkeleiva for å nyte utsikten fra "Kongens utsikt". Så fant Nansen ut at hestene skulle ha seg et bad etter å ha gått på støvete landeveier. "Vi fulgte da alle sammen i stort opptog etter hesteflokken ned mot fjorden, og tok av til høyre fra veien ned på en lav

gresslette mot vannet, – i nærheten av den nåværende Sundøya restaurant, – hvor det var brådypt like utenfor. Nansen kastet jakken, og hadde da ikke annet på seg enn sine pene, lange grå sommerbenklær og brune sko, men begge deler spanderte han på moroen." Og moro var det nok helt til Nansen fikk for seg at han skulle ri i vannet. Han svingte seg opp på en av hestene, men plutselig forsvant både hest og rytter under vannet. Borte ble de, og Eva Sars ble stående kritthvit i ansiktet fordi hun straks trodde at hesten hadde sparket Nansen i hodet mens de var under vannet. Men Nansen kom seg velberget fra det ville rittet.

Dagen etter dro de fleste i følget hjem igjen fra Sundvollen, mens ekteparet Nansen, Motzfeldt Løchen og Moltke Moe red oppover til Stubdal i Åsa. "Den lille grå gården hvor vi skulle overnatte, lå der så vakkert og fredelig i det siste lysende skjæret fra aftenhimmelen som rødmet i vest, – det glimt i alle de smårutede vinduene, og husbondsfolket selv ønsket oss så trohjertig velkommen. (...) Hele Ringerike lå foran oss, eventyrlig vakkert i det skiftende spill av farver, som fra det rike dyptklingende blå svant i dempede, svakere toner og smeltet inn i sommernattens bløte skumring." Stort vakrere er det vel ikke mulig å beskrive hva Nansen fikk se da han gjestet Ringerike.

KILDER/LITTERATURHENVISNING

- Løchen, Ingeborg Motzfeldt 1940: Somre og vintre på Ask. Optegnelser fra en Ringeriksgård, Aschehoug. Oslo.
- Løchen, Ingeborg Motzfeldt 1945: Minner fra et vennskap. Eva og Fridtjof Nansen. Oslo.
- Løchen, Ingeborg Motzfeldt 1962: "To unge i en svunnen tid. Brevveksling mellom Else Gram og Ernst Motzfeldt." Oslo. 219 p.

FORFATTEROMTALE

Henning Log er født i Flekkefjord (1964) og bor nå på Lillehammer, Han har historie og samfunnspolitikk som fag fra høyskolen på Lillehammer og Norsk Journalisthøgskole. Han har arbeidet i Hamar Arbeiderblad og Ringerikes Blad, og er nå engasjert i den nye ukeavisen Ringerike Budstikke.

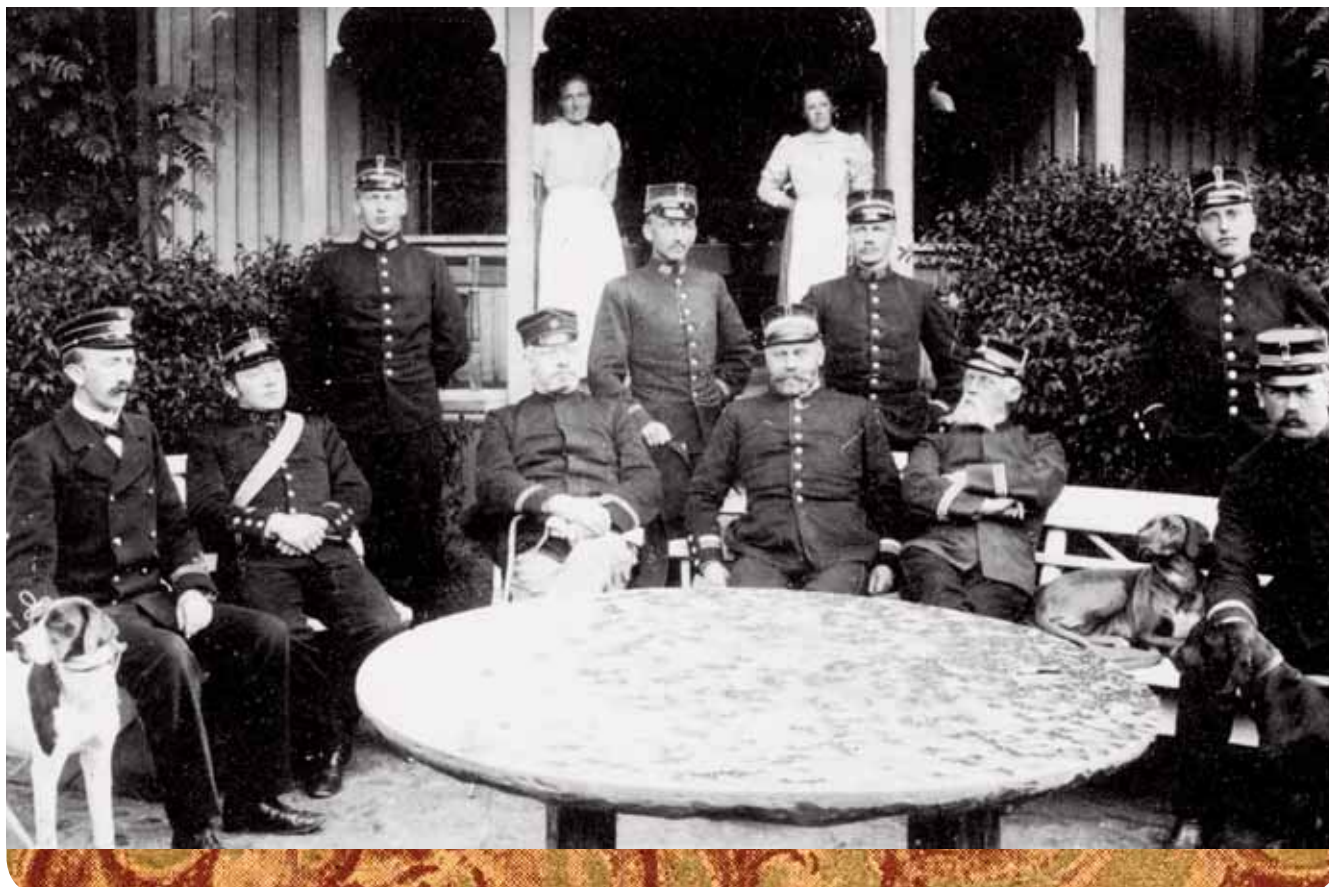

Foto: Forsvarets arkiv

Befal og messebetjening utenfor Hallingmessa 1898

Helgelandsmoen

– ET TILBAKEBLIKK

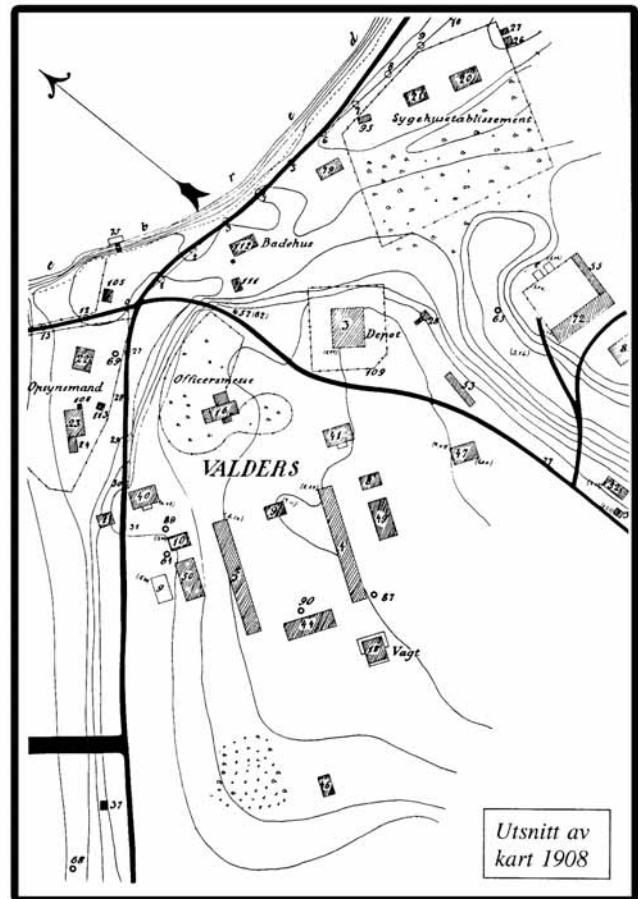
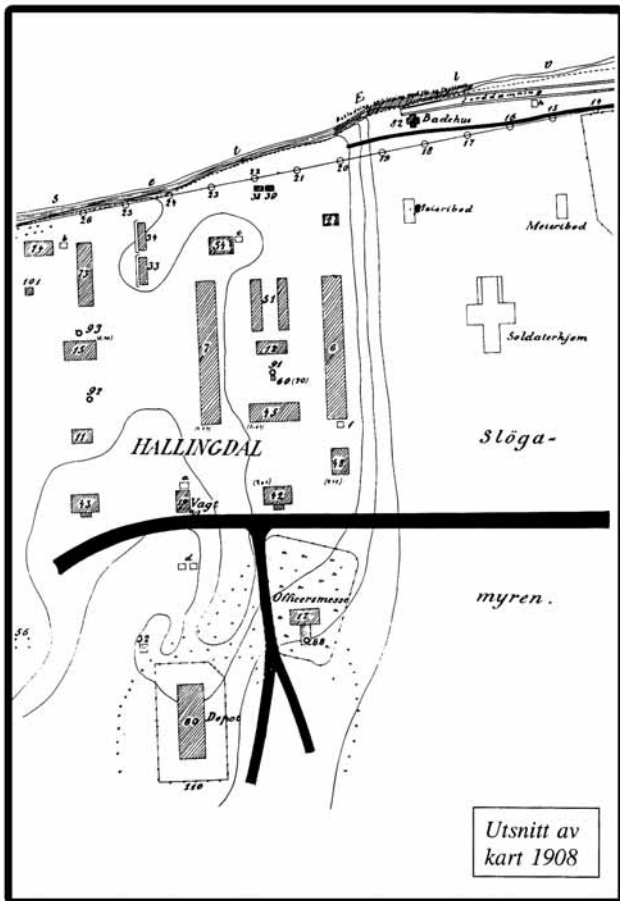
Sommeren 1868 rykket de første rekrutter inn på Helgelandsmoen! I nærmere 50 år hadde 2. Akershuske Infanteribrigade slitt med den alt for trange ekserserplassen på Jensebråten, eller Tandbergmoen som den senere skulle hete. Infanteribrigaden hadde to Musceter-chorps, det Hallingdalske og det Valdreske, og da ny ekserserplass skulle finnes, var det viktig å lande på en "nøytral" plass, hvor også avstanden til Brigadens hovedkvarter i Kristiania var akseptabel.

Reidar Aslaksrud

Valget falt på en tørr, fin furumo ved bredden av Storelva, og dermed også med stabil tilgang på vann, og i desember 1867 var leiekontrakten mellom det Kongelige Arme departement og daværende eier av Helgeland, Candidat Dietrichson undertegnet. Kontrakten omfattet ca

400 mål av den såkalte Stormoen, inkludert husmannsplassen Østre Sløga. Leie ble fastsatt til 300 spd de to første år, og deretter 75 spd årlig, – og kontrakten var uoppsigelig for eier (og framtidige eiere), mens den for leietager av oppsigelig med 6 måneders varsel!

I bygda ble nok etableringen møtt med en viss skepsis, de dro så mye uvesen med seg disse militære! Karene i bygda kunne heller ikke lukke øynene for den risiko flere hundre spreke mannfolk representerte, mens den yngre kvinnelige del av befolkningen nok var av en annen oppfatning! Men samtidig viste

Utsnitt av kart fra 1908 over Helgelandsmoen, Forsvarets arkiv

det seg jo etter hvert at utsiktene til å tjene seg ekstraskilling var åpenbar. Gårdenes produkter var snart et etterspurt supplement til soldatkosten, og etter hvert ble det jo arbeidsplasser å få også!

Relativt snart ble det bygget et tun bestående av to forlegningsbrakker, en til hallinger, og en til valdriser, og noe senere også en egen befalsbrakke. Etter at plassen ble utvidet ble valdrisene enerherskende på dette tunet, som den dag i dag består som "Valdrestunet". Omtrent samtidig ble ytterligere to bygninger reist, en sykestue og et depot. Sistnevnte var et "kornmagasin" som Norderhov Sogneselskap hadde reist opp ved Norderhov kirke i 1820-årene. Bygningen ble kjøpt av Forsvaret på auksjon for 1200 spesidaler, og satt opp på Stormoen, hvor det står den dag i dag, – en stor, ruvende bygning på seks etasjer.

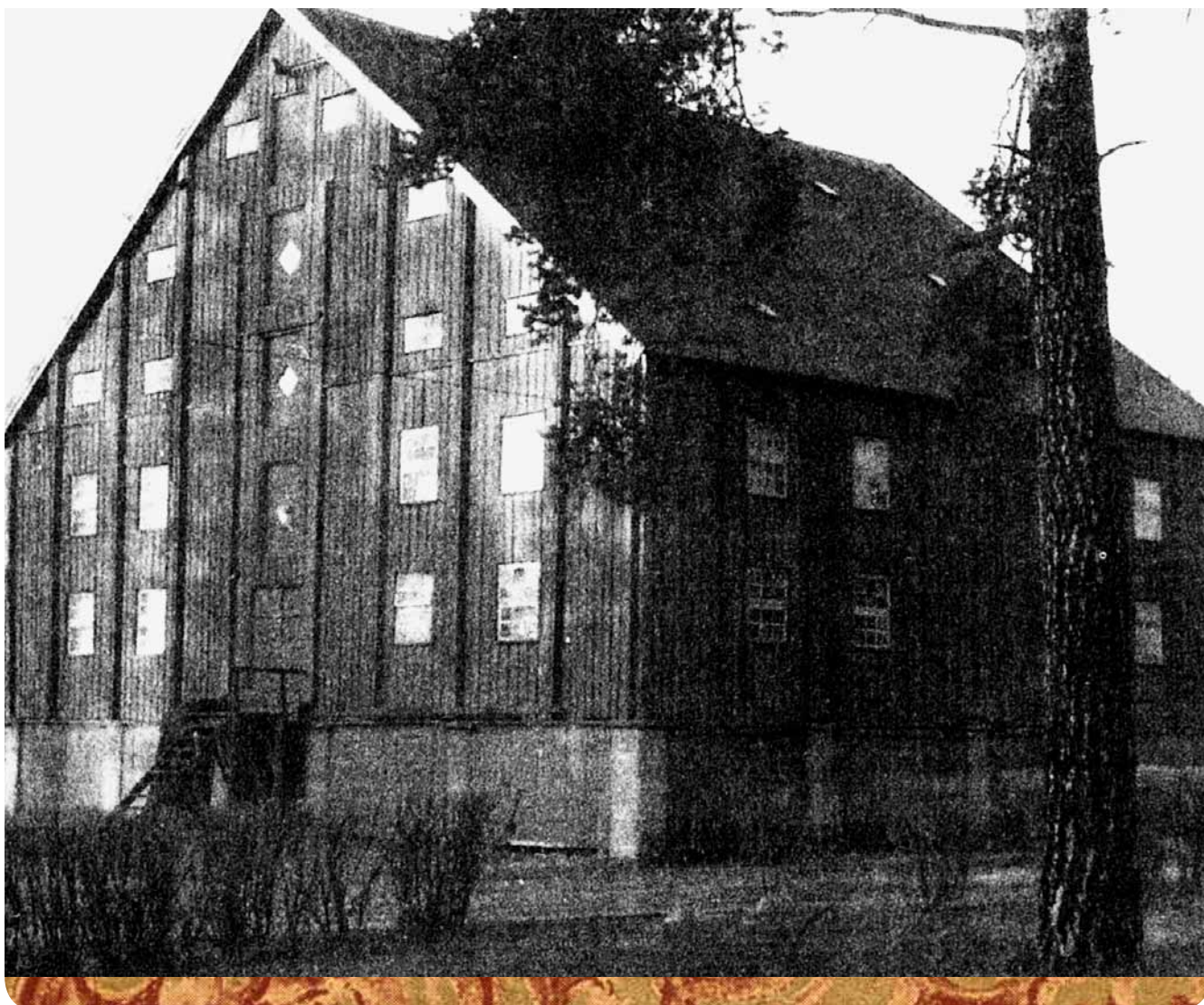
Husmennene på vestsiden av Sløgamyra hadde lenge vært engstelig for at Stormoen skulle vise seg å bli for liten, og de fikk rett! I august 1876 lå en ny kontrakt på bordet på sjefsgården Sørsum. Den omfattet hele Lillemoen,

med plassene Sløgabråten og Trillerud, dessuten plassene Pettersplass og Pedersplass på østsiden. Plassene Midtimellom, Netop, Midtre- og Søndre Kjernet mistet en del av jordvegen. Det leide arealet utgjorde etter dette ca 1600 mål.

Etter hvert ble den nye del av leiren, Lillemoen, tatt i bruk av hallingene, som i perioden 1888-90 fikk sitt "Hallingtun" tilsvarende det valdrisene hadde på Stormoen. Den første bygning på Lillemoen var imidlertid et messelokale for underoffiserer, etter sigende bygget av den nystiftede "Helgelandsmoen Underoffiserforening". Bygningen ble innviet med stor festivitas St. Hansaften 1881, – omhyggelig omtalt i Ringerikes Blad, – hvor en bl. a. kan lese: "Gennem en smuk indhegning kom man ind i en park som med sine ganges slyngninger og de herlig plaserede lysthuse, gjorde et smukt inntrykk. Man maa tilstå at her er ikke gjort lite til stedets forskjønnelse, thi furumoen var omdannet til en park med store løvtrær innplantede". Hallingmessa har vært på saneringslisten mange ganger opp gjennom

årene, men har hver gang blitt reddet av velvillige plasskommandanter og andre bidragsytere, og er den dag i dag et yndet samlingssted ikke minst for den stedlige pensjonistforening. Med utvidelsen ble det også en vesentlig økning av salgsbodene, og regulering måtte til. I Ringerikes Blad kunne det i den sammenheng leses at "der på Helgelandsmoen framtidig kun skal være 5 boder hvorfra kan selges spise- og drikkevarer. Tillatelse hertil er givet Hønefos Bryggeri, Hønefos Brug, Bagermester Blyberg, Gaardbruks Fjeld og Handelsmann Bråstad".

Året etter var det på ny klart for en utvidelse av arealet. Først ble ennå et stykke på ca 300 mål leiet av Helgeland, omfattende bl. a. Søndre- og Midtre Kjernet. Og ikke nok med det, omtrent samtidig kjøpte Armeedepartementet 300 mål av Moe gård mot øst. Den disponible grunn for eksererplassen var nå på drøye 2000 mål! I 1887 var det det dessuten bestemt at det også skulle utdannes ingeniørsoldater på Helgelandsmoen, og året etter var de første rekruttene på plass

Kornmagasinet er en vakker og ruvende bygning

i den nord-vestre del av Lillemoen. Her gjør Storelva en sving, og tangen kalles den dag i dag for "Sappørtangen" etter ingeniørsoldatenes aktiviteter. Fra starten var nok bekvemmelighetene svært begrenset for ingeniørene, men det gikk ikke lang tid før kjøkkenskur, latriner og forlegningstelt var på plass på den store sletta. Snart kom også et nyttig samarbeid i stand med infanteristene. Ingeniørene bygget i opplæringsøyemed både bomberom, skyttergraver og kanonstillinger, og her kunne infanteribataljonene få førsteklasses forhold for sine stridsøvelser. Oversettingsøvelser på elva ble også et verdifullt samarbeidsprosjekt.

I ingeniørenes periode på Helgelandsmoen så et helt spesielt byggeprosjekt dagens lys. En av offiserene, lt. Hald, hadde merket seg en forsenkning i terrenget på Stormoen, trolig en "dødis-grop". Han foreslo å grave den

ut, og i årene som fulgte ledet han selv det store arbeidet, som da det var ferdig ca 1893, fikk navnet "Furuhald". Det sies at dette skal være vigslet grunn, men dette er ikke bekreftet fra kirkelig hold. Ikke desto mindre er "Furuhald" gjennom årene flittig benyttet som friluftskirke, og Ringerikes Blad beretter i en kronikk om Helgelandsmoen i 1909, at "inntil 4000 mand har bivaanet Gudstjenesten i Furuhald, og alle har fundet sitteplads paa de anlagte naturbenke". Kirken er i senere år opprustet med både alter og klokketårn, og er utvilsomt et spesielt og særpreget minne vel verd å ta vare på! Det samme gjelder forøvrig et prosjekt fra 1883. Et gammelt stabbur, opprinnelig reist på Tandbergmoen ble tatt ned, og gjenoppsto som vigslet kapell på Stormoen. Også et annet av ingeniørenes gravearbeider har satt spor etter seg, et funn av håndledds-

ringer og sølvmynter, av Universitetets oldtidssamling tidfestet til ca 1060, – et sikkert tegn på tidlig interesse for dette området.

Ingeniørene ble på Helgelandsmoen til 1894, da de henla sin virksomhet til Hvalsmoen, hvor det var enda bedre forhold for bro- og oversettingsøvelser.

Etter hvert som tiden gikk, og våpenutviklingen med den, ble det problemer med skytebanetjenesten. Skytingen ble etter hvert oppfattet som en trussel i bygda, prosjektiler ble rapportert pipende mellom husene, og historien forteller at en hest en dag ble truffet mens den gikk foran plogen. Det samme gjaldt, i følge leserinnlegg i avisen, en hest som gikk på beite på Sørumsøya! Sørenskriveren nedla skyteforbud, og nå var gode råd dyre, – uten skytemuligheter måtte plassen avvikes! Etter noen tid ble det gitt grønt lys for å snu

skyteretningen 180 grader, det vil si utover mot utløpet av Storelven. Men man hadde glemt tømmertrafikken på Tyrifjorden! Stadige opphold i skytingen ble nødvendig, og situasjonen tilspisset seg kraftig. Flere forslag til flytting av ekserseplassen ble vurdert, men saken fant endelig sin løsning da generalmajor Holtermann i 1906 kunne avslutte forhandlinger med grunneiere i Åsa, og Fleskerud skytebane var et faktum!

I begynnelsen av 1900-tallet var det tidvis svært stor aktivitet på moen, i perioder over 2000 mann fra de to bataljonene. Den 22. mai 1903 ble en stor dag. Midt ute på den tidvis oversvømmede myra mellom Stor- og Lillemoen ble det innviet et soldathjem. Hjemmet hadde to innganger, en fra vest og en fra øst, og historien vet å fortelle at dette ikke bare var av praktiske hensyn, men snarere fordi hallinger og valdriser vanskelig kunne forenes om samme dør!

I 1911 ble 2. Akerhusske Infanteribrigade overflyttet til Gardermoen, og Vestre Akershus Regiment nr 2, med rekrutter fra Kristiania, Drammen og Vestfold ble brukere av moen fram til 1930, da hallinger og valdriser, nå tilhørende Vestoppland Infanteriregiment, etter mye om og men vendte tilbake. Rekruttskolen det året ble avsluttet med en øvelse på Waagaardsmoen, og tilbakemarsjen gjennom Hønefoss er beskrevet som en "triumfferd uten like", – distriktets regiment var på plass igjen! Taktfast og spenstig gikk soldatene gjennom gatene, og da Regimentsmusikken dro til med "Bjørneborgernes Marsj" på torget, ville jubelen blant de mange tilskuere ingen ende ta!

I 1940 var Helgelandsmoen mobiliseringssted for de fleste av Regimentets oppsetninger, men av hensyn til trussel om luftangrep mot lett synlig mål på plassen, ble det meste av materiellet evakuert til Brandbu, hvor mobiliseringen ble fullført. Plassen ble da også som antatt snart utsatt for rekognosering, og senere angrep av tyske fly. Skadene var relativt begrenset, verst gikk det ut over Hallingmessa og en latrinebygning på Lillemoen.

Etter avsluttede krigshandlinger i området ble plassen liggende ubenyttet, og fylkesmann og landbruksmyndigheter bestemte at den skulle brukes til landbruksformål, da en antok at det var mye godt jordsmonn etter de mange husmannsplassene. Slik skulle det imidlertid ikke gå, tyskerne fattet interesse for området, og i løpet av forholdsvis kort tid ble det oppført ca 40 større og mindre bygninger, og Helgelandsmoen ble til "Lager Hønefoss Süd".

Etter krigen ble øvingsordningen i stor grad lagt om. IR 6 rykket på ny inn, men regimentets rekruttopplæring ble lagt til andre steder, og hallinger og valdriser skulle ikke lenger sette sitt preg på moen og distriktet. Infanteriregimentets engasjement på moen ble mest av forvaltningsmessig karakter. I steden ble det Hærens Forsynings-tropper som rykket inn, og etter hvert i stigende grad overtok, og mens infanteristene hadde nyttet plassen sommerstid, ble det nå virksomhet på moen hele året. Verkstedsgruppens øvingsavdeling rykket inn med rekrutter, Hærens Bilskole kom på plass, og etter hvert også Hærens Yrkesskole for våpenteknisk befall, som fra første stund ble en suksess både for Hæren, og ikke minst for distriktets tilgang på

velkvalifisert arbeidskraft og ledere. Senere kom også befalsskole og våpenskole, og yrkesskolen ble oppgradert til Teknisk fagskole.

Parallelt med forsyningsstroppenes vekst (senere Våpentekniske korps) ble moen beriket med flere tidsmessige bygninger, både forlegninger, og ikke minst verksteder. Med innvielsen av den siste store verkstedbygning først i 90-årene, framsto Helgelandsmoen som et meget velutrustet kompetansesenter for opplæring i våpentekniske disipliner i Hæren.

I 1985 ble virksomheten utvidet med ansvar også for oppsetting av mobiliseringsavdelinger i Østlandsområdet, og avdelingen fikk status som Våpenteknisk Regiment.

Ikke mange år senere ble det klart, at det som følge av rasjonaliseringsbehov, brant i blått lys for fortsatt drift på Helgelandsmoen, og en sommerdag i 1992 var det slutt for det ærerike Vestoppland Infanteriregiment. Ikke lenge etter var også de våpentekniske avdelinger på flyttefot. 1. juli 2002 ble splittflagget firt på Helgelandsmoen, – pussig og karakteristisk nok (om helt tilfeldig) mens klokken ringte fra den nærliggende Hole kirke.

Og i skrivende stund er Stormoen for lengst solgt, og en lokal kjøpergruppe er godt i gang med spennende prosjekter for etterbruk, – og snart følger Lillemoen etter. Og her slutter historien om Helgelandsmoen ekserseplass. Men "Regimentseika", og ikke minst minnesteinen "Bjørnebinna" vil forhåpentlig bli holdt i hevd, og for all framtid fortelle kommende generasjoner om Helgelandsmoens stolte historie.

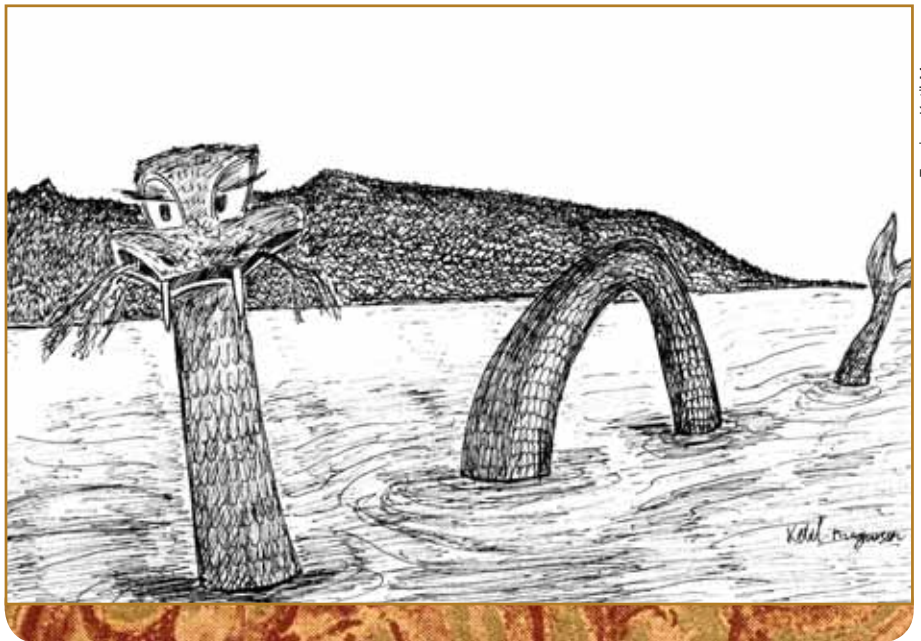
KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, R. og Løken, E. 1993. Helgelandsmoen 125 år – 1868-1993. 183 s.

FORFATTEROMTALE

Reidar Aslaksrud er født i Norderhov i 1931. Til Helgelandsmoen kom han første gang i 1952 som sersjant. Han tok krigsskolen i 1954 – 1956. Etter tjenestgjøring i Oslo og Trondheim, fikk han en ny periode på Helgelandsmoen, blant annet som sjef for øvingsavdelingen før kursen ble satt mot Bardufoss i Troms. Etter noen år i Hærstaben, overtok han i 1975 som våpenskolesjef. I 1978 ble han sjef for Hærens våpentekniske korps' skole- og øvingsavdeling og senere Det våpentekniske regiment. Han avsluttet sin tjeneste som treningsinspektør fra 1987 inntil avskjed for aldersgrensen i 1991.

Avisoppslag om sjøorm i Loch Ness og Seljordvannet er velkjente. At slike uhyrer skal ha vist seg i Tyrifjorden er nesten ukjent. Blant mange beboere langs Hols- og Tyrifjorden verserte tidlig på 1800-tallet fortellinger om en stor sjøorm.

Tegning: Ketil Magnussen

Sjøorm i Tyrifjorden

Raymond Sørstrøm

En vakker sommerdag i 1852 skal flere på gården Bønsnæs og Frognøya ha sett et uhyre som svømte i vestlig retning for Svartøyene mot søndre ende av Frognøya. På Svartøyene var det tilfeldigvis samme dag to menn fra Svarstad som kunne betrakte uhyret på forholdsvis kort avstand. Deres forklaring stemte godt overens med beretningen fra to menn på Storøya som 14 dager tidligere hadde sett et dyr svømme ut fra land i stor fart. De anslo lengden av dyret til å være minst 30 alen, så tykk som den største tømmerstokk og med et hode stort som på en hest.

Mange år tidligere, like før jul i 1822, ble det iaktatt et besynderlig fenomen på et sted omtrent 200 – 300 alen (en alen er 62,75 cm) utenfor munningen

av Skjærdalselven. Fjorden var frosset til og isen var flere tommer tykk. En natt hørtes et bulder så sterkt at beboerne på plassene under gården i en avstand på et par tusen skritt, forferdet våknet og sprang ut. De trodde et jordskjelv var på gang. Om morgenen fant de en stor råk i isen. Videre hadde en del tømmerstokker og hon som hadde ligget i vannet under isen blitt kastet opp på isen, så det hadde vært store krefter i sving.

På samme sted så en ofte om sommeren at vannet plutselig, og med et kraftig brak, løftet seg loddrett opp i en høy søyle for så å falle ned igjen som et springvann og spre seg til alle kanter. De som hadde observert dette, hadde også sett at vannet boblet og kokte en tid etterpå selv om fjorden

ellers var helt stille. Mange mente at dette kunne være en sjøorm som hadde løftet hodet fra dypet.

Årsaken til fenomenet er senere funnet, i hvert fall når det gjelder fenomenet ved Skjærdalen. Ettersom det hadde vært sagbruk her i mange år, hadde mye av sagflisen og planterester blitt med vannet ut i fjorden. Dette har ligget og råtnet i vannet og det har derfor blitt dannet metangass, eller sumpgass som det også kalles. Når gassen samler seg opp over en tid inne i bunnavsetningene, vil den etter hvert bryte ut og nå overflaten med stor kraft. Johan Melbye husket godt at de som barn var ute på isen om vinteren og så etter gassbobler under isen. De hugget da hull på isen og tente på gassen, som brant lystig.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Elgmork, Kåre 1943: "Et besynderligt Phænomen iagttaget i Tyrifjorden på Ringeriget." Ringerikes Blad 21/9-1943.
- Melbye, Johan – muntlig overlevering.
- Ringerikes Blad 1853: "Et besynderligt Phænomen iagttaget i Tyrifjorden på Ringeriget." Ringerikes Blad 1/9-1853.

FORFATTEROMTALE

Raymond Sørstrøm (1945), er født i Kristiansund, men bodde i Hønefoss fra 1972 og har bodd på Tyristrand fra 1983. Han er reparatør på A/S Skjærdalen Brug og sekretær i fagforeningen og har skrevet bok om bedriften. Foruten administrativ innsats innen korpsbevegelsen, er han aktiv leder i Nakkerud og Tyristrand historielag. Han har redigert 3 lokalhistoriske hefter, kalendere og arkivert lokalhistorisk billedmateriale.

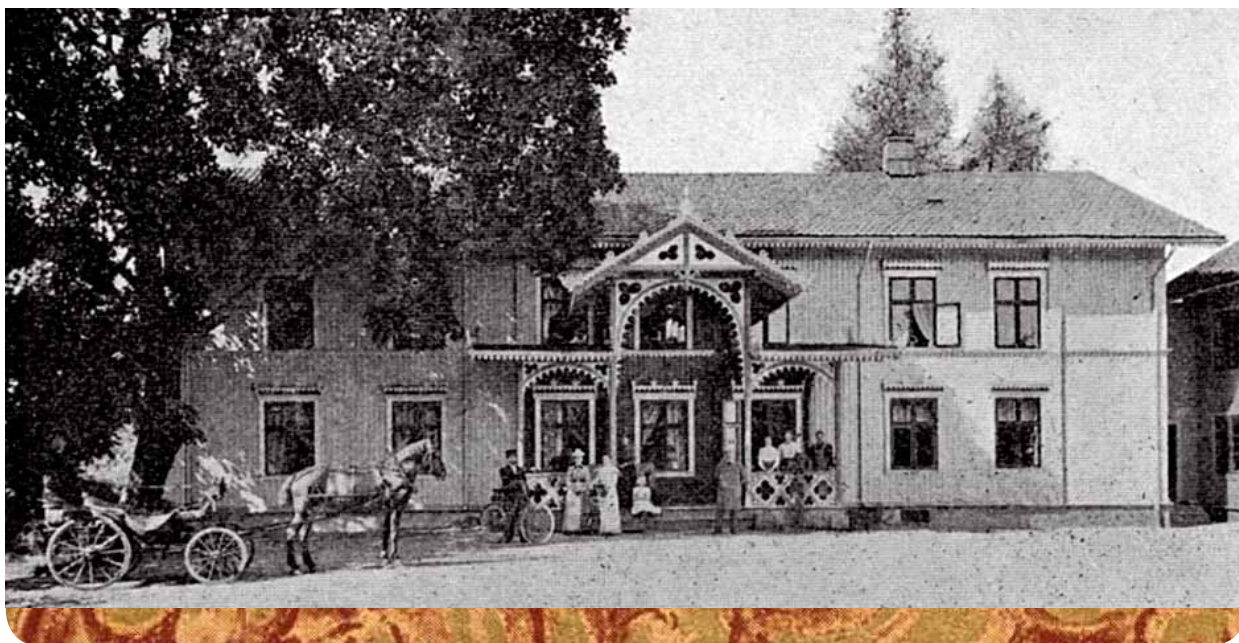

Foto fra boka Nordenhov (Hønefoss 1915).

Hovedbygningen på Hov med inngangsparti i sveitserstil

Sensasjonen på **H**OV

I løpet av etterjulsvinteren 2006 mistet Ringerike et av sine viktigste kulturminner. Hovedbygningen på Hov gård var den eldste kjente bygning knyttet til utviklingen av Hønefoss og var gjennom et par hundre år bolig og administrasjonssted for flere markante personer som stod sentralt i utviklingen av bysamfunnet. Dertil representerte selve huset en bygningshistorisk sensasjon.

Jo. Sellæg

Rivingen av den store sveitserstilbygningen på Hov skapte store overskrifter og høye bølger i media. Allerede et par år før huset ble revet ble kommunen gjort oppmerksom på at bygningen var langt eldre enn eksteriøret bar bud om, og det ble utført en dendrokronologisk undersøkelse (dendrokronologi er datering ved hjelp av årringer i trær) som fastsatte byggeåret til 1718. Det ble også forgjeves lett etter dekorerte interiører, men dessverre var det ingen av de tilkalte eksperter som oppdaget at det 120 år gamle panelet skjulte et usedvanlig sjeldent hus med laftet karnapp. Denne bygningshistoriske sensasjonen skal vi komme tilbake til, men la oss først se hva historien vet å berette om livet på Hov.

Huset fra 1718

Hov gård står sentralt i industri- og byutviklingen i Hønefoss. Det var sagene i Hovsfossen som fra omkring

1500 la grunnlaget for gårdens velstand og etter hvert sentrale posisjon i sagbruksvirksomheten. La oss hoppe fram til slutten av 1600-tallet. Da var Hov eid av Jørgen Larsen på Hønen, en sagbrukseier som satt med betydelige eiendommer på Ringerike. Etter hans død i 1716 ble Hov overtatt av sønnen Anders Stranger. Anders overtok et bruk som hadde vært bebodd av leilendinger i flere generasjoner. Vi må tro at bebyggelsen var beskjeden. Hovedbygningen passet i hvert fall ikke som bolig for en av bygdas rikeste menn. Med farsarven i ryggen hadde Anders råd til å koste på seg et standsmessig bolighus på gården. Han satte umiddelbart i gang med å bygge nytt. En dendrokronologisk undersøkelse har påvist at tømmeret til det nye våningshuset ble hugget vinteren 1717-1718. Anders Stranger og hans bror Lars overtok omkring 1720 farens sag og kjøpte til ytterligere tre sagbruk.

Brødrene gjorde gode forretninger sammen, og familien var i 1730- og 1740-årene den ledende blant sagbrukseierne på stedet. På sine eldre dager løste Anders kjøpmannskap i Christiania (Oslo). Det gav ham mulighet til å øke fortjenesten på eksport av eget sagtømmer. Enken Maren Stranger fortsatte virksomheten etter mannen død i 1728, men ti år senere bygslet hun bort gården til fogden Iver Madsen Wiel.

Wiels fogdegård

Iver Wiel var nyutnevnt fogd i Ringerike og Hallingdal og en ung mann på 27 år da han bosatte seg på Hov. Han kom fra en av de rikeste handelsfamilier i Drammen. Fogden Wiel er blitt kjent for sin beskrivelse av Ringerikes og Hallingdals fogderi. Beretningen ble forfattet i 1743 som svar på en spørreliste fra kanselliet i København. Amtmenn og stiftsamtmenn over hele landet måtte besvare 43 spørsmål om lokal topografi, flora og fauna, min-

Foto: Jo. Sellæg

Hovedbygningen på Hov under riving i januar 2006

eraler og bergverk, landbruk og annen næring, sæd og skikk, rare ord og talemåter, "Curiositeter og Mærkværdigheter" og mye mer.

Wiels levende og leseverdige beskrivelse gir et godt bilde av Ringerike og Hallingdal, og er i ettertid blitt et viktig historisk dokument. Som den eneste av de mange besvarelsene som kom inn til kanselliet, ble Wiels beretning senere trykt (Topografisk Journal 1802-05). Wiels lokale beskrivelse ble skrevet ned mens han bodde på Hov. Det er ikke kjent hvor lenge han drev gården, men på sine eldre dager (han ble bare 45 år!) bodde han på Raa. Der satte han omkring 1750 opp en stor og vakker hovedbygning, og der døde han i 1756. Etter Wiels død ble Hov solgt på auksjon til Søren Johansen Moss.

Spiker fra Moss

Søren Moss var sønn av en sagfogd. Nå så han muligheten til å sikre seg en gård strategisk plassert ved en foss. Fra 1759 forpaktet han Øvre Kvernhus sag, og fikk dermed innpass i den bastante gruppen av sagbrukseiere fra Drammen. Ni år senere kjøpte han saga. Han hadde også mølle i fossen, og en god del eienommer i distriktet. Moss er kanskje mest kjent for å ha stått for byggingen

av ny bru over Hønefossen etter at den gamle ble tatt av flom i 1754. Den nye brua var ikke bedre enn at den falt sammen i 1788, og nok en gang ble byggearbeidet satt bort til sageier Moss. Like før "Mossebrua" kunne innvies i 1792, forsvant hele kjørebanen i en ny storflom. På toppen av det hele oppstod det strid om oppgjøret for byggearbeidet, men brua ble fullført. Sønnen Fredrik Christian Moss overtok Hov i 1793 og fortsatte en allsidig næringsvirksomhet på stedet. I tillegg til å drive farens sag ved Øvre Kvernhus hadde han fra slutten av 1700-tallet en spikerfabrikk i virksomhet. Fabrikken hadde tre hammere som ble betjent av hver sin spikersmed. De tre smedene var husmenn på Hov. Medregnet de øvrige syv husmannsfamilier bodde det 52 husmannsfolk på gården den gang. I tillegg til spikerproduksjonen etablerte Moss også et teglverk.

Assessor Moss spilte en betydelig sosial og økonomisk rolle i samfunnet rundt Hønefossen. Økonomien var det ingen ting i veien med. Den lille familie på to voksne og to barn samt svigerfar og en gammel korporal ble f.eks. vartet opp av fem tjenestejenter og en husholderske. Gårdsdriften ga dessuten arbeid for seks gårdsdrenger.

Foto: Jo. Sellæg

Laftearbeidet hadde høy kvalitet. Bildet viser et hjørne med laftehoder i karakteristisk bølgeoval form.

Hovedbygningen på Hov under riving i januar 2006

Fredrik Moss døde som en holden mann i 1813. Som bygdas rikeste måtte enkefrue Moss betale hele 400 specier i sølvskatt (1816), nesten dobbelt så mye som det nestemann på skattelisten måtte avlegge. Moss ble etterfulgt på Hov av svigersønnen, løytnant Nikolai Dunker. Nå ble kverna og andre eiendommer solgt fra, slik at gårdsdriften ble den viktigste inntektskilden. Etter Dunkers død og nærmere hundre års drift i Moss-familiens eie ble Hov solgt til Hans Adolf Rasch i 1856.

Røsholm

Rasch har ikke satt store spor etter seg på selve Hov, men han fikk da i gang en beinmølle ved Hoffsfossen. Denne ble utvidet til bein- og kruttmølle, og fra 1862 ble det bygd en luntefabrikk på stedet. Industriutbyggingen var et samarbeid med bl.a. kjøpmann Ole Røsholm, og det ble han som fra 1872 overtok Hov gård.

Ole Røsholm (1839-1925) skulle bli en foregangsmann i næringslivet på Ringerike. Han bygde opp Hofs Brug til en mønsterbedrift. Ti år senere etablerte han tresliperi, og i 1891 startet han Hofs foss papirfabrikk. Dette var den første papirfabrikken på Ringerike. Ved folketellingen i 1900 hadde bruket to

store og to små arbeiderboliger med til sammen 79 beboere.

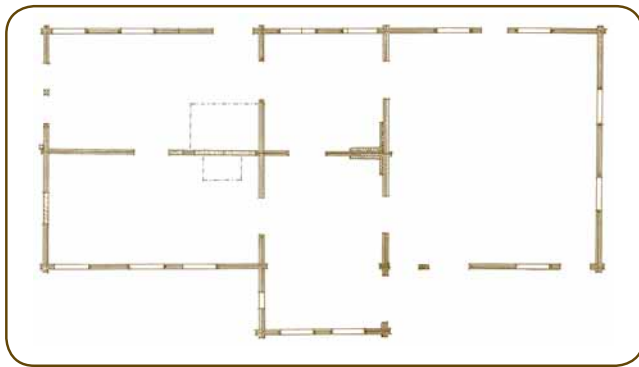
I tillegg til egen industrivirksomhet hadde Røsholm tid til å engasjere seg i en rekke andre industribedrifter. Han deltok også i offentlig styre og stell, bl.a. som formannskapsmedlem i hhv. Hønefoss og Norderhov kommune nesten sammenhengende fra 1864 til 1901. De siste syv årene var han ordfører i Norderhov, og han representerte Ringerike på Stortinget 1907-09. Røsholm satte mange spor etter seg – også på Hov. Her bygde han i 1883 bl.a. ut og moderniserte hovedbygningen i en overdådig sveitserstil. Huset fikk et elegant og utradisjonelt inngangsparti med omfattende løvsagdekor. Det var også Røsholm som omkring 1875 reiste det store og elegante stabburet, noe som også fremgår av initialene på vindfløyen på taket. Det var uten tvil stil over Hov i Ole Røsholms tid. Han holdt seg bl.a. med en svensk "herskabskusk", tre tjenestejenter og en visergutt. Sønnen, ingeniør Otto Grundt Røsholm, overtok Hov gård og familie-bedriftene i 1905. Dessuten kjøpte han Follum i 1909 og drev også denne bedriften i en rekke år. Omkring første verdenskrig arbeidet ca 220 mann ved de tre bedriftene ved Hofs foss. Ingeniør

Røsholm kjøpte nabogården Hønen og bosatte seg der. Han satt dermed på de to mest sentrale gårdene ved Hønefoss. Etter hans tid (1942) gikk "imperiet" i oppløsning. Kommunen kjøpte Hov i 1950 og drev eiendommen med hjelp av forpaktere.

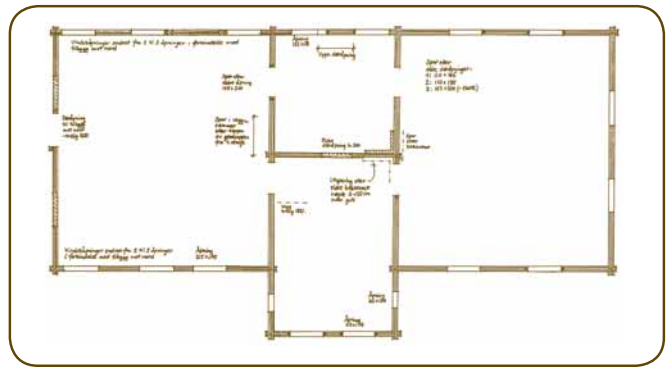
Karnapphuset

Hovedbygningen som Anders Stranger satte opp i 1718 ble 288 år gammel. Bygningen må ha vært blant de største på Ringerike, men det var nok først og fremst planløsningen og det usedvanlig elegante laftearbeidet som imponerte datidens gjester på gården. La oss se litt nærmere på hvordan huset var bygget. Hov-bygningen var opprinnelig en svalgangsbygning, en bygningstype som vi kjenner fra flere større gårdsbruk på 1700-tallet, men som har sitt forbilde i byene. Det karakteristiske ved hustypen er at rommene er gjennomgående fra langvegg til langvegg, og at de ligger på rad og rekke langs en svalgang mot tunsiden (celleplan). Hvert rom har dør direkte ut til den helt eller delvis åpne svalgangen, og her ligger også trappen som forbinder etasjene.

For byggherren på Hov var det ikke nok å bygge et ordinært svalgangshus. Han ønsket seg et "moderne" hus slik

Plan over første etg.

Plan over annen etg.

Tegning: Jo. Sellæg

han kjente byggeskikken i byene, først og fremst i Drammen og Christiania. Der hadde han sett handelshus med karnapp, utbygg som brøt fasadelinjen og strakte seg 2-3 meter ut i gata. De to rommene i karnappets 1. og 2. etasje hadde vinduer på tre sider, og ble dermed lyse og vennlige. Forbildet for denne byggeskikken i byen finner vi i de dype og smale bygårdene i Mellom-Europa hvor karnappene bidro til å øke lysflaten på gatefasaden og dermed kaste mer lys inn i de mørke rommene lenger inne i bygningen.

I norske byer ble karnappet først og fremst et motefenomen, men bidro selvfølgelig til at kjøpmannen fikk god oversikt over "livet i gata". Etter hvert som det ble reist stadig nye bygårder med karnapp, ble denne byggeskikken et hinder for ferdelsen i gatene. Et forbud i 1745 satt en stopper for motefenomenet, og med årene ble karnappene bort fra bybildet. I kvadraturen i Christiania (Oslo) finner vi fortsatt noen få bevarte karnapper i mur, mens samtlige laftebygninger med karnapp er borte. To karnapphus er likevel bevart som museumshus – Schøllberggården i Trondheim og Elstergården i Drammen. På bygårdene var karnapprommet trukket ut i gata slik at det ble plass til ytterligere et mindre rom i husets bredde mot svalgangen. Planløsningen ble dermed mer variert enn den vi finner i et ordinært svalgangshus. Storstua lå gjerne på den ene siden av karnappet,

mens vi på den andre siden finner et overbygget portrom. Karnappet stod derfor asymmetrisk på fasaden. Bygningen på Hov skulle ikke inngå i en sammenhengende fasaderekke med bygårder, men skulle ligge fritt på den markante haugen over sagbrukssamfunnet. Da var det viktig at fasaden ble symmetrisk utformet, og karnappet derfor plassert midt på fasaden. I forlengelsen av karnapprommet mot tunet ble det plass til et mindre rom. Disse to rommene representerte husets midtakse. De ble flankert av nøyaktig like 67 kvadratmeter store saler på hver side og i begge etasjer. I første etasje mot nord ble det store rommet delt på langs til et kjøkken og et kammer. Dermed får vi en romplan med 5 rom i 1. og 4 rom i 2. etasje.

Et kvalitetshus

Våningshuset på Hov hadde betydelige dimensjoner til å være et hus fra tidlig 1700-tallet. Lengden var på vel 20 meter og bredden vel 10 meter inkludert svalgangen. Med et karnapp på 2,4 x 4,7 meter gir dette et hus med en grunnplan på over 210 kvm. På Hov har ikke svalgangen hatt funksjon som husets utvendige "korridor". Bare det midterste av rommene i annen etasje har hatt atkomst til svalgangen. Sannsynligvis har trappen til 2. etasje ligget i svalgangen, mens resten av arealet har vært benyttet til boder. Vi må også regne med at deler av svalgangen har vært åpen, slik at kjøkkenet i 1. etasje kunne få arbeidslys.

Laftearbeidet på Hov var et kapittel for seg. Sjelden møter man en slik presisjon i håndverksutførelsen. Tømmeret var margsprengt og laftehodene tett og presist utført. Det gode håndverket ble ytterligere understreket av den elegante, ovale formen på laftehodene. Den bølge-ovale formen var ikke vanlig i vårt distrikt på denne tiden. Første generasjon vinduer i huset var uten tvil utført i blyglass og de fleste vinduene var plassert på fasadene mot vest og syd. Blyglassvinduene ble skiftet til rokokkvinduer i annen halvdel av 1700-tallet.

Ved moderniseringen til sveitserstil i 1883 ble svalgangen revet og huset forlenget mot nord. Mange vindusåpninger ble flyttet, og det ble tatt en rekke nye og større åpninger slik at huset kunne tilfredsstille tidens krav om mer lys inn i rommene. På samme tid ble huset forhøyet med tre omfar og fikk nytt sveitserstilstak. En elegant veranda med rik løvsagdekor ble montert midt på fasaden mot gårdstunet. På langveggen mot hagen inngikk karnappet som et naturlig element i sveitserstilens formspråk. Ingen kunne lenger se at hovedbygningen på Hov innerst inne var et 1700-talls byhus med en uvanlig planløsning. Før huset ble revet i 2006 var Hov-bygningen det eldste kjente hus i Hønefoss og ett av en håndfull bevarte hus med laftet karnapp i Norge.

KILDER/LITTERATURHENVISNING

- Folketellinger 1801, 1865 og 1900.
- Lagesen, A. 1930: Ringerikske slekter b. 2. Oslo.
- NIKU 2003, Rapport om dendrokronologisk undersøkelse av hovedbygningen på Hov. Oslo.
- Norges Bank: Sølvsakten 1816.
- Roepid, Andreas 1952 og 1965: Hønefoss, b. 1 og 2. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Jo. Sellæg er født i 1949, og bosatt i Drammen hvor han driver egen praksis som rådgiver i bygningsvern. Han har skrevet og utgitt en rekke lokalhistoriske bøker og redigert det lokalhistoriske tidsskriftet Rundt om Drammen 1988-2002.

Radiokåseri julaften 1952

Hilsen TIL HEIMENE

Foto: Adolf Johansen

Elling M. Solheim

Elling M. Solheim

Så brenner lysene ned ett for ett og julekveld blir julenatt. Den stilleste og lydvarestenatta i året. Nå venter søvn og hvile.

Ja, det er nok mange som venter å få hvile etter all stria. For stri har det vært – i år som ellers. Og skulle så være. Det hadde ikke blitt skikkelig jul uten den.

Helt fra de første vintertegn tok til å vise seg har nesten alt som ble gjort hatt sitt siktepunkt i jula. Det løfta liksom alt opp fra det trivielle planet og gav selv den minste ting betydning. Slik ble høytiden forberedt gjennom sure og grå høst – og vinterdager. Noe stort og avgjørende var i vente, og travelheten auka etter som tida gikk.

I år som ellers har det stått velmente råd til husmødrene i avisene: La ikke julestria ta overhånd, stod det. Spar på kreftene. Gjør det hele mer enkelt og lettvint. Det stod riktig mange gode råd og formeninger, og husmødrene kasta kanskje et fort blick over dem mens de venta på at smultgryta skulle koke opp. Fattigmannsbakkelsen stod for tur. – Ja, det var vel slik en skulle gjøre det, sa de med et ørlite sukk og la de første kakeemnene opp i det sydende smultet. Men de sukka ikke fordi de hadde det travelt – langt i fra – men heller fordi andre er så mye klokere. Nei, julestria – det er glede og munterhet i den. Og resultatet er den høytid og fest som omgir oss. Hver minste ting har fått sin

rette dām og glans. God mat og godt drikke – trivsel og heimens hygge. Det er slik vi alle vil ha en julekveld. Og nå, da julenatta snart tar oss inn i sin stillhet, takker vi alle de slitte hender og trøtte rygger. Takk for velgjort arbeid.

Så er det helg over heim og yrke. Han far som ellers har det så travelt med arbeidet sitt med møter og andre ting – i kveld sitter han med veslegutten eller veslejenta på fanget, blar i billedbøker og forteller eventyr og har tid til alt mulig. Det er ikke til å tru. Og mor – ja, hun bærer ut de tomme fat og setter innat de fulle. Slik er nå hun. Det ligger lykke omkring henne der hun går og deler ut sine milde gaver.

Nå hører jeg noen som sier: dette er romantikk. Söt, stuevarm juleromantikk. Har du glemt hvilken verden vi lever i? Å, nei da – det har jeg nok ikke glemt. Seint og tidlig er det noen som banker på døren – noen i mørket der ute. Det er alle dem som har det vondt i verden – som sulter og fryser. Flyktningene. De store og mektige la heimene deres i grus. Nå banker de på hos oss og ber om nådegaver. Og her i vårt eget land – alle dem som ikke kan feire julen i egen heim. Som sliter på hverandre og legger lykken øde. Store problemer tårner seg opp og krever løsning. I kveld, i hvilen og freden, henter vi styrke til å møte disse kravene i dagene som kommer.

Så ligger landet der i midtvinternatta. Månen er oppe – det er ikke helt mørkt. I det skume halvlyset ligger de tusen heimene med sitt lys. I by og bygd, i skog og på fjell, i øygarden og så langt nord som landet rekker er det lys å finne. Elektrisk lys som har makt til å trasse vinternatta. Ja, nesten rår over den – og så det gulrøde mildere skjæret fra parafinlampene. Alle disse tusen lysblink bærer bud fra heimer og heimsens liv. Livet lever – trass i alt. Her banker de pulsslag i travelheten som Bjørnsson synger om. Her skapes landets framtid.

Nordover og nordover strekker landet seg. En uendelighet av mørke mil. Et gammelt fint instrument – ei fele med strenger som vibrerer for det minste buestrøk. Det er Vårherre som spiller på den i gode og vonde dager – i storm og stille. En varm, levende tone. I kveld er det satt sordin på strengene.

“Men Norge er større enn mange vet av”. Overalt på kloden er det nordmenn å finne. De har heimlandet i tankene i kveld: Gruvearbeiderne på Svalbard – fangstmenn under polarhimmelen i nord og sør. Vår egen stamme der borte i Vesterheimen og under alle himmelstrøk. Men først og sist Norge på havet:

*Skuter på langreis,
hjemve ombord.
Havnen som venter,
brevet fra mor.
Tonen fra Norge synger rundt jord*

Solheim, Ellings hjem til 1954. Maleri i Terje Sandums eie.

Tonen fra Norge rekker langt i kveld. Bærer bud fra barndommens julekvelder og ungdommens lyse netter. Fra skog og blåner og hav i sol. Og hør: Nå svarer det der ute fra. Et fint brus av vingeslag i natten. Det er hvite lengselsfugler som stimer mot heimlandet – tusen på tusen. De kjenner veien til by og bygd, til gard og grend, ja til det minste hus og den skrøpeligste hytte. Stille daler de ned og lever med oss denne natta. Men før daggry er de borte igjen, vake og vare som de er.

Slik kjenner vi det i en stund som denne. Lev vel alle der ute. Vi er på bunnen av vinteren her oppe i Norden og tyr sammen rundt lyset og varmen. Akkurat nå er det solvendingstid. Vi har den tyngste og mørkeste tida bak oss. Og vent litt – snart tar store ting til å skje. Umerkkelig til å begynne med, men tydeligere etter hvert som tida går. Det er sjølve livet som tar til å røre på

seg igjen. Solvogna på himmelen gjør stadig større og større svinger oppover. Lyset og varmen vokser. I frø og røtter ligger livskimer gjemt og venter på den forjettede dag da de kalles opp til livets glede. Midtvinternatta bærer løfte om midtsommerdagen i sin favn.

Det er dette det har vært holdt fest for i uminnelige tider. Sola som seirer – livsåndene som vender tilbake til en død og frossen jord. Men først med kristendommen fikk julen sitt åndelige innhold. Den onde sirkel ble brutt – det ble utgang og oppgang for stengte og kua menneskesinn. Langveisfra kom budet som fortalte om noe underlig som hadde hendt i fjerne land et steds: Noen fattige gjetere ute på beitemarkene hadde fått syn og sanser fulle av overjordisk lys og hørt den skjønne sangen om fred på jord. Kjærlighetens milde lys tok til å skinne over Nordens barske ansikt. Skinne for mennesker i nød.

“Gjør mot andre hva du vil at andre skal gjøre mot deg.” Dette var en ny og underlig lære som bød dem i mot, de som var vant til å la sverdet tale. Men hjertene lyttet og lengtet. Det er snart to tusen år siden underet i Betlehem hendte, men sangen om fred på jord toner ennå i menneskenes hjerter. Måtte den snart favne all jorden.

Det siste lyset brenner snart ned og jeg skal slutte nå. Men først er det et lite barneminne som ber om å få være med: Som smågutt lista jeg meg ut i jule-natta for å se hvordan bygda tok seg ut akkurat da. Det var lys i hvert vindu så langt jeg kunne se, og i tankene var jeg innom på hvert sted og ønsket dem god julenatt. Der og der og der og der. Den vesle pekefingeren ble blå av kulde. Jeg måtte skynde meg for snart ville mor rope meg inn. Jeg rakk det så vidt. Rakk å dele julekveldsgleda med hele bygda.

Av mange grunner kan jeg ikke stå ute i natt og gjøre det samme. Blant annet av den grunn at håret ved tinningen tar til å gråne og da gjør man ikke slikt. Men her har kringkastingen kommet meg i møte, så nå rekker jeg ikke bare hvert hus i heimbygda, men hele landet og mer til. Barndommens frysende julenattseventyr er blitt til virkelighet.

Fred i hjertet og hugnad i heimen er juleønsket mitt til dere alle. Må lys fra lykkelige heimer alltid funkle i vinter-natta. Flere og flere.

*Det blaffer blått borti lysestaken.
Natta hvelver seg stor og skjønn over landet.*

God julenatt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Solheim, Elling M. 1992. Radiokåseri funnet blant Elling M. Solheims etterlatte papirer og tilrettelagt av Else Marie Abelgård

FORFATTEROMTALE

Forfatteren Elling M. Solheim ble født 17. januar 1905 i Solheim på Veme. Her vokste han opp og var skogsarbeider, journalist og dikter. Han debuterte i 1934 med diktsamlingen ”Jeg lever i dag”. Siden kom ”Natta og nyingen” i 1938, ”Gro Norge” i 1941, ”Landet lever” i 1946, ”Leik i grålysningen” i 1954, ”Synnali” i 1958 og ”Dagningen” i 1960. Novellesamlingen ”Vesle Jonas” ble utgitt i 1950 og erindringsboken ”Fotefar” i 1965. Noen av hans utallige prologer og leilighetsdikt ble utgitt i 1948 under tittelen ”Ord gjennom årene”. Han skrev og skuespill i sine politisk aktive år samt føljetongen ”Slit” i avisa Fremtiden i 1937. Elling M Solheim var plaget av multippel sklerose i mer enn tretti år og mange år lenket til sengen. Av Heftet Ringerike ble han kåret til ”Århundrets ringeriking” i 1999. Hundreårsjubileet for hans fødsel ble markert av Ringerike Historielag og Soknedalen lokalhistoriske forening med flere arrangement og utgivelse av biografien ”Kvae på nevene, dikt i hjertet” skrevet av Christopher Hals Gylseth samt diktsamlingen ”Eld i snø, dikt i utvalg”. Han har vært en av Heftet Ringerikes flittigste bidragsyttere.

Fondskonto

- Langsiktig sparing og full fleksibilitet!
- Ingen bindingstid
- Velg blant markedets beste fond
- Fondsbytte uten gebyr og skatt

SpareBank 1 Ringerike

– Lokal og personlig –

Norske Skog
Follum

Formålet med Hftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

9 788299 683357

Pris kr. 50,-

ISBN-13: 978-82-996833-5-7

ISBN-10: 82-996833-5-1